Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati

Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati
Af Preben Espersen, Theodor Jørgensen, Jørgen Stenbæk, Lisbet Christoffersen og Hans Raun Iversen

© Forlaget og forfatterne

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk Center og trykt i offset hos Specialtrykkeriet A/S.

ISBN 87 7457 179 6

1. oplag 1996
Omslag: Kim Broström

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele heraf er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan eller med forlagets skriftlige samtykke. Enhver anden gengivelse er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser

Udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd, Jens Nørregaards og Hal Kochs Mindefond og Pastor Niels Møgelvangs Litteraturfond

Forlaget ANIS
Frederiksberg Allé 10A
DK-1820 Frederiksberg C.
tlf. 31 24 92 50

Indhold

Forord, *7*

Noter, *9*

Folkekirke og demokrati, *11*

Af Preben Espersen

1. Indledning, *11*
2. Demokrati og demokratibegreber, *11*
   - 2.1 Indledning, *11*
   - 2.2 Demokrati angiver et »hvorledes«, ikke et »hvad«, *12*
   - 2.3 Menighedsfællesskab og flertalsbeslutninger, *12*
   - 2.4 Demokrati og samtale, *14*
     - 2.4.1 »Samtaledemokrati«, *15*
   - 2.5 Bestemmelse af repræsentativt demokrati i forhold til en idealtype, *16*
3. Demokrati i den danske folkekirke, *16*
   - 3.1 Direkte demokrati, *16*
   - 3.2 Repræsentativt demokrati, *18*
     - 3.2.1 Indledning, *18*
     - 3.2.2 Lokalplanet, *18*
     - 3.2.3 Provstiplanet, *19*
     - 3.2.4 Stiftsplanet, *20*
       - 3.2.4.1 Biskoppen, *20* – 3.2.4.2 Stiftsøvrigheden, *21* – 3.2.4.3 Stiftsudvalg vedrørende mellemkirkeligt arbejde, *21* – 3.2.4.4 Stiftsudvalg efter økonomiloven, *22*
     - 3.2.5 Det centrale plan, 22
       - 3.2.5.1 Folketinget, *22* – 3.2.5.2 Kirkeministeren, *23*
     - 3.2.6 Konklusion, *23*
4. Forholdet mellem præst og menighedsråd, *25*
5. Nogle grundlæggende demokratiske principper, *28*
   - 5.1 Åbenhed om virksomhed og gennemsigtighed i beslutningsprocesser, *28*
   - 5.2 Beskyttelse af mindretal, *30*
6. Nogle betragtninger over synoder og demokrati, *31*
   - 6.1 Indledning, *31*
   - 6.2 Synoden som stænderforsamling, *32*

6.3. Synodens udtaleret og indflydelse, *36*
7. Konklusion, *38*
Noter, *38*

Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati, *42*
Af Theodor Jørgensen
1. Det almindelige præstedømme i Ny Testamente, *42*
2. Det reformatoriske syn på det almindelige præstedømme, *46*
3. Retsteologisk perspektivering af demokratiet i folkekirkens organer i lyset af det almindelige præstedømme, *52*
3.1. Sogneplanet, *53*
3.1.1. Menighedsmøde, *53*
3.1.2. Menighedsrådet, *53*
3.2. Provstiplanet, *57*
3.3. Stiftet, *59*
3.4. Det centrale plan, *61*
3.4.1. Bispekollegiet, *61*
3.4.2. Synoden, *62*
3.4.3. Folketinget, *63*
3.4.4. Kirkeministeren, *64*
Noter, *65*

Retsteologiske aspekter af den lutherske tolkning af det almindelige præstedømme, *67*
Af Jørgen Stenbæk
1. Kirkeret og retsteologi, *67*
2. Retshistorie, retsdogmatik og retspolitik i retsvidenskaben og i retsteologien, *70*
3. Den lutherske reformation og læren om det almindelige præstedømme, *75*
4. Reformationen i Danmark og det almindelige præstedømme, *79*
5. Luthers lære om de tre stænder, *84*
6. Luther og hans socialetiske anliggende i hans samtids stændersamfund, *89*
7. Efterreformatorisk tid, *90*
8. Anstaltskirke og foreningskirke, *92*

Ekskurs, *94*
9. Det almindelige præstedømme og demokratiet, *95*
10. Demokratisering på »det almindelige præstedømmes vilkår«, *98*
Noter, *100*

Lægfolket og folkekirkens lokale styrelse, *103*
Af Lisbet Christoffersen
1. Lægfolket, *103*
1.1. Begrebsafklaring, *103*
1.2. Ulovregulerede lægmandsopgaver, *105*
2. Menighedsrådene som repræsentative organer, *106*
3. Menighedsrådenes funktion/formål, *108*
3.1. Menighedsrådsløftet, *108*
3.2. Formålet, *109*
3.3. Formålsparagraf, *109*
4. Menighedsrådenes kompetence - sognefuldmagt, *110*
4.1. Lovbestemt sognefuldmagt, *110*
4.2. Indhold i den lovbestemte sognefuldmagt, *111*
4.3. Sognefuldmagt og legalitetsprincip, *112*
5. Indholdsmæssige indskrænkninger i sognefuldmagten, *113*
5.1. Lægfolket, menighedens medlemmer, *113*
5.2. Præstens embedsvirksomhed, *114*
5.3. Fællesopgaver, *116*
5.4. Kan og skal opgaver, *117*
6. Økonomi og sognefuldmagt, *117*
6.1. Ligningsmidlerne, *117*
6.2. Andre indtægter og udgifter, *120*
6.3. Økonomi og sognefuldmagt, *121*
7. Sognefuldmagt - en parallel til kommunalfuldmagt, *122*
8. Retlig karakteristik af folkekirken, *123*
9. Konklusion og retspolitiske overvejelser, *125*
Noter, *126*

Livet i evangeliets modtagelse, *130*
De døbtes præstedømme som menighedspleje og deltagelse i folkekirkens ledelse
Af Hans Raun Iversen
1. Den sproglige forlegenhed, *131*

2. De døbtes præstedømme i den 20. århundredes økumeniske teologi, *134*
3. Lægfolkets præstedømme som menighedspleje, *136*
4. Lægfolket i folkekirkeordningen, *140*
5. Lægfolkets synliggørelse som kirke, *144*
Ekskurs om kirkens synlighed, *145*
6. Kirkeordningens teologiske status, *147*
7. De døbtes præstedømme og det kirkelige demokrati, *148*
8. Kirkepolitiske konsekvenser, *151*
9. Opgaver for demokratisk valgte stiftsråd, *153*
Noter, *155*

Kort emnedelt litteraturliste, *158*
Det almindelige præstedømme i urkirken, *158*
Det almindelige præstedømme i luthersk tradition, *158*
Det almindelige præstedømme i den økumeniske debat, *159*
Fremstillinger af dansk kirkeret, *159*
Nyere kirkeretlig debat, *160*
Fra den danske demokratidebat, *160*

Person- og stednavneregister, *161*

Emneregister, *164*

Skriftstedregister, *172*

Forord

Det første formål med denne bog er at tage det almindelige præstedømme op til debat. Ifølge *Hans-Martin Barth* findes der i den internationale litteratur 6-8 gange så mange teologiske publikationer om præsteembedet som om det almindelige præstedømme.[1] Bedre står det ikke til i den danske situation. Det eneste større værk om det almindelige præstedømme på dansk er professor *Peder Madsens* disputats fra 1879,[2] hvor det almindelige præstedømme henvises til den enkeltes »Samliv med Gud«, som man ikke kan skaffe »umiddelbar Indgang i de udvortes Samfundsordninger«. Også fra de senere år er bidragene, især de, der vil se en positiv sammenhæng mellem det almindelige præstedømme og kirkens liv og ledelse, få og spredte.[3]

Bogens andet formål er at bidrage til et bedre teoretisk grundlag for den standende debat om folkekirkens ordning, sådan som den bl. a. har været ført i kølvandet af *Kirkens mund og mæle* fra 1992.[4] Vi finder, at der her er brug for nogle bidrag, der tager dels et juridisk udgangspunkt i en kirkeretlig analyse af lægfolkets aktuelle ledelsesmæssige funktioner i folkekirken, dels et teologisk udgangspunkt i en forståelse af kirken som funderet i det almindelige præstedømme.

Bogens tredje formål er en forsøgsvis demonstration af den form for samspil mellem retsteologiske og kirkeretlige udredninger, som en fortsat udvikling af kirkeretstudiet i Danmark, må bygge på.[5] Hvor kirkeretten studerer og perspektiverer gældende kirkeret, studerer retsteologien de dele af teologien og kirkens tradition, der kan have kirkeretlige konsekvenser.

Bogens hovedspørgsmål er med andre ord, hvordan teologien om det almindelige præstedømme udmøntes i det folkekirkelige demokrati i den foreliggende eller en evt. udbygget skikkelse? Der er her tale om en konkret og aktuel diskussion, men samtidig et forsøg på gennem et eksempel at levere en metodisk gennemført illustration af det samspil, som der også er behov for på en række andre områder, hvor kirkeret og teologi må mødes.

Preben Espersen foretager med udgangspunkt i Alf Ross' begrebsapparat om en demokratisk idealtype en gennemgang af folkekirkens samlede ledelsstruktur og diskuterer afslutningsvis forholdet mellem demokrati og den kirkestrukturreform, der er skitseret i *Kirkens mund og mæle* fra 1992.

Theodor Jørgensen redegør for den bibelske og lutherske teologi om det almindelige præstedømme og dets forhold til det ordinerede embede og stiller på den baggrund en række spørgsmål til folkekirkens ledelsesstruktur.

Jørgen Stenbæk foretager med den danske evangelisk-lutherske kirkes første konstitution, Kirkeordinansen af 1537/39, som hovedkilde en retshistorisk afprøvning af de forståelsesprincipper, der ligger bag det almindelige præstedømmes udmøntning i evangelisk-luthersk kirkeret historisk og aktuelt.

Lisbet Christoffersen argumenterer i sin undersøgelse af lægfolkets stilling i det sognekirkelige demokrati for, at lægfolket med menighedsrådsordningen juridisk set allerede har den fuldmagt til at være og organisere sig som kirke, som teologien om det almindelige præstedømme lægger op til.

Hans Raun Iversen bestemmer de døbtes præstedømme som menighedspleje og redegør for forståelsen af lægfolket i den økumeniske og særligt den nyere, danske kirke- og teologihistoriske udvikling som baggrund for sit forslag om udbygning af de korporative beslutningsprocesser i folkekirken, konkretiseret med en beskrivelse af opgaver for demokratisk valgte stiftråd.

Bogens forfattere er enige om, at en teologisk forståelse af det almindelige præstedømme i dagens situation gør det naturligt at analysere forholdet mellem det almindelige præstedømme og demokratiske ledelsesformer i folkekirken, selv om det er vigtigt at understrege, at det almindelige præstedømme aldrig kan udtømmes i en institutionaliseret ledelsesform.

Allehånde afgørelser i kirken kræver en form for konsensus eller flertalsbeslutning. Det var allerede tilfældet, da den bibelske kanon og de oldkirkelige bekendelser i sin tid blev til. Men der er brug for debat om, hvordan samspillet mellem de døbtes præstedømme, den teologiske kompetence, det kirkelige tilsyn og kirkens politiske og administrative ledelse i praksis bringes til udfoldelse i folkekirkens ledelse - i den kirkeordning, vi har eller ønsker at udvikle.

Bogens indlæg er blevet til i forbindelse med en række møder mellem forfatterne gennem de sidste par år. Vi har således undervejs udfordret hinanden til at tage forskellige problemfelter op og til at klargøre synspunkterne i de enkelte indlæg. Det er der ikke uden videre kommet en systematisk opbygget bog ud af. Tværtimod er det karakteristisk, at flere indlæg på

en række punkter kredser om de samme grundproblemer. Men de gør det ud fra forfatternes fagligt eller kirkesynsmæssigt markant forskellige udgangspunkter. Derfor - og fordi bogens bidrag også hver for sig indgår i den standende debat om folkekirkens liv og ordning - har vi fundet det rigtigt at udsende disse bidrag samlet med de spændinger, der fortsat er mellem synspunkterne såvel på de juridiske som de historiske og teologiske felter. Det må imidlertid understreges, at hver forfatter hæfter fuldt ud for sit eget bidrag og kun for det.

Hans Raun Iversen argumenterer i sit indlæg for, at udtrykket *»det almindelige præstedømme«* bør erstattes med *»de døbtes præstedømme«*. Vi er enige om, at det i sagens tjeneste er vigtigt at overveje udtryksformen på dette punkt. Men vi har ikke ønsket at promovere et enkelt sådant forslag til ændring i denne sammenhæng. Det er et af mange punkter, hvor debatten er uafsluttet.

Tak til de fonde, der har bidraget til bogens udgivelse.

Sekretær Birgitte Muriset og stud. teol. Charlotte Ekstrand takkes for bistand med korrektur og udarbejdelse af registre.

København den 31. august 1995

Lisbet Christoffersen, cand jur., kandidatstipendiat i kirkeret og statsret, Københavns Universitet

Preben Espersen, dr. jur., departementschef i Kirkeministeriet, adjungeret professor i kirkeret, Københavns Universitet

Hans Raun Iversen, cand. teol., lektor i praktisk teologi, Københavns Universitet

Theodor Jørgensen, dr. teol., professor i dogmatik, Københavns Universitet

Jørgen Stenbæk, cand. teol., lektor i kirkekundskab med særlig henblik på institutions- og retshistorie, Århus Universitet

Noter

1. Hans Martin-Barth: *Einander Priester sein. Allgemeines Priestertum in Ökumenischer Perspektive*, Göttingen 1990, s. 29.

2. P. Madsen: *De Christnes aandelige Præstedømme. Afhandling for den Theologiske Doctorgrad ved Universitetets Firehundredaarsfest*, København 1879.
3. En række indlæg er samlet i *»I skal være mit folk«. Festskrift i anledning af Teologi for Lægfolks 10 års jubilæum*, Århus 1978.
4. Margrethe Auken, Kaj Bollmann, Else Marie Bukdahl, Erik A. Nielsen og Laue Traberg Smidt: *Kirkens mund og mæle*, København 1992.
5. Jvf. afsnittet om Kirkeret og teologi i: Preben Espersen: *Kirkeret. Almindelig del*, København 1993.

Folkekirke og demokrati

Af Preben Espersen

1. Indledning

I forbindelse med en undersøgelse af, hvilken rolle lægmandselementet og det almindelige præstedømme spiller i den danske folkekirke, vil det være nærliggende også at undersøge, hvorledes det folkekirkelige demokrati forholder sig til almindelige demokratibegreber og demokratisk praksis i folkestyrets politiske demokrati, altså det demokrati, der omfatter bl.a. Folketingets og de kommunale råds virksomhed.

En sådan undersøgelse vil også være nyttig på baggrund af, at det i forbindelse med diskussionen om betimeligheden af at indføre synodale organer i den danske folkekirke fra forskellig side er blevet hævdet, at dette skulle gøre folkekirken mere demokratisk. Det er nærmest blevet fremstillet som noget selvfølgeligt, at indførelse af synodale organer vil være ensbetydende med et større kirkeligt demokrati.

2. Demokrati og demokratibegreber

2.1 Indledning

Spørgsmålet om, hvad der nærmere skal forstås ved demokrati, og hvorledes demokrati kan praktiseres, er imidlertid hverken enkelt eller entydigt. Det har i historiens løb været genstand for omfattende analyser og diskussioner, og disse foregår i vidt omfang også i dag.

Et standardværk i den danske litteratur er *Alf Ross: »Hvorfor demokrati?«*[1]

Det begrebsapparat, der findes i Ross' fremstilling, vil i det følgende blive anvendt i forbindelse med en analyse af det folkekirkelige demokrati i Danmark.

Alf Ross anfører, at man kan tale om lige så mange slags institutionelt demokrati, som der findes organisationstyper bestemt efter deres genstand:

statsligt demokrati, universitetsdemokrati, aktieselskabsdemokrati, foreningsdemokrati, militært demokrati o.s.v. De demokratiske ideer kan endelig også finde anvendelse i samlivsforhold, hvor der - uden at der foreligger en retlig organisation - dog er tale om en udøvelse af magt over mennesker, en føring eller ledelse. Man kan da tale om sindelagsdemokrati (i modsætning til institutionelt demokrati) eller menneskeligt demokrati.[2]

2.2 Demokrati angiver et »hvorledes«, ikke et »hvad«

Ross anfører yderligere, at demokrati betegner en fremgangsmåde, der følges ved udformningen og udøvelsen af den (politiske) magt, der regulerer det menneskelige samliv. Derimod ligger der ikke umiddelbart - men nok middelbart - i begrebet noget om det reelle indhold i den politik, der udøves efter denne metode. Demokratiet angiver altså et *»hvorledes«,* ikke et *»hvad«.*[3]

Dette er aldeles centralt i forbindelse med spørgsmålet om kirke og demokrati.

I det politiske demokrati kan man med hensyn til »hvad«, dvs. til hvordan et demokratisk samfund kan være indrettet, gå mange forskellige veje. Og man kan løbende ændre love og institutioner, som ikke længere findes hensigtsmæssige.

I det kirkelige demokrati har man med hensyn til »hvad« ikke en tilsvarende valgfrihed. Man kan vel vælge forskellige ydre rammer og indretninger af kirkens organisation og ordning i øvrigt. Men kristendommens trosindhold som åbenbaringsreligion er et én gang givet forhold, som ikke kan ændres, hverken ved enighed eller gennem flertalsbeslutninger.

2.3 Menighedsfællesskab og flertalsbeslutninger

Det er gjort gældende,[4] at det er en misforståelse at forveksle menighedsfællesskabet med en demokratisk forsamling, og at beslutningsstrukturen i en menighed aldrig kan finde sit udtryk i et flertals afgørelse mod et mindretal, medmindre mindretallet klart giver til kende, at det at blive stemt ned ikke er udtryk for et brud på fællesskabet om bekendelsen. Hertil må imidlertid anføres, at selv om der i menigheden må forudsættes fællesskab om bekendelsen, kan det ikke antages, at dette medfører et krav om consensus i relation til alle beslutninger, der angår læren, dvs. udlægningen af bekendelsen. Det er menigheden, der dømmer om læren, og hvis en menighed finder, at dens præst handler mod læren, har den en kirkelig pligt

til at skille sig af med præsten. Dette må om nødvendigt ske ved flertalsbeslutning, idet der ikke kan tilkomme et mindretal eller et enkelt medlem af menigheden nogen vetoret i så henseende.

Eberhard Harbsmeier har behandlet spørgsmålet om, hvorvidt det i længden er muligt at opretholde en folkekirke, der på væsentlige punkter befinder sig i et modsætningsforhold til folket. Over for det argument, at et demokratisk flertal ikke kan bestemme, hvad der er sandt, udtaler Harbsmeier:

> »Det er rigtigt - men det er der intet menneske, der kan - heller ikke en biskop, et bispekollegium, en teologiprofessor eller et teologisk fakultet. Historien viser med al tydelighed, at også de kan tage fejl. Og man må i denne sammenhæng erindre om, at alle vore bekendelser, ja selve kanon, formentlig er blevet vedtaget af flertalsafgørelser på koncilier. Så hvis man tordner imod flertalsafgørelser og ser en modsætning mellem en demokratisk proces og søgen efter konsens på den ene side og sandheden på den anden side, så rammer man også f.eks. den nicænske trosbekendelse og CA, ja også selve Bibelen«. [5]

Fra anden side er det blevet hævdet, at flertalsafgørelser alene kan være en nødløsning. Herved overser man imidlertid, at der om samme sag kan foreligge forskellige opfattelser, der alle er legitime og velbegrundede. Hvis der fx i et menighedsråd ved indstilling om præsteansættelse er 2 grupper, der hver ud fra deres begrundelse peger på 2 forskellige personer som den rigtige præst, kan man ikke sige, at den ene af opfattelserne er »rigtigere« end den anden. En indstilling skal imidlertid foretages, og afgørelsen må om nødvendigt træffes ved flertalsbeslutning, uden at dette med rimelighed kan betegnes som en nødløsning.

K.E. Løgstrup har peget på, at herredømme kan fuldbyrdes på overmåde forskellig vis, men at der ikke eksisterer et herredømmefrit samfund. Der kan ikke handles på et samfunds vegne uden at udøve herredømme. Da der således ikke findes et magttomt rum, er det en vildledende opfattelse af demokrati, at dette består i at få afviklet så meget herredømme som muligt. Demokrati består i noget andet, nemlig i at være medbestemmende for udformningen af det herredømme, som man selv såvel som alle andre uundgåeligt bliver underlagt.[6]

Løgstrup har også udtalt,[7] at der er nok af opgaver, der ikke kan løses uden magt, og at magt derfor ikke er af det onde. Livs- og magtudfoldelse kan ikke skilles ad. Løgstrup siger herom, at

»det gør vor tilværelse farlig, og det er en farlighed, der ikke kan skaffes af vejen. Det ville heller ikke være ønskeligt. For den enkeltes livs- og magtudfoldelse er ikke alene til skade for den anden, men også til gavn for ham. Hvilke goder er der ikke tilflydt os, hvilke impulser har vi ikke fået ved den magt, som andre har haft over os, og som vi eufemistisk kalder deres indflydelse og påvirkning. Nej, magtudfoldelsen, fordi den nu engang er uadskilleligt forbundet med livsudfoldelse, skal ikke udryddes, men tæmmes«.

2.4 Demokrati og samtale

Men selvom flertalsprincippet er det formelle, retlige kriterium for demokrati, er demokrati og samtale uløseligt forbundet. Ross anfører således, at det er umuligt at forstå demokratiets dybere »væsen« eller »idé« uden at knytte dette princip sammen med diskussionsideen eller parlamentarismen i videre forstand.[8] Ross peger også på, at parterne føler sig som dele af et fællesskab, og jo mere den enkelte identificerer sig med helheden, des mindre vil selv det overstemte mindretal føle herredømmet som fremmed.[9]

Et andet sted[10] siger Ross, at flertalsprincippet kun har mening, hvis valg og afstemninger foregår i fuldstændig frihed og som et resultat af en forudgående indbyrdes diskussion, i hvilken der er mulighed for ethvert synspunkt til at gøre sig gældende. Ross anfører i den forbindelse, at

»målet er i første omgang netop, at der gennem en fri meningsudveksling kan foregå en sådan gensidig tilnærmelse og udligning, at der opstår en virkelig fælles opinion som resultat af de mange individuelle synspunkter. Tanken er netop den, at den enkelte først skal fastlægge sit endelige synspunkt efter at have hørt, hvad alle andre har at fremføre om samme sag. Andres ønsker og meninger bør indgå som integrerende bestanddel blandt de faktorer, der motiverer hans definitive stilling til et politisk spørgsmål«.

Ross anfører også i denne forbindelse, at

»hvis ikke dette er tilfældet, fortaber flertallets afgørelse ethvert krav på at gælde som helhedens vilje, den overstemte mister enhver fornemmelse af, at afgørelsen i en vis forstand alligevel også er hans, og afstemningsteknikken degenererer til en tilsløret magtkamp med stemmesedlen som våben«.

Lignende synspunkter er gjort gældende af Hal Koch, der har udtalt,[11] at

> »demokratiet er nu engang ikke blot en formel - teknisk bestemmelse. Det består ikke blot i, at flertallet skal bestemme. Bag det ligger en tillid til, at flertallet lader sig bestemme af den fornuftige overvejelse, og at man således når frem til den rigtige afgørelse«.

2.4.1 »Samtaledemokrati«

Samtalens betydning for demokratiet er udførligt behandlet i Hal Kochs bog *»Hvad er demokrati?«*,[12] og man har bl.a. på baggrund heraf ligefrem villet tale om »samtaledemokrati« som en særlig demokratiform og om, at det sande demokrati kommer til udtryk ved, at man simpelthen fortsætter med at samtale, indtil alle er enige.

Det vil imidlertid ikke være rigtigt at opstille »samtaledemokrati« som en selvstændig demokratiform ved siden af eller måske endog i modstrid med repræsentativt demokrati.

Som foran nævnt indgår samtalen vel som et uundværligt element i demokratiet, men den kan ikke eliminere den kendsgerning, at der kan være forskellige opfattelser og vurderinger i en sag, som det ikke er muligt at tale væk. Når alle har haft lejlighed til at fremkomme med deres synspunkter, og disse er gennemdrøftet, må man i så tilfælde træffe beslutning ved en afstemning, hvor et eller flere mindretal loyalt respekterer flertallets afgørelse.

Det kan i denne forbindelse være værd at erindre sig Ross' forannævnte udtalelse om, at jo mere parterne føler sig som dele af et fællesskab, og jo mere den enkelte identificerer sig med helheden, des mindre vil selv det overstemte mindretal føle herredømmet som fremmed.

Et ubetinget krav om enighed vil enten lamme beslutningsprocessen eller medføre, at afgørelserne må træffes efter et mindste-fællesnævnerprincip, hvilket hverken kan være tilfredsstillende for flertal eller mindretal eller betryggende for afgørelsernes kvalitet.

Et krav om enighed kan også være en raffineret måde at undertrykke mindretal på. Hvis nemlig et mere massivt flertal fastholder sit synspunkt, kræver det betydelig psykisk modstandskraft hos mindretallet fortsat at blokere for enighedskravet.

Det må både ud fra et demokratisk og fra et mentalhygiejnisk synspunkt være at foretrække, at mindretallet får lejlighed til at markere sin uenighed og derefter loyalt respekterer flertallets beslutning.

2.5 Bestemmelse af repræsentativt demokrati i forhold til en idealtype

Med hensyn til det repræsentative demokrati anfører Ross, at repræsentationsforestillingen har kød og blod i samme omfang som repræsentantens handlefrihed retligt er bundet ved de repræsenteredes ønsker, og der tilkommer de repræsenterede retsmidler til at gennemføre en kontrol med, at disse ønsker virkelig bliver respekterede.[13]

I forbindelse med demokratibegrebet peger Ross på, at man gradvis kan fjerne sig fra det rene demokrati, dels ved stigende udelukkelse af forskellige befolkningsgrupper, dels ved stigende ulighed i den vægt, der tillægges den afgivne stemme.[14]

Hvis man vil bestemme demokratiet i forhold til en idealtype, må man efter Ross se på demokratiets intensitet, ekstensitet og effektivitet.[15]

Ved *intensitet* forstås omfanget af den personkreds, der gives adgang til at deltage i afstemninger og valg.

Ved *ekstensitet* forstås det omfang, hvori den folkelige indflydelse og kontrol udstrækkes til at omfatte færre eller flere af magtens forskellige forgreninger.

Ved *effektivitet* forstås den grad af virkning, hvormed folket formår at gøre sine synspunkter gældende, og styrken af den kontrol, som folket er i stand til at udøve med sine repræsentanter. Jo mere kontrollen afsvækkes, des mere glider demokratiet over i et blot nominelt demokrati, hvor magten vel udøves i folkets navn (legitimation, repræsentation), men i virkeligheden i stigende grad ligger hos repræsentanterne, ikke hos de repræsenterede .

3. Demokrati i den danske folkekirke

En grundlæggende sondring inden for demokratibegreber er sondringen mellem direkte eller umiddelbart demokrati og repræsentativt demokrati.

3.1 Direkte demokrati

Denne form for demokrati forekommer inden for folkekirken ved det menighedsmøde, der er omtalt i menighedsrådslovens[16] § 41.

Efter § 41 skal der afholdes menighedsmøde i en menighedsrådskreds,

1) når de kirkelige tilsynsmyndigheder anmoder derom,
2) efter beslutning af menighedsrådets formand,

3) når et flertal af menighedsrådet anmoder derom,

4) når en af præsterne sammen med mindst et valgt medlem anmoder derom,

5) når 25 valgberettigede medlemmer af menigheden skriftligt anmoder derom, eller

6) hvis det i øvrigt er foreskrevet i lovgivningen.

Bekendtgørelse om afholdelse af menighedsmøde sker efter menighedsrådets bestemmelse på en måde, der sikrer, at så mange som muligt bliver bekendt med mødets afholdelse. I bekendtgørelsen skal det angives, hvilke emner der skal behandles på mødet.

Til menighedsmøder har alle medlemmer af folkekirken inden for vedkommende kreds eller kredse adgang. Ved afstemning er kun de valgberettigede medlemmer af menigheden stemmeberettigede. Medlemmerne af de berørte menighedsråd har mødepligt til menighedsmøder, medmindre de har lovligt forfald.

Der er med en enkelt undtagelse[17] ikke i lovgivningen tillagt menighedsmøder selvstændig afgørelsesmyndighed. Men i nogle tilfælde foreskriver loven, at en ordning for at kunne vedtages af menighedsrådet eller andre kirkelige myndigheder skal have tilslutning af et menighedsmøde.

Tilslutning fra et menighedsmøde kræves således til, at et pastorat med to eller flere sogne eller et sogn med to eller flere kirkedistrikter får fælles menighedsråd, og til, at en bestemt person kan beskikkes som præst, uden at de for præsteembeders besættelse i almindelighed gældende regler er iagttaget.

For at sagen skal kunne fremmes, kræves der i sidstnævnte tilfælde tilslutning fra 2/3 af de på menighedsmødet afgivne stemmer.

Det er således yderst begrænsede beføjelser, der er henlagt til menighedsmødet, men det kan dog ikke udelukkes, at et menighedsmøde med betydeligt fremmøde ved sine tilkendegivelser kan øve væsentlig indflydelse på menighedsrådets beslutninger.

Menighedsmøder afholdes vistnok ret sjældent.

Argumenter imod at lægge egentlig beslutningskompetence til menighedsmødet er risikoen for impulsbeslutninger samt for, at en mindre, ikke-repræsentativ gruppe træffer beslutninger, som der ikke er dækning for hos flertallet af menighedens medlemmer. Noget sådant vil dog i et vist omfang kunne forebygges gennem krav om behandling på flere møder samt eventuelt tillige gennem mere eller mindre vidtgående krav om kvalificeret majoritet.

Det har været foreslået at lade menighedsrådet vælge på et menighedsmøde i forlængelse af en søndagsgudstjeneste, hvor forsamlingen i fællesskab laver en prioriteret liste, der udgør menighedsrådet.[18]

Den demokratiske *intensitet* i forhold til menighedsmødet må siges at være stor, idet alle valgberettigede medlemmer af menigheden er stemmeberettigede på menighedsmødet. Til gengæld er menighedsmødets demokratiske *ekstensitet* ringe, idet der kun er tillagt menighedsmødet ganske få beføjelser.

Spørgsmålet om *effektivitet* drejer sig først og fremmest om muligheden for at skifte valgte repræsentanter ud og har derfor sin væsentligste betydning i forbindelse med det repræsentative demokrati.

3.2 Repræsentativt demokrati

3.2.1 Indledning

I det følgende vil indholdet af det repræsentative demokrati i folkekirken blive behandlet. Dette vil ske ved at undersøge hvilken grad af demokratisk intensitet, ekstensitet og effektivitet, der udtrykkes gennem de enkelte organer, der indgår i beslutningsstrukturen på det lokale plan, på provstiplan, på stiftsplan og på det centrale plan.

3.2.2 Lokalplanet

I princippet er valg til menighedsråd et lige og almindeligt valg, hvortil alle voksne folkekirkemedlemmer i sognet har valgret og er valgbare.

Selv om det forhold, at en eller flere præster er født medlem af menighedsrådet, må siges at udgøre en indskrænkning i den demokratiske *intensitet,* som menighedsrådene er udtryk for, må intensiteten dog siges at være høj. Det må i denne henseende principielt være uden betydning i hvilken udstrækning, der rent faktisk afholdes afstemningsvalg, og hvor stor stemmeprocenten rent faktisk er.

Menighedsrådene har et ret omfattende opgaveområde, der vedrører både de fysiske rammer for det kirkelige liv i sognet, deltagelse i præstevalg og i afgørelser vedrørende liturgi mv. Menighedsrådenes udgiftskrævende opgaver er imidlertid - bortset fra udfoldelse inden for det beskedne rådighedsbeløbs rammer - lovbundne. Menighedsrådene har ikke som kommunerne nogen selvstændig budgetkompetence og skatteudskrivningsret. De har heller ikke nogen »sognefuldmagt«, dvs. nogen kompetence, der modsvarer kommunernes såkaldte kommunalfuldmagt, hvorved forstås en adgang til af egen drift at tage udgiftskrævende opgaver op til

opfyldelse af det lokale fællesskabs behov.[19] Der er i de senere år sket en udvidelse af menighedsrådenes selvstændige beslutningskompetence, men der udøves dog stadig et betydeligt hensigtsmæssighedstilsyn, der består i, at menighedsrådet til gennemførelse af visse dispositioner skal indhente en højere myndigheds godkendelse eller samtykke. Den væsentligste begrænsning i så henseende er, at menighedsrådets budget skal godkendes af provstiudvalget.

På denne baggrund må den demokratiske *ekstensitet,* som menighedsrådenes virksomhed er udtryk for, som udgangspunkt siges at være forholdsvis beskeden.

Den adgang til dispensationer fra den kirkelige lovgivning, der består efter menighedsrådslovens kapitel 8 om samarbejde mellem menighedsråd m.v., må imidlertid siges at have åbnet mulighed for en væsentlig højere grad af demokratisk ekstensitet for de menighedsråd, der måtte ønske det. Vel kræver samarbejdsaftaler og dispensationer kirkeministerens godkendelse, men i forarbejderne til samarbejdskapitlet er der givet udtryk for en betydelig åbenhed. Det siges her, at principielt vil ethvert forslag til løsning af nye folkekirkelige opgaver eller nye samarbejdsstrukturer blive taget op til overvejelse, hvis der er menighedsråd, som ønsker det. I praksis har Kirkeministeriet da også kun givet afslag på ganske få anmodninger om godkendelse, og afslagene har været begrundet i, at gennemførelsen af forslagene ville stride mod lovgivningens grundlæggende forudsætninger.

Der er ikke nogen adgang til at stille mistillidsvotum til menighedsrådet i dettes funktionsperiode. Valg til menighedsråd skal imidlertid gennemføres hvert 4. år, og graden af demokratisk *effektivitet* må derfor siges at være ret stor.

3.2.3 Provstiplanet

Provstiudvalget består af 2 - 4 valgte medlemmer samt provsten som født medlem. De valgte medlemmer vælges af medlemmerne af provstiets menighedsråd, herunder præsterne. Det udtales i loven om folkekirkens økonomi,[20] at provsten virker som udvalgets forretningsførende medlem og drager omsorg for udførelsen af udvalgets beslutninger. Det er ikke ganske klart, hvilke beføjelser der herved tillægges provsten. Det må formentlig antages, at provstiudvalgets formand kan give provsten instrukser med hensyn til den nærmere udførelse af udvalgets beslutninger, ligesom der må tilkomme formanden almindelige formandsbeføjelser med hensyn til afgørelsen af hastende og utvivlsomme sager. Provsten kan således siges alene at udføre en administrerende funktion.

På baggrund af det indirekte valg og provstens fødte medlemskab må den demokratiske *intensitet* i forhold til provstiudvalget siges at være forholdsvis begrænset.

Med hensyn til den demokratiske *ekstensitet* er forholdet det, at provstiudvalget er budgetgodkendende myndighed over for menighedsrådene. Udvalget har endvidere en række tilsynsfunktioner over for menighedsrådene og funktioner som høringsinstans. Udvalget har derimod ikke selvstændigt udførende opgaver. Kirkeministeren fastsætter efter økonomilovens § 24, stk. 6, nærmere regler for provstiudvalgenes virksomhed, herunder beføjelser med hensyn til behandling og godkendelse af kirke- og præstegårdskassernes årlige budget. Kirkeministeriet vil med hjemmel i denne bestemmelse kunne fastsætte rammer for omfanget af den lokale kirkelige ligning.[21] Denne hjemmel er imidlertid ikke udnyttet. Efter Kirkeministeriets bekendtgørelse om provstiudvalgenes virksomhed er provstiudvalgets afgørelse om størrelsen af hver enkelt kirke- og præstegårdskasses ligningsbeløb endelig.[22] På denne baggrund må den demokratiske ekstensitet i forhold til udvalget siges at være ret betydelig.

Der er valg til provstiudvalget hvert 4. år og den demokratiske *effektivitet* over for udvalget må derfor siges at være ret stor.

3.2.4 Stiftsplanet

3.2.4.1 Biskoppen Biskoppen vælges af medlemmerne af stiftets menighedsråd, herunder præsterne. Den demokratiske *intensitet* i forhold til bispeembedet må på denne baggrund siges at være forholdsvis begrænset.

Biskoppen fører tilsyn med stiftets præster og har en selvstændig kompetence til at forlange, at der rejses gejstlig læresag mod en præst. Derimod tilkommer der ikke biskoppen nogen almindelig adgang til at give en præst instrukser med hensyn til præstens varetagelse af sit embede. Der tilkommer også biskoppen afgørelses-, dispensations- og godkendelsesbeføjelser over for menighedsråd og præster, ligesom biskoppen i ret vidt omfang er klage- og ankemyndighed over for andre kirkelige myndigheders afgørelser. Endelig er biskoppen født medlem af stiftsøvrigheden. Den demokratiske *ekstensitet* i forhold til bispeembedet må på denne baggrund siges at være ret betydelig.

Bispevalget er et éngangsvalg, og der kan ikke med nogen retlig virkning gives biskoppen et mistillidsvotum. Biskoppen er tjenestemand, og kirkeministeren kan således disciplinærforfølge biskoppen i tilfælde af tjenesteforseelser, ligesom ministeren kan rejse gejstlig læresag mod biskoppen.

Uanset disse indgrebsmuligheder må den demokratiske *effektivitet* siges at være yderst beskeden.

3.2.4.2 Stiftsøvrigheden Stiftsøvrigheden består af biskoppen og stiftamtmanden som fødte, ligeberettigede medlemmer. Det er således kun det forhold, at biskoppen er (indirekte) valgt som biskop, der gør, at stiftsøvrigheden kan siges at være et organ, der overhovedet kan relateres til det kirkelige demokrati på stiftsplan.

Der har fra tid til anden været rejst spørgsmål om indførelse af egentlige folkevalgte stiftsudvalg til afløsning af stiftsøvrigheden. Det, man har beskæftiget sig med, har i alt væsentligt været valgmåden for sådanne udvalg, mens spørgsmålet om, hvilke opgaver, udvalgene skulle varetage, stort set er ubehandlet.

Det forekommer imidlertid vanskeligt at se, hvordan der kan føres en meningsfuld diskussion om en anden administrativ organisation på stiftsplan uden at tage stilling til, hvilke opgaver, der ønskes løst.

Stiftsøvrigheden fører i dag legalitetstilsyn med stiftets menighedsråd, og tilsyn med præstegårde og præstegårdsjorder samt bestyrer fællesfondens og kirkernes og præsteembedernes kapitaler efter bestemmelser, der er fastsat af kirkeministeren. Stiftsøvrigheden er også rekursinstans for en række afgørelser, der er truffet af menighedsråd og provstiudvalg. Endelig forbereder stiftsøvrigheden sager, der skal afgøres af Kirkeministeriet. Stiftsøvrigheden varetager således i alt væsentligt opgaver, der ikke har kirkepolitisk karakter og skal løses efter en vis ensartethed i alle stifter.

Ved løsningen af dette opgavesæt sikrer stiftsøvrigheden gennem sin sammensætning både betydelig administrativ kapacitet, og at der tages de nødvendige kirkelige hensyn.

3.2.4.3 Stiftsudvalg vedrørende mellemkirkeligt arbejde Udvalget består af stiftets biskop som født medlem og af 6 valgte medlemmer, 4 læge og 2 gejstlige. De valgte medlemmer vælges af stiftets menighedsrådsmedlemmer. Udvalget er således indirekte valgt. Når hertil kommer biskoppens fødte medlemskab og kravet om, at der skal være 2 gejstlige blandt de valgte medlemmer, må den demokratiske *intensitet* i forhold til udvalget siges at være forholdsvis beskeden.

Udvalget bestemmer selv arten og omfanget af sin virksomhed. Udvalget er imidlertid i økonomisk henseende helt afhængigt af frivillige bidrag fra menighedsrådene og evt. vedkommende stiftsfond, og på denne baggrund må den demokratiske *ekstensitet* siges at være meget beskeden.

Der er valg til udvalget hvert 4. år, og den demokratiske *effektivitet* i forhold til udvalget må derfor siges at være ret stor.

3.2.4.4 Stiftsudvalg efter økonomiloven Efter økonomiloven skal der i hvert stift nedsættes et udvalg til på menighedsrådenes vegne at have indseende med stiftsøvrighedens forvaltning af kirkernes og præsteembedernes kapitaler. Stiftsudvalget består af et valgt menighedsrådsmedlem fra hvert af stiftets provstier. Medlemmerne vælges af provstiets menighedsrådsmedlemmer. Stiftsudvalget er således indirekte valgt, men har ingen fødte medlemmer. Den demokratiske *intensitet* i forhold til udvalget må på denne baggrund siges at være forholdsvis beskeden.

Der er ikke tillagt udvalget nogen form for beslutningskompetence, og der kan således ikke tales om nogen egentlig demokratisk *ekstensitet* i forbindelse med udvalget. Dette udelukker dog ikke, at udvalgene gennem deres tilkendegivelser og eventuelle kritik kan øve indflydelse.

Der er valg til udvalget hvert 4. år og den demokratiske *effektivitet* i forhold til udvalget må derfor siges at være ret stor.

3.2.5 Det centrale plan

3.2.5.1 Folketinget Valgret og valgbarhed til Folketinget har enhver, som har dansk indfødsret, er fyldt 18 år og har fast bopæl i Danmark. Der tilkommer således alle folkekirkens medlemmer, der er fyldt 18 år, valgret og valgbarhed, men det samme er tilfældet for de ca. 13% af befolkningen, der ikke er medlem af folkekirken. Efter forfatningen indgår folkekirken og staten imidlertid i et samspil. Grundlovens § 4 fastslår, at den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og som sådan understøttes af staten. Bestemmelsen er dermed udtryk for en generalklausul, der indebærer, at der ikke på det folkekirkelige område må lovgives i strid med det evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag. På denne baggrund kan ikke-medlemmernes valgret og valgbarhed ikke siges at udgøre nogen væsentlig begrænsning i den demokratiske *intensitet* i forhold til Folketinget, der derfor må siges at være meget stor. Den demokratiske intensitet er således langt større end i centrale synodale organer med indirekte valgte repræsentanter og repræsentanter for specielle grupper og organisationer.

Med respekt af den nævnte generalklausul i § 4 og af Grundlovens øvrige bestemmelser om folkekirken kan Folketinget lovgive om et hvilket som helst folkekirkeligt anliggende. Dette gælder også kirkens »indre anliggender«, omend Folketinget traditionelt er yderst tilbageholdende med indgri-

ben i disse. Den demokratiske *ekstensitet* i forhold til Folketinget er således meget stor.

Der er valg til Folketinget hvert 4. år, ligesom statsministeren når som helst kan udskrive valg og er forpligtet hertil, hvis regeringen får et mistillidsvotum og ikke ønsker at træde tilbage. Den demokratiske *effektivitet* i forhold til Folketinget er derfor meget stor.

3.2.5.2 Kirkeministeren Kirkeministeren udpeges af statsministeren. Ministeren er således indirekte valgt, og den demokratiske *intensitet* må siges at være beskeden.

Der tilkommer på en række områder kirkeministeren en selvstændig anordningskompetence, dvs. en adgang til at fastsætte retsregler, uden at Folketinget inddrages.[23] Dette gælder bl.a. alle rituelle forhold. Folketinget vil dog når som helst kunne bringe ethvert område for kirkeministerens selvstændige anordningsmyndighed ind under lovgivningens område med den virkning, at kirkeministerens adgang til selvstændig udstedelse af anordninger på områderne bortfalder. Folketinget har dog hidtil vist udpræget tilbageholdenhed med hensyn til regulering af indre kirkelige forhold. Den demokratiske *ekstensitet* i forhold til kirkeministerembedet må på denne baggrund siges at være ret stor.

Kirkeministeren skal efter Grundloven gå af, hvis et flertal i Folketinget udtaler sin mistillid til ham, og statsministeren kan når som helst afskedige ministeren. Den demokratiske *effektivitet* må på denne baggrund siges at være ganske stor.

3.2.6 Konklusion

Menighedsrådet og Folketinget er de eneste organer inden for det folkekirkelige demokrati, der vælges ved et direkte valg. De øvrige organer er indirekte valgt, og bortset fra stiftsudvalget efter økonomiloven har alle organer et eller flere fødte medlemmer.

Denne begrænsede demokratiske *intensitet* i det folkekirkelige demokrati må imidlertid ses på baggrund af de opgaver, som det enkelte organ skal løse.

For så vidt angår provstiudvalget har dette udelukkende budgetgodkendende og tilsynsførende myndighed og således ingen selvstændige udførende opgaver. Med hensyn til tilsynsmyndigheden kan der peges på, at det tilsyn, der føres med kommunerne heller ikke hviler på noget direkte valg. Tilsynet med Københavns og Frederiksberg kommuner samt med amtskommunerne føres af Indenrigsministeriet, medens tilsynet med de øvrige

kommuner føres af et tilsynsråd for hvert amt. Tilsynsrådet består af amtmanden, der er født formand, samt 4 andre medlemmer, der vælges af amtsrådet blandt dets medlemmer.

Hvad bispeembedet angår, kan der ikke ses bort fra en række historiske, teologiske og retsteologiske hensyn. Det forhold, at biskoppen fører det gejstlige tilsyn med stiftets præster, kan også tale for, at disse er tillagt indflydelse på bispevalget, uanset at præsterne ikke har noget mandat som folkevalgte.

Stiftsudvalgene efter økonomiloven og stiftsudvalgene for mellemkirkeligt arbejde har ingen eller ringe demokratisk ekstensitet, og det må på denne baggrund forekomme velbegrundet, at de ikke vælges ved direkte valg.

Den demokratiske intensitet inden for det folkekirkelige demokrati må også vurderes i lyset af, at den kreds af personer, der foretager de indirekte valg, selv er folkevalgte med en meget høj grad af demokratisk intensitet.

Det kan også nævnes, som påpeget af *Theodor Jørgensen* side 59 og *Hans Raun Iversen* side 151, at direkte valg til organer uden for lokalplanet formentlig vil være forbundet med store problemer med hensyn til lav stemmeprocent og lav indsigt med deraf følgende vilkårlighed i beslutningerne.

Endelig har det betydning for en vurdering af intensiteten i det folkekirkelige demokrati, at folkekirkens øverste besluttende organer, nemlig Folketinget og kirkeministeren, er henholdsvis direkte valgt med meget høj demokratisk intensitet og parlamentarisk ansvarlig over for Folketinget.

I forbindelse med en vurdering af *ekstensiteten* i det folkekirkelige demokrati kan der peges på to afgørende særkender for den danske kirkeordning.[24] Det første særkende er en meget høj grad af magtspredning og magtafbalancering og en heraf følgende høj retssikkerhed. Folkekirkens strukturelle opbygning og kompetencefordeling gør det på alle niveauer overordentlig vanskeligt at slippe godt fra magtmisbrug og embedsovergreb.

Det andet afgørende særkende er en meget høj grad af frihed og mulighed for pluralisme. Den kirkelige lovgivning sikrer både gejstligheden, menighederne og det enkelte folkekirkemedlem en udstrakt adgang til at indrette sig efter egne ønsker. Sammenfattende kan siges, at folkekirkens grundstruktur er udtryk for en vidtgående afbalancering af myndighedsudøvelse og kirkelig frihed.

Hvad endelig angår den demokratiske *effektivitet* i det folkekirkelige demokrati vil det være fremgået, at effektiviteten i forhold til menighedsråd, provstiudvalg og stiftsudvalgene for mellemkirkeligt arbejde og stiftsudval-

gene efter økonomiloven er ret stor, samt at effektiviteten i forhold til folkekirkens øverste besluttende organ, Folketinget, er meget stor.

Medens der kan argumenteres for, at biskoppen vælges ved et indirekte valg, synes det for et demokratisk synspunkt vanskeligere at begrunde bispevalgets éngangskarakter. Hvis der udvikler sig et manglende tillidsforhold eller et egentligt modsætningsforhold mellem stiftets menigheder og biskoppen, kan det siges at være principielt utilfredsstillende, at der efter omstændighederne over et meget langt tidsrum savnes muligheder for udskiftning i embedet. Dette kunne afhjælpes ved, at biskoppen valgtes med en embedsperiode på fx 5 eller 7 år med mulighed for genvalg, sådan at afstemning bortfaldt, hvis der ikke blev opstillet nogen anden kandidat.

I forbindelse med vurderingen af den demokratiske effektivitet i forhold til bispeembedet må det dog tages i betragtning, at der ikke hidtil har foreligget noget eksempel på uoverensstemmelser mellem menigheder og biskop af en karakter, der kunne begrunde indgreb ud fra et demokratisk effektivitetshensyn.

Endelig må der peges på, at der efter lov om udnævnelse af biskopper og om stiftsbåndsløsning § 8 består en adgang for den enkelte menighed til at løse stiftsbånd. En menighed kan således ved stiftsbåndsløsning slutte sig til en anden biskop, som er villig til at modtage den. Denne biskop overtager da tilsynet med menigheden for så vidt angår prædikeembedet, sakramenternes forvaltning og sjælesorgen. Beslutning om stiftsbåndsløsning skal være vedtaget på et menighedsmøde med mindst tre fjerdedele af de afgivne stemmer og være tiltrådt af menighedens præst eller en af dens præster. Hvis præsten eller en af præsterne tiltræder det, er det en egentlig ret for enhver af folkekirkens menigheder at løse stiftsbånd. Der kræves ikke samtykke af stiftets biskop eller godkendelse af kirkeministeren.

4. Forholdet mellem præst og menighedsråd

Et specielt spørgsmål i forbindelse med folkekirke og demokrati er forholdet mellem præst og menighedsråd.

Det et udtrykkeligt fastsat i menighedsrådslovens § 37, at præsten i sin embedsvirksomhed er uafhængig af menighedsrådet.

Den enkelte præst i folkekirken er sikret en betydelig retssikkerhed og frihed under udøvelsen af sin tjeneste.

Kirkeministeriet er ansættelsesmyndighed for alle præster, og disse er beskyttet af lovgivningens bestemmelser om tjenestemænd og om gejstlig retspleje.

Præsten står ikke i noget underordnelsesforhold til menighedsrådet. Menighedsrådet har intet tilsyn med præsten og kan ikke give denne direktiver.

Tjenesteforseelser fra en præsts side påtales af provst, biskop eller Kirkeministeriet. Menighedsrådet kan derfor ikke siges at være præstens arbejdsgiver.

Biskoppen fører tilsyn med præstens embedsvirksomhed og kan i denne forbindelse give pålæg om ophør af ulovligheder, ligesom biskoppen kan træffe afgørelser om visse nærmere bestemte forhold i forbindelse med præstens virksomhed, men der består ikke noget egentligt over- og underordnelsesforhold imellem biskop og præst indeholdende en almindelig adgang for biskoppen til at give præsten tjenestebefalinger eller instrukser.

Den enkelte præst kan således i vid udstrækning selvstændigt tilrettelægge sit arbejde.

Præsten er født medlem af menighedsrådet og har som sådant stemmeret i forbindelse med menighedsrådets afstemninger.

Præstens stemmeret i menighedsrådet har gennem en længere årrække givet anledning til diskussion.

Den alvorligste indvending mod præsters stemmeret i menighedsråd er, at den ikke harmonerer med den almindelige og lige valgret til menighedsråd.

Efter menighedsrådsvalgloven gennemføres valg til menighedsrådet i princippet som et forholdstalsvalg, hvor de grupper, der deltager i valget, får mandater og indflydelse i overensstemmelse med den vælgertilslutning, som de opnår. En eller flere præster som fødte, stemmeberettigede medlemmer af rådet uden mandat fra vælgerne vil kunne forrykke det flertal i menighedsrådet, der er fremgået af valget.

Det er blevet fremført i debatten om præsters stemmeret, at den normalt kun sjældent udnyttes i forbindelse med behandlingen af menighedsrådets sager. Dette argument forekommer ikke overbevisende. Enten må man tage fuldt medansvar for det løbende arbejde i rådet, herunder deltage i sagernes afgørelse, eller også må man afstå fra stemmeret. At gå ind i specielt udvalgte sager og her forrykke det sædvanlige flertal er lidet stemmende med en demokratisk beslutningsprocedure og med sædvanligt ansvar i forbindelse med et administrativt organs virksomhed.

Man kan anlægge den betragtning, at der kompetencemæssigt består et *balanceforhold* mellem præst og menighedsråd.

Præsten er ansvarlig for at forkynde ordet rent, forvalte sakramenterne ret samt for udøvelse af sjælesorg og er derfor ikke undergivet menighedsrådets beslutninger i så henseende.

Menighedsrådet er ansvarligt for de ydre rammer om det kirkelige liv, men har her ud over beslutningskompetence i visse liturgiske forhold som fx tidspunktet for de faste gudstjenester og indførelse af nye autoriserede salmebøger og salmebogstillæg. Menighedsrådet har endvidere betydelig indflydelse i forbindelse med præstens ansættelse.

Til en række dispositioner kræves der enighed mellem præst og menighedsråd. Dette gælder fx indførelse af anden autoriseret liturgi eller andre autoriserede ritualer end dem, der hidtil er anvendt i menigheden, samt til at der foretages mindre ændringer i liturgi og ritualer eller benyttes andre salmebøger og salmebogstillæg end de autoriserede.

Præstens position må navnlig i kraft af menighedsrådslovens § 37 siges at være velkonsolideret i dette kompetencemæssige balanceforhold. Det kan på denne baggrund forekomme ejendommeligt, at præsten gennem stemmeret i menighedsrådet *tillige* skal have medindflydelse på menighedsrådets beslutninger, der jo netop skal afbalancere præstens kompetencesfære.

Efter menighedsrådsloven af 1984 havde præster ikke stemmeret ved valg af menighedsrådets formand, og præsten kunne ikke deltage i forhandling og afstemning i sager, der vedrører præsteboliger eller en anden præst i pastoratet.

Ved menighedsrådsloven af 1994 er disse bestemmelser videreført, og der er tillige sket yderligere begrænsninger i præstens stemmeret. Præsten kan således deltage i menighedsrådets forhandling, men ikke i dets afstemning i de forannævnte sager om liturgi mv., hvor der kræves enighed mellem præst og menighedsråd. Præsten kan heller ikke deltage i afstemningen i sager om opførelse og nedbrydning af kirker eller i afstemning om menighedsrådets indstilling i sager om sogneinddeling, herunder oprettelse af nye sogne og kirkedistrikter, og pastoratsinddelingen.

5. Nogle grundlæggende demokratiske principper

5.1 Åbenhed om virksomhed og gennemsigtighed i beslutningsprocesser

Det er et helt afgørende træk ved et politisk demokrati, at der hersker åbenhed om de politiske organers virksomhed, og at der tilstræbes den størst mulige gennemsigtighed i de politiske beslutningsprocesser.

Herved tilgodeses for det første de forskellige vælgergruppers mulighed for at kontrollere de valgtes forvaltning af deres mandater, således at et politisk ansvar kan gøres gældende ved næste valg.

For det andet er gennemsigtighed i beslutningsprocesserne en nødvendig forudsætning for placering af et retligt ansvar og dermed for retssikkerhed for såvel politiske mindretal som for den enkelte borger.

Åbenhed i beslutningsprocessen er i dag en selvfølge for både Folketingets og de kommunale råds virksomhed.

Folketingets møder er efter Grundlovens § 49 offentlige, og forhandlinger og beslutninger offentliggøres. Det samme gælder Folketingets faste udvalgs betænkninger over lovforslag.

Også de kommunale råds møder er offentlige, dog med adgang til dørlukning, hvor særlige hensyn tilsiger det.[25]

Afstemninger i både Folketing og kommunale råd foregår åbent både med hensyn til valg af formand, udvalg mv. og med hensyn til beslutninger.

For både statslige og kommunale forvaltningsmyndigheder gælder detaljerede bestemmelser i loven om offentlighed i forvaltningen[26] og i forvaltningsloven[27] til sikring af aktindsigt for offentligheden og for den, der er part i en sag i forvaltningen.

En tilsvarende åbenhed og gennemsigtighed i beslutningsprocesserne har ikke forud for gennemførelsen af menighedsloven fra 1994, der trådte i kraft 1. januar 1995, kendetegnet det folkekirkelige demokrati.

Bortset fra den endelige behandling af de kirkelige kassers årlige budgetter og regnskaber var det således efter menighedsrådsloven fra 1984 menighedsrådet selv, der bestemte, i hvilket omfang rådets møder skulle være offentlige.

Det bestemtes også i menighedsrådsloven, at valg af menighedsrådets formand og næstformand skete ved hemmelig afstemning.

Debatten forud for fremsættelsen af forslaget til den nye menighedsrådslov er bemærkelsesværdig med hensyn til spørgsmålet om kirke og demokrati.

I juli 1993 udsendte kirkeministeren et udkast til ny menighedsrådslov til høring hos bl.a. biskopperne, Præsteforeningen, Provsteforeningen og Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer.

Efter udkastet skulle præsten fortsat være født medlem af menighedsrådet med taleret og forslagsret, men ikke længere med stemmeret. Menighedsrådenes møder skulle efter udkastet være offentlige, dog med en adgang til dørlukning svarende til de kommunale råds. Det allerede eksisterende krav om åbenhed i afstemningerne var udtrykkeligt præciseret i udkastet.

Derimod skulle valg af formand og næstformand fortsat ske ved hemmeligt valg.

Reaktionerne på høringen over lovudkastet var en massiv modstand mod såvel afskaffelse af præstens stemmeret som mod større åbenhed om menighedsrådenes arbejde.

Med hensyn til forslaget om, at kun de valgte medlemmer skulle have stemmeret i menighedsrådet, gik samtlige biskopper på nær én, Præsteforeningen og Provsteforeningen imod. I Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmers bestyrelse stemte 17 imod forslaget og 1 for. Landsforeningen havde allerede før udkastets officielle udsendelse til høring gennem sit medlemsblad foranstaltet en spørgeskemaundersøgelse blandt foreningens medlemmer om en række spørgsmål. Landsforeningen havde endvidere sendt lovudkastet til alle menighedsrådsformænd, dog med udeladelse af de bemærkninger, der hørte til udkastet. Spørgeskemaundersøgelsen resulterede i 4.150 svarskemaer og der indkom 452 breve med uddybende bemærkninger til lovudkastet. Med hensyn til præstens stemmeret gav 88% af svarskemaerne udtryk for, at stemmeretten burde bevares.

For så vidt angik mødeoffentlighed kunne kun tre af biskopperne gå ind for noget sådant. Provsteforeningen var også imod. Præsteforeningen ville ikke udtale sig mod den tilsigtede åbenhed i menighedsrådsarbejdet, men mente, at dette kunne medføre risiko for de små sognes eksistens. Man foreslog derfor en arbejdsgruppe nedsat omkring offentlighed i menighedsråd. I Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmers bestyrelse stemte 17 for, at spørgsmålet om mødeoffentlighed blev overladt til det enkelte menighedsråds afgørelse, medens 1 medlem stemte for udkastets forslag. I menighedsrådsforeningens spørgeskemaundersøgelse besvarede 59% spørgsmålet om mødeoffentlighed benægtende. 36% mente end ikke, at mødereferatet burde være offentligt tilgængeligt.

Med hensyn til spørgsmålet om, hvorvidt hemmelig afstemning burde være forbudt, bortset fra de tilfælde hvor det er påbudt, svarede 70% benægtende.

Ved fremsættelsen af lovforslaget til ny menighedsrådslov i 1994 var bestemmelsen om afskaffelse af præstens stemmeret udgået og erstattet af de i 4 nævnte begrænsninger i præstens stemmeret i nogle konkret angivne sager. Derimod var bestemmelserne om offentlige menighedsrådsmøder og åbenhed i afstemningerne bibeholdt.

Lovforslaget blev underkastet en meget omfattende behandling i Folketinget. Folketingets kirkeudvalg udbad sig således samtlige høringssvar, og udvalget stillede under sin behandling af forslaget 57 skriftlige spørgsmål

til kirkeministeren, der også blev kaldt til samråd med udvalget. Ved den endelige afstemning stemte 86 for forslaget, medens 36 tilkendegav, at man hverken stemte for eller imod forslaget. Ingen stemte imod forslaget.

5.2 Beskyttelse af mindretal

Det er et helt grundlæggende princip i det politiske demokrati, at der ydes mindretal og enkeltindivider en vidtgående beskyttelse.

Grundloven indeholder således bestemmelser om, at folketingsvalgloven skal sikre en ligelig repræsentation af de forskellige anskuelser blandt vælgerne, og at der ved den stedlige mandatfordeling skal tages hensyn til indbyggertal, vælgertal og befolkningstæthed.[28]

Grundloven bestemmer også, at 2/5 af Folketingets medlemmer kan kræve en udsættelse af den endelige behandling af lovforslag,[29] samt at 1/3 af medlemmerne kan forlange folkeafstemning om et lovforslag[30] og udskydelse af lovforslag om ekspropriation, til nyvalg har fundet sted, og det nye Folketing har taget stilling til forslaget.[31]

Også på det kommunale område er der vidtgående mindretalsgarantier. Valg til kommunale råd foregår som forholdstalsvalg,[32] og også fordeling af pladser i udvalg mv. skal ske efter forholdstalsmetoden.[33] Mindretal og enkeltmedlemmer er beskyttet af bl.a. regler om ret til at få sager sat på dagsordenen, ret til at få det nødvendige materiale til sagernes bedømmelse, taleret i kommunalbestyrelsen samt ret til at forlange enhver beslutning, der sker i udvalg, henskudt til afgørelse i kommunalbestyrelsen.

Den kirkelige lovgivning indeholder omfattende garantier for mindretal inden for folkekirken.[34] Den folkekirkelige mindretalsbeskyttelse er endnu mere vidtgående end den, der gælder i det politiske demokrati.

Der findes således også i den kirkelige lovgivning, nemlig i menighedsrådsvalgloven[35] og menighedsrådsloven, bestemmelser om forholdstalsvalg og om det enkelte menighedsrådsmedlems rettigheder i forbindelse med behandlingen af sager i menighedsrådet.[36]

Men her ud over indeholder den kirkelige lovgivning en række bestemmelser, der yder mindretal og enkeltindivider beskyttelse, og hvoraf nogle må siges at være særdeles vidtgående.

Efter loven om ansættelse i stillinger i folkekirken skal kirkeministeren ved ansættelse i præstestilling i pastorater med flere præstestillinger tage hensyn til mindretal i pastoratet.[37]

Efter loven om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker kan mindst 10 af sognemenighedens medlemmer forlange sogne- eller distriktskirken stil-

let til rådighed til afholdelse af gudstjeneste ved en anden præst i folkekirken end den eller de præster, der er ansat ved kirken.[38]

Som nævnt under 3.1 skal der afholdes menighedsmøde, når 25 medlemmer af menigheden anmoder om det.

Også de lempelige regler, der efter valgmenighedsloven[39] gælder for oprettelse af en valgmenighed inden for folkekirken, kan siges at tilgodese et mindretalshensyn.

Med hensyn til beskyttelsen af det enkelte folkekirkemedlem kan nævnes, at et medlem af sognemenigheden har ret til at få sogne- eller distriktskirken stillet til rådighed til bl.a. kirkelige handlinger ved en præst i folkekirken, der ikke er ansat ved kirken.[40]

Også regelsættet om ret til sognebåndsløsning[41] må siges at hvile på et hensyn til det enkelte medlem af folkekirken.

Endelig kan nævnes, at et medlem af folkekirken, der ikke hører til sognemenigheden, men som har en særlig tilknytning til denne, har ret til kirkelig betjening i sognemenighedens kirke.[42]

Lov om offentlighed i forvaltningen og forvaltningsloven omfatter også de kirkelige myndigheder.

6. Nogle betragtninger over synoder og demokrati

6.1 Indledning

Grundloven foreskriver i § 4 en forfatningsmæssig forbindelse mellem stat og kirke, idet bestemmelsen dels definerer folkekirken som evangelisk-luthersk kirke, dels foreskriver, at folkekirken skal støttes af staten.

I Grundlovens § 66 fastsættes, at folkekirkens forfatning ordnes ved lov. På den historiske baggrund fastslår bestemmelsen alene, at folkekirkens forfatning er et lovgivningsanliggende. Der er altså ikke tale om et forfatningsmæssigt krav om etablering af synodale organer.

Efter Grundloven er Folketinget således folkekirkens øverste besluttende organ, og en ændring heraf vil kræve en grundlovsændring.

Grundloven stiller ikke krav om, at kun folketingsmedlemmer, der er medlem af folkekirken, kan medvirke ved behandlingen af kirkelige love, eller om, at kirkeministeren skal være medlem af folkekirken. Det er altså lovgivningsorganet som sådant og kirkeministeren som parlamentarisk ansvarligt regeringsmedlem, der udøver den centrale beslutningskompetence. Genstanden for denne beslutningskompetence er ikke retligt begrænset

af eksistensen af »indre anliggender«, hvori beslutningskompetencen skulle være forbeholdt gejstlige instanser.

Det kan således ikke på det eksisterende forfatningsmæssige grundlag drages i tvivl, at Folketinget er frit stillet i spørgsmålet om etablering af synodale organer. Og hvis man skulle vælge at etablere synodale ordninger, så også er frit stillet med hensyn til at ændre i disse eller helt afskaffe dem, hvis de ikke findes at fungere hensigtsmæssigt.

Begrænsningerne i lovgivningsmagtens kompetence fremgår af Grundlovens §§ 4, 6, 67, 68 og 70. Det kan af disse paragraffer udledes, dels at der er religionsfrihed i Danmark, dels at der i forbindelse med lovgivning og administration på det folkekirkelige område skal tages skyldigt hensyn til den evangelisk-lutherske bekendelse.

6.2 Synoden som stænderforsamling

Som nævnt under 1 er det fra forskellig side blevet hævdet, at indførelse af synodale organer skulle gøre folkekirken mere demokratisk.

Sådanne synspunkter er således fremsat i bogen *»Kirkens mund og mæle«*.[43] Her siges det bl.a., at den danske folkekirke er demokratisk underudviklet. Og det anføres, at skønt den politiske myndiggørelse, Vestens moderne demokratier har som deres ideal, er utænkelig uden kristendommens befrielseslære, har kirken kun på helt utilstrækkelige måder udviklet sin egen organisation demokratisk.[44]

Til afhjælpning heraf gøres det gældende, at folkekirkens organisation bør hvile på en forfatning, som gør dens myndighed, arbejdsområder og forpligtelser synlige. Organisationen kunne deles i tre niveauer: menighedsrådene med noget ændrede beføjelser på sogneplan, stiftsråd på stiftsplan og to landsomfattende organer kirkerådet og kirkemødet. Disse kirkelige organer skal tilsammen udgøre, hvad der i klassisk tid kaldtes en synode.[45]

Forfatterne til »Mund og mæle« anfører, at denne synode skal opfattes som kirkens parlament. Der henvises i denne forbindelse til, at parlamentets fordele er mindst to: det deler magten ud til mange/alle, og det gør beslutningsforløbene synlige.[46]

Man synes også i »Mund og mæle« og i den diskussion, som bogen har affødt, at gå ud fra, at begrebet demokrati er enkelt og entydigt. Nogen nærmere analyse af demokratibegrebet eller rettere demokratibegreberne er i hvert fald ikke forsøgt.

Som nævnt under 2 er demokratibegrebet imidlertid hverken enkelt eller entydigt.

I det følgende behandles spørgsmålet om, hvorledes synodetanken forholder sig til det almindelige demokratibegreb, således som dette er beskrevet ved Ross. Det undersøges således, i hvilket omfang en synode kan siges at opfylde betingelserne for demokratisk intensitet, ekstensitet og effektivitet.

Nu kan synoder være mange ting, men det kan formentlig siges at være et fælles træk ved alle hidtil fremsatte nordiske forslag til synodeordninger, at en række forskellige interesser skal repræsenteres i synoden med forskellig vægt. Nogle interesser forudsættes repræsenteret gennem mere eller mindre demokratisk valgte repræsentanter, medens andre interesser forudsættes repræsenteret i kraft af indehavelsen af bestemte embeder, tilknytning til bestemte organisationer eller indehavelse af særlig teologisk sagkundskab.

Dette gælder også den synodestruktur, der foreslås i »Mund og mæle«, og denne struktur vil her blive lagt til grund for analysen af forholdet til demokratibegrebet.

Efter forslaget i »Mund og mæle«[47] skal den synodale struktur opbygges omkring en række stiftsråd, et kirkemøde og et kirkeråd.

Stiftsrådene består af biskoppen som formand, 3 præster samt 6 læge medlemmer. Valget skal efter forslaget ske på samme måde som til de nuværende mellemkirkelige stiftsudvalg.

Kirkemødet, der mødes 1 gang om året, består af alle stiftsrådenes medlemmer. Hertil kan angiveligt føjes en række pladser til de teologiske fakulteter og øvrige kirkelige uddannelsesinstitutioner m.fl. Hertil kommer, at der som observatører med taleret deltager bl.a. repræsentanter for de forskellige faglige organisationer for kirkefunktionærer, de forskellige kirkelige organisationer og folkekirkens kristendomsundervisning.

Kirkerådet består af 24 medlemmer. 12 Medlemmer (4 gejstlige/teologer og 8 lægmænd) vælges ved forholdstal af og blandt kirkemødets medlemmer.

2 medlemmer udpeges af og blandt biskopperne.

4 medlemmer udpeges af og blandt de to teologiske fakulteters fastansatte lærere.

1 medlem udpeges af folkekirkens efteruddannelsesinstitutioner, 1 af Præsteforeningen og 1 af Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer.

Endelig udpeger kirkeministeren efter høring af »de relevante institutioner og organisationer« 3 medlemmer som repræsentanter for henholdsvis

folkekirkens udenlandske hjælpe- og missionsarbejde, folkekirkens sociale arbejde samt folkekirkens kristendomsundervisning.

Valgperioden er 4 år.

Kirkerådet betegnes som det organ, som er tillagt den egentlige funktion som folkekirkens talerør.

Da kirkerådet således er det centrale organ i den foreslåede synodestruktur, vil betragtningerne i det følgende koncentrere sig om dette råd.

Det anføres i »Mund og mæle«, at kirkerådets sammensætning og struktur må bygge på forskellige former for repræsentativitet. Rådet må således indeholde en - indbyrdes afbalanceret - repræsentation af henholdsvis teologisk/gejstlig fagkundskab og læge opfattelser og holdninger.

Denne udtalelse og en umiddelbar betragtning af kirkerådets sammensætning viser, at der her ikke er tale om en sædvanlig demokratisk struktur, men om en form for stænderforsamlingsstruktur.

Hvis en sådan stænderforsamlingsbetragtning lægges til grund, vil kirkerådet kunne siges at repræsentere 4 stænder, nemlig gejstligheden, særlig teologisk fagkundskab, folkekirkens læge medlemmer samt en stand for frivilligt kirkeligt arbejde mv.

Hvad de 3 første stænder repræsenterer er klart markeret. Den fjerde stand er derimod af noget diffus og uigennemsigtig karakter.

Hvorledes er nu styrkeforholdet mellem de 4 stænder?

Første stand, altså gejstligheden, mønstrer 4 medlemmer valgt af kirkemødet samt 2 biskopper og 1 medlem udpeget af Præsteforeningen. Tilsammen 7 medlemmer.

Anden stand, altså den særlige teologiske fagkundskab, mønstrer 4 medlemmer fra de to teologiske fakulteter samt 1 medlem udpeget af folkekirkens efteruddannelsesinstitutioner. Altså i alt 5 medlemmer.

Tredje stand, altså folkekirkens læge medlemmer, mønstrer 8 medlemmer valgt af kirkemødet samt 1 medlem udpeget af Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer. Altså tilsammen 9 medlemmer.

Fjerde stand mønstrer 3 medlemmer som repræsentanter for folkekirkens udenlandske hjælpe- og missionsarbejde, folkekirkens sociale arbejde samt folkekirkens kristendomsundervisning. Disse medlemmer udpeges af kirkeministeren.

Som det vil ses, råder første og anden stand - gejstligheden og den særlige teologiske fagkundskab - over tilsammen 12 medlemmer, altså halvdelen af synodens medlemmer.

Her over for står som repræsentanter for tredje stand, altså for det almindelige folkekirkemedlem, 9 medlemmer af synoden.

Fjerde stands 3 medlemmer er som berørt vanskelige at placere. Men da de skal repræsentere dels kirkeligt organisationsarbejde, dels folkeskolens kristendomsundervisning, kan de i hvert fald ikke siges umiddelbart at repræsentere det almindelige folkekirkemedlem.

Numerisk kan altså kun 37 1/2% af synodens medlemmer siges at repræsentere folkekirkens almindelige menige medlemmer.

Hertil kommer imidlertid, at der kan sættes spørgsmålstegn ved disse medlemmers *kvalitative* repræsentativitet.

De er således valgt særdeles indirekte. De 8 er valgt af kirkemødet, der fortrinsvis består af stiftsrådenes medlemmer, der igen er indirekte valgt af menighedsrådenes medlemmer. Det 9. medlem er udpeget af Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer, hvis bestyrelse vælges af foreningens medlemmer, hvoraf en betragtelig del tilmed er præster.

Kirkerådet må på denne baggrund siges at afspejle en særdeles ringe grad af demokratisk *intensitet.*

Der er ikke tillagt kirkerådet nogen besluttende myndighed, og der kan således ikke tales om demokratisk *ekstensitet* i egentlig forstand i forhold til rådet. Dette udelukker imidlertid ikke, at rådet kan øve indflydelse, jf. 6.3.

Med hensyn til demokratisk *effektivitet* er det som anført kun 9 ud af kirkerådets 24 medlemmer, der kan siges overhovedet at repræsentere folkekirkens almindelige medlemmer. Da samtlige 9 medlemmer endvidere er særdeles indirekte valgt, må den demokratiske effektivitet i forhold til kirkerådet siges at være yderst ringe.

Det foregående har vist, at en synode, som den der er foreslået i »Mund og mæle« , hverken med hensyn til intensitet, ekstensitet eller effektivitet kan sige at være udtryk for et folkekirkeligt demokrati i den forstand, som begrebet anvendes i statsforfatningsmæssig sammenhæng eller i almindelig daglig sprogbrug.

Det skal understreges, at hermed er intet sagt om, at en synode nødvendigvis *skal* afspejle en almindelig demokratisk kompetencestruktur. Spørgsmålet skal ikke behandles her. Formålet har alene været at pege på, at en synode, som den der er beskrevet i »Mund og mæle«, ikke med rette kan betegnes som udtryk for en styrkelse af folkekirkeligt demokrati i den forstand, som begrebet demokrati almindeligvis opfattes.

6.3. Synodens udtaleret og indflydelse

I forbindelse med behandlingen af spørgsmålet om forholdet mellem demokrati på den ene side og almindeligt præstedømme og synodestruktur

på den anden side må man gøre sig klart, at i det omfang det almindelige præstedømme efter sit indhold er til hinder for regulering gennem lovgivning eller andre former for flertalsbeslutninger eller institutionalisering, vil en sådan regulering heller ikke kunne ske gennem synodale organers virksomhed.

Det, der sker gennem etablering af synodale organer, er alene, at sammensætningen af de besluttende organer ændres, herunder eventuelt at nogle ikke-medlemmer kobles af beslutningsprocessen. Men området for det, der overhovedet kan være genstand for flertalsbeslutninger, forbliver uændret.

Dette udelukker naturligvis ikke en argumentation om, at beslutningerne på de områder, hvor flertalsbeslutninger er anvendelige, vil blive truffet på mere kvalificeret grundlag gennem synodens mere eller mindre korporative sammensætning, omend noget sådant indebærer en risiko for elitære tendenser.

En synode behøver ikke at have nogen form for beslutningskompetence. Den synode, der foreslås i »Mund og mæle«, forudsættes således alene at have indflydelse gennem ret til at blive hørt over visse anliggender og ret til at udtale sig. Visse steder i bogen fremstår synoden nærmest som et samtaleforum eller en diskussionsklub.

Hertil er imidlertid at sige, at en institution, der har en *lovfæstet* ret og pligt til at blive hørt over og udtale sig i nærmere bestemte anliggender samt er sammensat af personer, der på den ene eller anden måde er udrustet med et særligt *mandat,* er andet og mere end en diskussionsklub. Dens udtalelser vil have en autoritet, der rækker ud over argumenternes umiddelbare overbevisningskraft.

Det fremgår da også af udtalelser adskillige steder i »Mund og mæle«, at tanken er, at synoden og dermed ikke mindst kirkerådet skal udøve indflydelse og magt. Det siges således, at kirken skal bruge sin magt som en modmagt.[48] Det siges videre, at synoden skal opfattes som kirkens parlament og at parlamentets fordele er mindst to: det deler magten ud til mange/alle og det gør beslutningsforløbene synlige.[49] Endelig anføres, at skal parlamentet være en virkelig modmagt, må det opøve tankeformer, der er så frie som muligt i forhold til de mange størknede interessemodsætninger i det politiske liv.[50] Blandt emner, der betegnes som selvskrevne og centrale for synodens virksomhed, nævnes: Det organisatoriske, herunder redegørelse for myndighedsfordeling mellem ministerium, menighedsråd, stiftsråd, bisper, synode osv. Kirkens økonomi og prioriteringen af dens udgifter.[51]

Den modmagt, der tales om i »Mund og mæle«, synes ikke mindst at skulle finde anvendelse over for staten og såkaldte statskirkelige tendenser. I den forbindelse har *Jens Torkild Bak* med rette kritiseret, at der opereres med et uafklaret statsbegreb. Bak siger således bl.a., at

> »uanset hvor meget respekt, dette ønske om at kunne tale staten midt imod måtte aftvinge een i øvrigt, er det svært at undgå en følelse af, at der er tale om en anakronistisk tankefigur fra fyrstesuverænens dage. Hvis demokratiet er den grundlovssikrede ramme omkring både staten og kirken, hvad skal det så betyde, at kirken er en modmagt til staten, når folket i staten og folket i kirken er det samme folk?«.

Bak spørger videre, om der ikke er en risiko for - som en uforarbejdet traditionsrest - at tænke i alt for enkle opstillinger om staten og kirken, og om man ikke bør undlade at udmale sig fordelene ved en frigørelse fra den formodede statslige omklamring, med mindre man samtidig aflægger regnskab for, hvad det er for en teori, man har om staten.[52]

Generelt er det en svaghed ved rådgivende organer, at de ikke har noget endeligt ansvar for beslutninger, og ikke selv skal medvirke til at tilvejebringe de nødvendige ressourcer til gennemførelse af forslag. Dette kan føre til, at der fremsættes forslag og rekommandationer, der er urealistiske. *Jørgen Stenbæk* har peget på, at det kirkeråd, der foreslås i »Mund og mæle«, fx ikke behøver at tage økonomiske hensyn, når det stiller forslag til den økonomiske verdensorden eller til løsning af arbejdsløshedsproblemerne. Rådet kan uden enhver form for reel politisk ansvarlighed ytre hvad som helst og behøver ikke at gennemtænke de politiske og økonomiske konsekvenser af sine ytringer. Stenbæk anser en sådan ordning for

> »farlig for demokratiet og for den parlamentariske politiske beslutningsproces. Et folkevalgt, lovfæstet, og dermed officielt råd med fri udtaleret om hvad som helst, men uden konkret ansvarlighed kan udvikle sig til et demagogisk uhyre«.[53]

7. Konklusion

Det foregående har vist, at der ikke består noget modsætningsforhold mellem kristendom og demokrati, men at kristendom og demokrati på meget væsentlige punkter har grundlæggende værdinormer fælles. Dette gælder således respekten for det enkelte menneskes personlighed og inte-

gritet og som udslag heraf respekten for dets frihed til selvbestemmelse, altså åndsfrihed. Også holdningen til voldsanvendelse er i vid udstrækning fælles.[54]

Kristendommens trosindhold som åbenbaringsreligion kan ikke ændres gennem nogen demokratisk proces, hverken ved enighed eller gennem flertalsbeslutninger. Men demokrati er et hensigtsmæssigt instrument til tilvejebringelsen af de for enhver kirke nødvendige beslutninger om kirkens ydre rammer og kirkens praktiske organisation og ordning i øvrigt.

I den demokratiske proces kan alle synspunkter således komme til orde og alle synspunkter modsiges. Herved sikres et synligt og gennemsigtigt beslutningsgrundlag for afsluttende enighed eller kompromis eller for en flertalsbeslutning.

Den demokratiske proces bidrager også til, at den enkelte gennem sin deltagelse i forhandlinger og afstemninger kan føle sig som en del af en helhed og et fællesskab, også hvor slutresultatet bliver, at man ved en afstemning kommer i mindretal.

Ingen anden styreform end demokrati har disse kvaliteter. Det bliver så en smagssag eller et temperamentsspørgsmål, om man vil betragte demokrati som et fornemt udslag af menneskelig ånd og tankekraft eller som blot den mindst ringe styreform.

Noter

1. 1. udgave udkom i 1946. En noget forkortet 2. udgave (bl.a. uden noteapparat) udkom i 1967. Når der i det følgende henvises »Ross« gælder henvisningen 1. udgave. Der kan endvidere henvises til: *Nordisk Demokrati* (redaktion Hal Koch og Alf Ross) 1949, der bl.a. indeholder en artikel af Alf Ross: »Hvad er demokrati?«, hvoraf hovedlinierne af »Hvorfor demokrati?« fremgår, og en artikel af Hal Koch: »Demokrati og religion«.
2. Ross. s. 228f.
3. Ross s. 179.
4. Jf. Jens Chr. Nielsen i: *Religion/Livsanskuelse.* Redaktion Finn Stefánsson, Asger Sørensen og Else Matthison-Hansen. 2. udgave 1983, s. 259.
5. Eberhard Harbsmeier: »Kirkeforståelse i folkekirkelig praksis«, i *Vinduer til Guds Rige. Seksten forelæsninger om kirken.* 1995, s. 52.
6. K. E. Løgstrup: *System og symbol,* 1983, s. 48f. Løgstrup udtaler i denne forbindelse, at man befinder sig i en sproglig forlegenhed. På den ene side er herredømme et elementært fænomen. »På den anden side har ordet herredømme klang af tvang, undertrykkelse og sanktioner overfor ulydighed. Det er lige ved, at ordets stemning forlanger lurende uvilje og opsætsighed som sit korrelat.

Forståelse af herredømme som et elementært fænomen og ordets klang strider imod hinanden«.

7. K. E. Løgstrup: *Norm og spontaneitet.* Etik og politik mellem teknokrati og dillettantokrati 1972, s. 115ff. Også Anna Marie Aagaard anfører, at magtudøvelse ikke i sig selv er moralsk forkastelig, jf. *Identifikation af kirken*, 1991, s. 120.
8. Ross s. 199. Jf. endvidere Hal Koch: *»Hvad er demokrati?«*, 1945, s. 14.
9. Ross. s. 193.
10. Nordisk Demokrati (Redaktion Hal Koch og Alf Ross), 1949, s. 200.
11. Nordisk Demokrati (Redaktion Hal Koch og Alf Ross), 1949, s. 372.
12. Hal Koch: »Hvad er demokrati?«, 1945.
13. Ross s. 171.
14. Ross s. 174.
15. Ross s. 177.
16. Lov nr. 432 af 1. juni 1994 om menighedsråd.
17. Stiftsbåndsløsning sker på grundlag af et menighedsmøde, jf. lovbekendtgørelse nr. 511 af 16. juni 1994 om udnævnelse af biskopper og om stiftsbåndsløsning paragraf 8. 3/4 af de stemmeberettigede skal stemme for forslaget. Det er dog yderligere en betingelse, at menighedens præst eller en af dens præster tiltræder beslutningen. Stiftsbåndsløsning behandles nærmere under 3.2.6. in fine.
18. Foreslået af Hans Raun Iversen, jf. Kristeligt Dagblad 15. marts 1993.
19. Se hertil Lisbet Christoffersens artikel: *Lægfolket og folkekirkens lokale styrelse*, s. 121-127.
20. Lovbekendtgørelse nr. 627 af 4. juli 1994 om folkekirkens økonomi paragraf 24.
21. Jf. *Folkekirkens økonomi. Maj 1995.* Redegørelse afgivet af Finansministeriet, Kirkeministeriet, Stiftsadministrationen, Danmarks Provsteforening, Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer og Kommunernes Landsforening, s. 147. Lisbet Christoffersen bestrider rigtigheden af denne retsopfattelse, og gør i sin artikel »Lægfolket og folkekirkens lokale styrelse« s. 121ff. gældende, at bestemmelsen i økonomilovens paragraf 24, stk. 6, alene skulle hjemle en adgang til fastsættelse af processuelle forhold i forbindelse med budgetlægningen. Der ses ikke at være noget belæg for en sådan indskrænkende fortolkning.
22. Bekendtgørelse nr. 838 af 20. oktober 1993 paragraf 10.
23. Spørgsmålet om kirkeministerens selvstændige anordningsmyndighed behandles i Preben Espersen: *Folkekirkens styrelse*, 1990, s. 27ff.
24. En mere udførlig behandling heraf er foretaget i Preben Espersen: *Kirkeret. Almindelig del*, 1993, s. 70ff.
25. Lovbekendtgørelse nr. 615 af 18. juli 1995 om kommunernes styrelse paragraf 10.
26. Lov nr. 572 af 19. december 1985 om offentlighed i forvaltningen.
27. Lov nr. 571 af 19. december 1985. Forvaltningslov.
28. Grundlovens paragraf 31.

29. Grundlovens paragraf 41.
30. Grundlovens paragraf 42.
31. Grundlovens paragraf 73.
32. Lov nr. 140 af 8. marts 1989 om kommunale valg kapitel 8.
33. Lovbekendtgørelse nr. 615 af 18. juli 1995 om kommunernes styrelse paragraf 25.
34. Jf. Preben Espersen: »Den retlige mindretalsbeskyttelse i folkekirken« i: *Liv, arbejde og forvaltning.* Redigeret af Peter Blume, Kirsten Ketscher og Steen Rønsholdt, 1995.
35. Lovbekendtgørelse nr. 588 af 25. juni 1992 om valg til menighedsråd paragraf 20.
36. En nærmere behandling heraf er foretaget i Preben Espersen: *Folkekirkens styrelse* 1990, s. 58ff.
37. Lov nr. 310 af 16. maj 1990 om ansættelse i stillinger i folkekirken m.v. paragraf 11.
38. Lovbekendtgørelse nr. 217 af 31. marts 1992 om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m. paragraf 8.
39. Lov nr. 204 af 24. maj 1972 om valgmenigheder.
40. Lovbekendtgørelse nr. 217 af 31. marts 1992 om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m. paragraf 9.
41. Lov nr. 352 af 6. juni 1991 om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning kapitel 4.
42. Den i note 41 nævnte lovs paragraf 7.
43. *»Kirkens mund og mæle«* af Margrete Auken, Kaj Bollmann, Else Marie Bukdahl, Erik A. Nielsen og Laue Traberg Smidt. 1992. I det følgende betegnet som *»Mund og mæle«*.
44. »Mund og mæle« s. 12.
45. »Mund og mæle« s. 18.
46. »Mund og mæle« s. 19.
47. »Mund og mæle« s. 156ff.
48. S. 17.
49. S. 19.
50. S. 20.
51. S. 23. Hans Gammeltoft-Hansen, der i øvrigt er positiv over for tanken om en form for rådgivende synode, har betegnet »magtens problem« som et centralt kritikpunkt af »Mund og mæle« og har efterlyst yderligere reflektioner og eventuelt konkrete forslag vedrørende dette spørgsmål, herunder om mulighederne for forebyggelse af eventuelt magtmisbrug i forbindelse med en synode, jf. *Kirkeretsantologi 1994* udgivet af Selskab for Kirkeret 1994, s. 273ff.
52. Kirkeretsantologi 1994, s. 228.
53. Kirkeretsantologi 1994, s. 247.

54. Ross s. 226f. giver udtryk for, at fælles for kristendom, humanisme og demokrati er en opfattelse af, at det enkelte menneske må betragtes som helligt. Modsætningen hertil er den foragt for mennesket, der er fascismens åndelige kerne.

Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati

Af Theodor Jørgensen

Det er reformationens fortjeneste at knæsætte begrebet 'det almindelige præstedømme' og at give det den vægt, det har fået - i det mindste i programmatisk betydning. Et andet, pågående spørgsmål er så, om reformationens kirker i deres historie har gjort alvor af den vægt, de gav begrebet, eller om der endnu er et godt stykke vej til, at begreb og virkelighed dækker hinanden.

Begrebet 'det almindelige præstedømme' vil markere den værdighed og myndighed, der tilkommer alle kristne, og som ikke beror på en formidling fra det særlige kirkelige embede, men er en bemyndigelse, som er givet alle døbte umiddelbart af Gud eller af kirkens herre Kristus. Derfor havde talen om det almindelige præstedømme også polemisk karakter i reformationstiden. Adressen var hele den romersk-katolske kirkes embedshierarki med paven i spidsen. Men selvsagt måtte læren om det almindelige præstedømme have en bibelsk begrundelse.

1. Det almindelige præstedømme i Ny Testamente

I Ny Testamente er det to skriftsteder, der frem for nogen er blevet 'bevis-steder' for læren om det almindelige præstedømme. Det ene er 1 Pet 2,5ff, det andet er Åb 5,10. Stedet fra 1 Pet lyder:

> »Kom til ham, den levende sten, som blev vraget af mennesker, men er udsøgt og kostbar for Gud, og lad jer selv som levende sten bygges op til et åndeligt hus, til et helligt præsteskab, der bringer åndelige ofre, som takket være Jesus Kristus er kærkomne for Gud .... I er en udvalgt slægt, et kongeligt præsteskab, et helligt folk, et ejendomsfolk, for at I skal forkynde hans guddomsmagt, han, som kaldte jer ud af mørket til

sit underfulde lys, I, som før ikke var et folk, men nu er Guds folk, I, som ikke fandt barmhjertighed, men nu har fundet barmhjertighed.«

Blandt eksegeterne er der stor enighed om, at 1. Petersbrev enten er en dåbsprædiken, omredigeret til brev, eller i hvert fald rummer uddrag af en dåbsprædiken. Det er af betydning for vort emne, fordi 1 Pet's tale om de kristnes almindelige præstedømme da må ses i nøje sammenhæng med dåben og den måde, brevet forstår dåben på. Dåben er nyfødsel eller genfødsel (1,3; 2,2), den er en god samvittigheds pagt med Gud ved Jesu Kristi opstandelse (3,21). Dåben er begyndelsen på en ny eksistens, en alternativ eksistens i forhold til verden, en eskatologisk eksistens orienteret ud fra den kommende Kristus. Og hele 1. Petersbrev er en vejledning i denne alternative eksistens.

Det almindelige præstedømme må ses i denne sammenhæng. Det repræsenterer en orden forskellig fra den gamle verdens orden, hvor mennesker var henvist til et præsteskab som formidlere mellem dem og Gud. Og tilsvarende til en konge, der regerede dem i Guds sted. Kristendommen er her i sin begyndelse uhyre radikal i opgøret med en gammel samfundsorden med dens hierarkiske strukturer og dens repræsentationstænkning, hvor mennesker i deres forhold til Gud har brug for andre mennesker som stedfortrædere. Dette opgør er i kristendommen nøje sammenknyttet med en koncentration af repræsentationstanken på et enkelt menneske, Jesus af Nazaret. Han er i Guds sted, men samtidig er han også i menneskers sted. At være med Kristus og i Kristus, som man bliver det i dåben (jf. Rom 6), er derfor ensbetydende med en umiddelbar tilgang til Gud, der overflødiggør særlige præster og en offerkult, som varetages af dem. Forholdet mellem Kristus og den døbte er et forhold i forskellighed og sammenfald på een gang. Han alene er den levende sten og som sådan hovedhjørnesten, der har liv i sig og derfor kan give liv til hele det åndelige hus, der skal opbygges på ham. Men de døbte er også levende sten - i kraft af Kristus - og som levende sten dette åndelige præsteskab, der med ham har den samme umiddelbare tilgang til Gud Fader. Umiddelbarheden i denne tilgang ligger i, at man bringer sig selv som åndeligt offer i stedet for at ofre noget forskelligt fra en selv. Det var Jesu egen handlemåde. En gennemgående tanke i Hebræerbrevets omtale af Jesus er netop, at han som den store ypperstepræst sonede alverdens synder ved at bringe sig selv som sonoffer, og dermed overflødiggjorde han på én gang alle offertjenester. I Hebræerbrevet forfægtes samme synspunkt som i 1. Petersbrev, at der ved Kristus er skabt umiddelbar tilgang til Gud:

»Brødre, ved Jesu blod har vi altså frimodighed til at gå ind i helligdommen ad den nye, levende vej, som han har åbnet for os gennem forhænget, det vil sige ved sit jordiske legeme, og vi har i ham en stor præst over Guds hus. Lad os derfor træde frem med oprigtigt hjerte, i en fast tro og bestænket på hjertet, så vi er befriet for ond samvittighed, og med legemet badet i rent vand« (10,19).

Det er helt klart den døbtes situation, der også tænkes på her. Og ligheden med 1 Pet 2,4ff er slående. Den umiddelbare tilgang og indgang i helligdommen, som tidligere kun var den særligt viede præsts ret, er nu blevet alle døbtes ret ved den store præst Kristus, hvis legeme er den nye levende vej ind til Gud. Alle kristne er som døbte viede præster i Kristus ved dåbens forening med hans selvhengivelse til Faderen.

Kort og godt: De kristnes almindelige præstedømme ses primært ud fra det nye umiddelbare gudsforhold, givet i Kristus. Det manifesterer sig i gudstjenesten, i lovsangens og bønnens selvhengivelse samt i kærlighedens selvhengivelse til næsten. I denne tjeneste må det alternative i den kristne eksistens gerne blive mærkbar for verden, men ikke i revolutionær forstand. 1 Pet understreger gennemgående, at den kristne skal have respekt for bestående ordninger, men vel at mærke ud fra bevidstheden om, at de alligevel har deres tid og derfor ikke kan anfægte de kristnes værdighed og myndighed som et folk af præster og konger.

Det primære i det almindelige præstedømme er således ifølge Ny Testamente alle døbtes umiddelbare tilgang til Gud. Heraf følger og vel at mærke *følger* det andet, at de døbte »skal forkynde hans guddomskraft.« Selvsagt, for man kan jo ikke forkynde overbevisende for andre, hvad man ikke selv har erfaret. Og det, de som præster er sat til at forkynde, er jo netop denne udvælgelse eller kaldelse, som de på ingen måde var kvalificerede til. Tværtimod er denne udvælgelse eller kaldelse en ren nådeshandling fra Guds side og helt og holdent ubetinget. Den hviler ikke på en gensidig aftale og er derfor et forhold af en ganske særlig art. Den døbte har fået barneret af Gud og dermed arveret til Guds rige (jf. Gal 4,7). Men det er en ret, som den døbte ikke har krav på. Den døbte har fået kald til at være præst og konge, men kaldet er en tilstand af en særlig art, idet den forudsætter den stadige accept af den, der kalder, Gud. Trækker Gud sit kald tilbage, har den kaldte intet at påberåbe sig. Vel er det almindelige præstedømmes bemyndigelse i Ny Testamente en 'originær kompetence' til forskel fra en afledt kompetence, for nu at bruge juridisk sprogbrug, men kompetencen har gavekarakter og er ikke på nogen måde betinget af eller medfører en

kvalifikation hos den kaldte, som den kaldte så har som sin ejendom. Derfor hænger det almindelige præstedømmes forkyndelseskompetence til stadighed i det almindelige præstedømmes umiddelbare tilgang til Gud og i Guds gentagne bemyndigelse.

Åb 5,10 (jf. 1,6) bringer ikke noget egentligt nyt i forhold til Petersbrevstedet. Igen er sammenhængen mellem de kristnes almindelige præste- og kongedømme og Jesu stedfortrædende lidelse og død markeret. Det eskatologiske perspektiv som alternativ til denne verdensorden findes og består ligeledes i, at disse forfulgte kristne under korset er præster og sammen med Kristus verdens herskere. Men modsætningen til kejsermagten er helt anderledes markeret, og derfor får det alternative i det almindelige præstedømme her også en anderledes revolutionær karakter.

Ellers er det primært Paulus og hans forståelse af menigheden, der er relevant for spørgsmålet om det almindelige præstedømme i Ny Testamente. Og her er ikke mindst 1. Korinterbrev, især kap. 12, af vigtighed. Paulus går ud fra som givet, at menigheden som helhed er åndsbåren. Kriteriet for denne åndsbårethed er den rette kristologiske bekendelse: »Ingen kan sige: »Jesus er Herre!« uden ved Helligånden« (12,3). Det er selvfølgelig i dåben, at menigheden er blevet åndsbåren (12,13). Paulus bruger hele sin energi over for menigheden til at understrege, at Ånden er den samme i dem alle, lige som Herren er den samme og Gud er den samme, som virker alt i alle. Det er ud fra denne grundlæggende identitet, at forskellene i menigheden skal vurderes. Eller det er på grundlag af det almindelige præstedømme, at de forskellige tjenester skal bedømmes. Her åbner Paulus så for en mangfoldighed af tjenester, samtidig med at han slår det fast med syvtommersøm, at det er den samme Ånd, som bevirker dem og virker i dem alle: »Alt dette virker den ene og samme Ånd, der deler ud til hver enkelt, som den selv vil« (12,11). Paulus indfører legem-metaforen for at gøre forståeligt, hvordan enhed og mangfoldighed kan gå i spænd, hvordan identitet og forskellighed ikke udelukker hinanden, men beriger hinanden. Forskellene er både sociale, etniske og funktionsmæssige. Alle er lige nødvendige for menigheden som Kristi legeme, alle har behov for alle, alle glæder sig og sørger med alle. Der er ingen gradbøjning, ingen hierarkisk rangorden i legemsmetaforikken.

Derfor må man efter min mening heller ikke forstå opregningen af de forskellige enheder og tjenester i kirken hierarkisk, uanset at Paulus selv siger »for det første«, »for det andet« osv. Det er en simpel opregning på samme niveau: Apostle, profeter, lærere, undergørere, healere, ledere, tungetalere, fortolkere. Alt er virket af den samme Ånd. Apostlen står ikke over profeten,

profeten ikke over læreren. Det er lige nødvendige funktioner, og det er jo altid Gud, der giver væksten (jf. 3,5ff).

Alligevel kan Paulus opfordre til at stræbe efter de nådegaver, som er størst (12,31). Men det er igen hverken hierarkisk eller elitært tænkt. Hvad Paulus har i tankerne, er, hvilke nådegaver der tjener menighedens opbygning og vækst bedst (jf. 14,12). Ifølge kap. 14 er det jo ingen hemmelighed, at Paulus sætter profetiens nådegave over tungetalens. Den første kan man forstå, den anden skal først oversættes. Og inden dette kapitel viser Paulus en endnu ypperligere vej - med kærlighedens højsang i kap. 13.

Med få ord: Ifølge Paulus kan de særlige embeder i menigheden ikke afledes af et særligt præstedømme, men er en artikulering af det almindelige præstedømme. Deres myndighed er den af Ånden umiddelbart givne eller - med den juridiske sprogbrug har de originær kompetence. Dog har apostlen en særstilling, fordi han har mødt Kristus som opstanden og fået sin kaldelse til apostel af den opstandne.[1]

2. Det reformatoriske syn på det almindelige præstedømme

Den reformatoriske lære om det almindelige præstedømme blev til i et opgør med den romersk-katolske kirkes hierarkiske struktur og den dermed sammenhængende magtposition, som det kirkelige embede, dvs. bispeembedet fik som frelsesformidlende institution. De for frelsen nødvendige sakramenter fik kun deres virkekraft ved at blive forvaltet af en rettelig ordineret præst. Den *charakter indelebilis,* som både biskop og præst fik igennem ordinationen, var nemlig en forudsætning for, at sakramenterne var virkekraftige. Den romersk-katolske kirke anerkendte selvsagt også et almindeligt præstedømme, men undergivet og betinget af det kirkelige embede.

For Luther, som jeg i det følgende vil begrænse mig til blandt reformatorerne, kommer det til at forholde sig modsat. Det almindelige præstedømme er grundlæggende i kirken. For nu at citere et af Luthers kærneudsagn om dette:

> »Thi hvad der er krøbet ud af dåben, kan rose sig af allerede at være indviet til præst, biskop og pave.«[2]

Dette kommer dog ikke til at betyde, at reformatorerne afledte det særlige kirkelige embede af det almindelige præstedømme. Det eksisterer i kraft af en guddommelig indstiftelse.[3] Det gør forholdet mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede komplekst, hvad vi vender tilbage til. Pointen i Luthers bestemmelse af det almindelige præstedømme som omfattende alle døbte kan udtrykkes med den berømte indledende dobbelttese fra frihedsskriftet:

> »Et kristenmenneske er en fri herre over alle ting og ingen undergivet. Et kristenmenneske er i alle ting en træl, skyldig at gøre tjeneste og enhver undergivet.«[4]

Denne dobbelttese får en sammenfattende interpretation i afslutningen af skriftet:

> »Af dette følger sammenfattende, at et kristenmenneske ikke lever i sig selv, men i Kristus og i sin næste: i Kristus gennem troen, i næsten gennem kærligheden. Gennem troen føres han op over sig selv til Gud, ved kærligheden føres han atter ned under sig selv og bliver dog altid hos Gud og i guddommelig kærlighed, som Kristus siger Johs. 1: I skal se himlen åben og englene stige op og ned over Menneskesønnen.«[5]

Der er ingen melleminstans mellem Gud eller Kristus og den troende. I troen har mennesket umiddelbar tilgang til Kristus. Derfor er enhver døbt kristen præst, for det er jo kendetegnet for at være præst, at man har tilgang til Gud. Men vel at mærke i tjeneste - og tjeneste for næsten, der dog samtidig altid er en forbliven hos Gud og i guddommelig kærlighed.

Læren om det almindelige præstedømme indebærer en anerkendelse af alle kristnes ligeværdighed for Gud og dermed også af den enkeltes menneskeværd. Uden tvivl har læren derfor også øvet indflydelse på udviklingen af demokratiske samfunds- og styreformer og fremmet erkendelsen af hvert enkelt menneskes ret til et menneskeværdigt liv, som det kommer til udtryk i menneskerettighedserklæringerne. Alligevel er der en forskel, når en demokratisk styreform skal fyldes med indhold i et samfunds borgerskab og i det almindelige præstedømme. Ifølge demokratisk tankegang i samfundet er hvert enkelt menneskes værdi selvberoende. Derfor bliver den enes anerkendelse af den andens menneskeværd tilsvarende mere passiv. Den viser sig som respekt for det enkelte menneskes integritet. Når samfundets demokratiske styreformer skal fyldes med indhold, gør borgerne det i

gensidig anerkendelse af hinandens ligeværd. Borgerne er ikke undergivet anden autoritet end den, de selv bliver enige om at gøre gældende, og som de derfor også har autoritet til at undsige sidenhen, hvis de kommer på andre tanker. Det gælder også, når man i et repræsentativt demokrati uddelegerer den autoritet, man som ligeværdige mennesker er i besiddelse af, til nogle valgte repræsentanter. En sådan bemyndigelse kan altid tages tilbage.

I det almindelige præstedømme forholder det sig modsat. Det bliver aldeles tydeligt i Luthers påstand: »at et kristenmenneske ikke lever i sig selv, men i Kristus og i sin næste.« Et kristenmenneske er ikke selvberoende. Det har en autoritet over sig, nemlig Kristus, som det tjener, og i denne Kristustjeneste bliver det sat til at tjene sin næste. Det almindelige præstedømme er i sit væsen kommunikativt, netop communio sanctorum. Det er den demokratiske samfundsform også, men under anerkendelse af den enkeltes integritet som yderste instans. I det almindelige præstedømme forholder det sig omvendt: Under anerkendelse af den enkeltes integritet for Gud er det at give sig hen, dele, være fælles om, kort sagt kommunikation den yderste instans. Heri består ethvert kristent menneskes præstetjeneste: at lade sig bruge af Gud i forsoningens tjeneste til gavn for medmennesket og for verden som helhed. Derfor er det almindelige præstedømme altid forbundet med et fællesskab, ja, er et fællesskab, nemlig kirken.

Men netop dette, at et kristenmenneske ikke lever i sig selv, men i Kristus, kommer konstitutionelt til udtryk i, at det almindelige præstedømme over sig har det kirkelige embede til - dog ikke eksklusivt - at udøve de funktioner, der konstituerer kirken og dermed det almindelige præstedømme: Ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning til retfærdiggørelse ved tro. Ikke i sig selv er det kirkelige embede overordnet det almindelige præstedømme; da er det kun sideordnet. Overordnet er det i og med at det forkynder evangeliet rent og forvalter sakramenterne ret. Det er evangeliet eller rettere Kristus selv, der er den overordnede instans, og kun så længe det kirkelige embede i sin embedsførelse er Kristus-tro, kan det gøre krav på autoritet i forhold til det almindelige præstedømme. Derfor er det kirkelige embedes eksistens ikke en ophævelse af et kristenmenneskes umiddelbare forhold til Kristus. Embedet er ikke frelsesformidlende, det er kun evangeliet og sakramenterne. I henvistheden til Kristus som autoritativ instans står det almindelige præstedømme og det kirkelige embede på linie med hinanden. Det kirkelige embedes særstatus er kun dette ene, at det legemliggør evangeliets eksternitet og dermed tydeliggør grundforholdet i et kristenmenneskes liv: at det ikke eksisterer i sig selv, men i Kristus, altså uden for sig selv.

I forhold til det almindelige præstedømme er det kirkelige embedes status således både overordnet og sideordnet. Embedet er indstiftet af Gud til at tage vare på evangeliets forkyndelse og sakramenternes uddeling. Kun i varetagelsen af disse funktioner er det kirkelige embede overordnet det almindelige præstedømme. Men den, der skal varetage det, kaldes dertil af det almindelige præstedømme. På den måde er det sideordnet. For enhver kristen er i kraft af sin dåb »ordineret« til at være præst og dermed også til at varetage det særlige kirkelige embede. Det er denne bemyndigelse, som det almindelige præstedømme overdrager til dem, det udser til at blive præster i særdeleshed.

Men det er ikke ensbetydende med, at præsten udøver sin myndighed som repræsentant for det almindelige præstedømme. Dermed ville det kirkelige embedes særstatus blive underkendt. Nej, den retteligt kaldede præst står nu i varetagelsen af ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning over for det almindelige præstedømme som tjener for den autoritet, der konstituerer det almindelige præstedømme. Derfor må det være forbundet med større vanskeligheder at afskedige en præst end at ansætte ham/hende. Præsten må være i klar uoverensstemmelse med evangeliet og sakramenternes rette forvaltning, før det almindelige præstedømme kan træde til med dets ansvar for den rette forvaltning af ordets forkyndelse og sakramenternes uddeling. Men så længe dette ikke er tilfældet, er menighederne ifølge CA 28, som især beskæftiger sig med biskoppernes magt, pligtige til at vise lydighed. Det er vel også derfor, at biskoppens særlige tilsynsfunktion skal anvendes netop i sådanne konflikter imellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede i en menighed. Det almindelige præstedømme afgør ikke suverænt lærespørgsmål. Det er ikke herre over evangeliet. Men hvis der hos det almindelige præstedømme ikke består nogen tvivl om, at det i en konkret sag er i overensstemmelse med evangeliet, består der for CA heller ingen tvivl om, at menigheden skal adlyde Gud mere end det kirkelige embede i præstens eller biskoppens skikkelse.[6]

Det er i dette komplekse forhold mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede, at jeg finder den afgørende forskel imellem et sækulart demokrati og demokrati i det almindelige præstedømme. I et sækulart demokrati er højeste instans mennesket, og tilsvarende er regelspillet i demokratiske styreformer altid af menneskelig oprindelse, altid jus humanum. Der er i demokratiet ganske vist indbygget etiske standarder, der udtrykker et menneskesyn, som påbyder respekt for det enkelte menneskes integritet, hvorved dette menneskesyn får normativ karakter. Men denne norm melder sig intet andet sted end i menneskets samvittighed og

menneskets erkendelse og kan kun gøre sig gældende i menneskelige institutioner. Det er anderledes i kirken, i hvert fald ifølge et evangelisk-luthersk kirkesyn. Her er mennesket ikke højeste instans. Her er højeste instans Kristus eller evangeliet, som det er bevidnet i Skriften. Og denne i forhold til mennesker overordnede instans har også fundet sin institutionalisering, nemlig i det kirkelige embede. Derfor er præsten i sin embedsførelse først og fremmest forpligtet på evangeliet, selv om han eller hun i embedsførelsen skal tage hensyn til sin menighed og den kirkelige lovgivning. Men samtidig har det kirkelige embede ikke patent på evangeliet. Det er hvert kristent menneskes eje, fordi det almindelige præstedømme er blevet til ved ordets forkyndelse og igennem dåben. Og Bibelen på modersmålet er tilgængelig for enhver. Derfor er det almindelige præstedømme på den ene side afhængigt af det kirkelige embede, fordi det konstitueres af ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning, som varetages af embedet. På den anden side står det frit i forhold til det kirkelige embede, fordi dette ikke har eneret på at udlægge evangeliet, ejheller en fortrinsstilling af anden art end den saglige kompetence, man må kræve af embedsindehaveren. I sit gudsforhold er det almindelige præstedømme ikke afhængig af det kirkelige embede, men er tværtimod sidestillet med det kirkelige embede, fordi det til stadighed har et medansvar for evangeliets rene forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning.

I denne tostrengethed, det almindelige præstedømme og det kirkelige embede, afspejles, hvad der adskiller et kirkestyre fra et sækulart demokrati, nemlig at der er en guddommelig autoritet, som kristenmennesker må forholde sig til. Ikke sådan at forstå, at guddommelig autoritet og menneskelig autoritet fordeler sig på henholdsvis det kirkelige embede og det almindelige præstedømme, men sådan at forstå, at tostrengetheden minder begge institutioner om denne dobbelthed. Guds ord findes kun i menneskeords dragt, dvs. i menneskelig udlægning. Det at et kirkestyre adskiller sig fra et sækulart demokrati betyder bestemt ikke, at en demokratisk styreform dermed er udelukket. Snarere tværtimod. Er der uenighed om den rene forkyndelse af evangeliet, er både det almindelige præstedømme og det kirkelige embede henvist til samtalen. Man kan strengt taget ikke *stemme om* læresager, selv om man undertiden bliver nødt til det. Man må forsøge at argumentere sig til rette i dem, selv om det i den sidste ende måske alligevel fører til, at et mindretal må bøje sig for et flertal. I den sidste instans er hvert kristent menneske kun bundet af sin samvittigheds forpligtethed over for Guds ord, men vel at mærke som præst, dvs. af hensyn til fællesskabet, til de helliges samfund, hvad enten man er en del af det

almindelige præstedømme eller varetager det kirkelige embede. Det er kriteriet for det berettigede i at gå enegang i en læresag, om man gør det for kirkens skyld. Ellers er det sekterisme. Dette helhedshensyn er der f.eks. i en evangelisk-luthersk kirke taget højde for i forpligtetheden på en bekendelsestradition fordi det dermed er slået fast, at ikke enhver skriftudlægning uden videre kan gøre krav på autoritet, selv om det også i bestemmelsen af forholdet mellem Skrift og bekendelse står helt klart, at Skriften til enhver tid står over bekendelsen.

Konklusionen på Ny Testamentes og det reformatoriske syn på det almindelige præstedømme må for mig at se være følgende:

Det almindelige præstedømme er det bærende grundlag i en evangelisk-luthersk kirke, konstitueret i dåben og opbygget i troen ved ordets forkyndelse, der implicerer oplæring (katekese), og ved nadverens uddeling, der implicerer *communio sanctorum* i gensidig tjeneste (diakoni). Alle døbte udgør det almindelige præstedømme, der har uformidlet tilgang til Gud. I forhold til det almindelige præstedømme er det særlige kirkelige embede (eller rettere embeder) at regne som *ministerium,* dvs. som tjeneste. Det kirkelige embede har som sit særlige, af det almindelige præstedømme anerkendte og respekterede ansvarsområde ordets rene forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning, men i ansvarlighed over for det almindelige præstedømme. Der er altså ikke tale om en hierarkisk struktur, men snarere om en »trekant«-struktur:

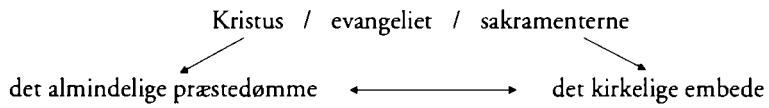

Inden for det almindelige præstedømme varetager det kirkelige embede de for kirken livsvigtige funktioner, ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning (herunder katekese, sjælesorg og diakoni), uden at have andet end en ordningsmæssig særret til at udøve dem. På adskillige punkter sker dette også i samspil med det almindelige præstedømme (forkyndelse, oplysning, sjælesorg, diakoni).

Reformationens fremhævelse af det almindelige præstedømme og den dermed sammenhængende ophævelse af den kvalitative forskel mellem lægfolk og præsteskab har været medvirkende til at fremme udviklingen af demokratisk tankegang. Derfor er det af vejen at påstå, at demokrati og det almindelige præstedømme er to uforenelige ting, og at demokrati vil være

ødelæggende for det almindelige præstedømme, hvis de to blandes sammen.[7] Fejlen i denne påstand ligger i, at det almindelige præstedømme er en indholdsbestemmelse af en kirkelig realitet, demokrati er en bestemmelse af en styreform. Derfor kan man ikke på forhånd udelukke, at demokrati kan være en styreform, der passer til det almindelige præstedømme. Spørgsmålet er snarere at finde den form for demokrati, der bedst svarer til det almindelige præstedømmes indhold.

3. Retsteologisk perspektivering af demokratiet i folkekirkens organer i lyset af det almindelige præstedømme

I det følgende vil jeg forholde mig til *Preben Espersens* redegørelse her i bogen for demokratiet i folkekirken og dens styrende organer.

Den demokratiske styreform, som vi herhjemme er mest fortrolige med, er det repræsentative demokrati, hvor afgørelser træffes efter flertalsprincippet. For en umiddelbar betragtning kan det være forbundet med vanskeligheder at gøre brug af denne form for demokrati i forbindelse med det almindelige præstedømme. Det umiddelbare gudsforhold, som enhver kristen står i og personligt står til ansvar for, synes at udelukke, at man kan lade sig repræsentere af andre. Og flertalsafgørelser i spørgsmål vedrørende evangeliets rene forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning er i sig selv ikke en garanti for, at de er rigtige. Luther slog gentagne gange fast, at selv koncilier kan tage fejl. På den anden side var reformatorerne meget opmærksomme på den fare, der bestod i en individuel, vilkårlig skriftudlægning. »Skriften alene« må praktiseres ud fra de indholdsmæssige kriterier »Kristus alene« og »troen alene«. Men dermed bliver en skriftudlægning diskutabel. Den kræver samtalen, der helst skal føre til enighed i gensidig forpligtethed på de nævnte kriterier. Således er da også reformationstidens lærebekendelser blevet til, hvor særstandpunkter har ladet sig bøje ind under flertallets enighed. Men fremdeles står fast, at den enkelte kan have ret over for flertallet, og dette bør der tages højde for i benyttelsen af et flertalsdemokrati i kirken.

3.1. Sogneplanet

3.1.1. Menighedsmøde

Det er klart, at indholdet i det almindelige præstedømme lægger op til en demokratisk styreform, der udmærker sig ved størst mulig *intensitet,* altså ved udstrakt direkte demokrati. Dette er i praksis kun muligt på lokalt plan, men her kan det også lade sig gøre i form af menighedsmøder, der derfor bør bruges mere, end det er tilfældet i dag, så at deres demokratiske *ekstensitet* udvides. Spørgsmål vedrørende gudstjenesteliv, oplysning og oplæring og diakoni kan jo allerede i dag drøftes på menighedsmøder med vejledende beslutninger for menighedsrådet.[8] Menighedsmødet burde også være det forum, som menighedsrådet vælges i og står til ansvar for i dets daglige varetagelse af sognets administration. Faren for, at der tages impulsbeslutninger på menighedsmøder, eller at en ikke repræsentativ gruppe træffer beslutninger, som der ikke er dækning for hos flertallet af menighedens medlemmer, forekommer mig betydeligt mindre end selvsamme fare i menighedsrådene. Den almene demokratiske indflydelse er i hvert fald på lokalt plan størst på et menighedsmøde. Måske ville netop et langt mere udbygget samspil imellem menighedsmøde og menighedsråd være det bedste middel til at undgå den slags fejl i begge institutioner.

3.1.2. Menighedsrådet

Ud fra en retsteologisk betragtning må man sige, at menighedsrådet repræsenterer det almindelige præstedømme. Det gør det på to måder: Dels ved at være valgt til at varetage visse ledelses- og forvaltningsopgaver, som det almindelige præstedømme har bemyndiget menighedsrådet til ved at overdrage disse funktioner til det; dels ved at menighedsrådet sammen med menigheden varetager de for det almindelige præstedømme karakteristiske opgaver: at fremme forkyndelsen, oplysningen og diakonien i sognet.

Klart viser sig denne repræsentative funktion i forhold til det almindelige præstedømme i menighedsrådets indstillingsret i forbindelse med præsteansættelser. Selv om kirkeministeriet er ansættelsesmyndighed, er kirkeministeren i vidt omfang bundet af menighedsrådets indstilling. Er en ansøger indstillet enstemmigt, skal han eller hun ansættes, og i visse tilfælde er et kvalificeret flertal også nok. Det er inden for en statslig folkekirkeordning nok det nærmeste, man kan komme menighedens kaldelse af sin egen præst gennem et repræsentativt organ, sådan som reformatorerne oprindeligt gerne så det. Men det er heller ikke det afgørende. Indholdet i denne indstillingsret er langt mere betydningsfuldt. Menighedsrådet skal på me-

nighedens, dvs. på det almindelige præstedømmes vegne prøve ansøgerne, om de kan forkynde evangeliet rent og forvalte sakramenterne ret, ja, i det hele taget i deres embedsførelse vil være i stand til i overensstemmelse med folkekirkens bekendelse at fremme kirkens liv og vækst på stedet. Selv om provst og biskop vejleder, er det i den sidste ende menighedsrådets ansvar, hvilken præst menigheden får. Det forudsætter fortrolighed hos menighedsrådet med folkekirkens evangelisk-lutherske kristendomssyn og dens gudstjenesteliv.

Derimod har menighedsrådet ikke en tilsvarende mulighed for at indstille præsten til afskedigelse. Det kan man diskutere rimeligheden af. Det er ikke overbevisende, at menighedsrådets ansvar over for menigheden for, hvordan det kirkelige embede i sognet varetages, skulle høre op med ansættelsen af en præst. På den anden side siger § 37 i menighedsrådsloven, at præsten i sin embedsvirksomhed, herunder den private sjælesorg, er uafhængig af menighedsrådet. Så kan menighedsrådet ikke siges at have et medansvar for præstens embedsvirksomhed længere, efter at han eller hun er indsat i embedet. Nu er formuleringen af § 37 også misvisende. Ser man på de efterfølgende §§ 38 og 39, er der adskillige forhold, hvor præsten i sin embedsførelse er bundet til et samarbejde med menighedsrådet, og menighedsrådet har ligeledes mulighed for at rejse spørgsmål over for de kirkelige tilsynsmyndigheder, der kan vedrøre præstens embedsførelse, da den jo også vedkommer sognemenigheden (jf. § 39, stk. 3). Men ud fra en retsteologisk betragtning må formuleringen af § 37 siges at være meget problematisk, fordi den desavouerer det almindelige præstedømme. Der tilkommer ikke menighedsrådet nogen tilsynsret og dermed tilsynspligt i forhold til præsten. Dermed underkendes menighedens og menighedsrådets medansvar som almindeligt præstedømme for ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning.

Selvfølgelig er § 37 og dens forgængere i tidligere udgaver af menighedsrådsloven ikke ubegrundet. Den lyder som bekendt: »Præsten er i sin embedsvirksomhed, herunder den private sjælesorg, uafhængig af menighedsrådet.« Den lille passus »herunder den private sjælesorg« antyder dette. Teologisk forstået kan sjælesorg vel siges at være udøvelse af nøglemagten, at påtale og tilgive synd. Det kunne tyde i retning af, at embedsvirksomhed primært opfattes som ordets forkyndelse, sakramenternes forvaltning og sjælesorg, altså kort sagt, hvad der angives i CA V. Selvsagt kan præsten ikke være afhængig af menighedsrådet i sin forkyndelse af evangeliet, sin forvaltning af sakramenterne og i sin udøvelse af sjælesorg, der jo også er en form for kirketugt. Det kirkelige embede er indsat af Gud.[9] Det har en myndig-

hed, som er originær og ikke afledt af det almindelige præstedømme, selv om enhver døbt kristen har ret til at påtage sig dette embede, såfremt hun eller han har kvalifikationerne og er rettelig kaldet (CA XIV). Sin myndighed i evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning har embedet og embedsindehaveren fra Gud eller fra Kristus. Dertil kommer, at det kirkelige embede skal sikre offentlighedskarakteren i evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Evangeliet gælder jo hele folket. Også dette nødvendiggør præstens frihed i embedsførelsen.

Men tilsvarende har det almindelige præstedømme sin myndighed til at værne om evangeliets rene forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning direkte fra Gud eller Kristus, og denne lige så originære myndighed indebærer bl.a. retten og pligten til at føre tilsyn med det kirkelige embedes varetagelse af disse funktioner. Denne ret og pligt må menighedsrådet så også have som repræsentant for det almindelige præstedømme. Som en generel bestemmelse er § 37 ikke holdbar ud fra en retsteologisk betragtning. Man burde omformulere og udspecificere den til en række bestemmelser, der dels positivt definerer de områder, hvor præst og menighedsråd skal samarbejde, dels klart afgrænser de områder, hvor der nødvendigvis må værnes om præstens frihed i embedsførelsen.

Dermed er ikke sagt, at menighedsrådet også skal have ret til at indstille til afskedigelse i samme omfang, som det har ret til at indstille til ansættelse. Her kan indstillingen jo have en bindende karakter for kirkeministeriet som ansættelsesmyndighed. Det bør et menighedsråds indstilling til afskedigelse af dets præst selvsagt ikke have. Denne bindende karakter bør begrænses til kendelser fra en gejstlig ret. Men et menighedsråd må have mulighed for at kunne rejse en læresag mod sin præst, lige som præsten må have mulighed for at få prøvet en eventuel uoverensstemmelse med menighedsrådet som læresag. Begge muligheder er i dag udelukket. Motivet er vel, at man frygter for mange læresager. En sådan misbrug af loven om gejstlige retter kunne undgås ved, at man nedsatte et lærenævn eller et udvalg til prøvelse af læresager, eller også overlod det til domstolene at afgøre, om det var en læresag.[10]

Men der melder sig også et andet perspektiv, når man ønsker at fastholde, at menighedsrådet som repræsentant for det almindelige præstedømme har et selvstændigt ansvar for evangeliets rene forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning sammen med præsten som indehaver af det kirkelige embede. Hvordan skal man forholde sig, hvis et enkelt menighedsrådsmedlem eller måske endda et flertal i et menighedsråd forsvarer synspunkter, der efter præstens og andre gode folks mening i

menigheden ikke kan forenes med en evangelisk-luthersk kristendomsforståelse? Her slår bestemmelserne fra medlemskabslovens § 2 ikke til. Med rette fastholder man, at der skal meget graverende grunde til at fratage et folkekirkemedlem dets medlemskab. En folkekirke i et pluralistisk samfund, der ønsker at komme søgende mennesker imøde, kan ikke straks komme løbende med bekendelsesskrifterne over for medlemmer, der fremfører kontroversielle standpunkter. Det er rimeligt her at gøre gældende, at først da har et medlem stillet sig uden for folkekirken, når det aktivt modarbejder og undergraver folkekirken. Men en så vidtstrakt tolerance giver ingen mening over for menighedsrådsmedlemmer med det ansvar for evangeliets rene forkyndelse, sakramenternes rette forvaltning og kirkens liv og vækst på stedet, som påhviler dem som repræsentanter for det almindelige præstedømme. Ret beset bør det også kunne lade sig gøre at rejse læresag over for enkelte menighedsrådsmedlemmer eller et menighedsråd, hvis det som helhed har truffet problematiske beslutninger. Ligeledes må menighedsrådsmedlemmer eller et helt menighedsråd have ret til selv at kunne fremsætte ønske om at få behandlet en sag som læresag. Med en sådan ligestilling af de valgte menighedsrådsmedlemmer og præsten eller præsterne i loven om gejstlige retter ville det blive markeret, at der består et ligeligt ansvar i det almindelige præstedømme og det kirkelige embede for varetagelsen af evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning, selv om dette ansvar udøves på forskellig måde.

Derimod er der for mig at se ikke grund til at nære betænkeligheder over for præsters stemmeret i menighedsrådet med den begrundelse, »at den ikke harmonerer med den almindelige og lige valgret til menighedsråd« (jf. s. 26). Fastholder man som grundlæggende synspunkt, at demokrati er en styreform, der bringes i anvendelse på et bestemt indhold og får forskellig udformning svarende til det bestemte indhold, kan præstens stemmeret godt forsvares, selv om denne stemmeret udøves uden et ved hvert menighedsrådsvalg fornyet mandat. Der er allerede foretaget en række indskrænkninger i præsters stemmeret, der er passende bortset måske lige fra den, der udelukker præstens deltagelse i afstemninger vedrørende liturgi m.v. Ud fra en formel betragtning kan man gøre gældende, at præsters stemmeret i menighedsrådet indskrænker demokratiets ekstensitet og effektivitet. På den anden side udøver præsten jo ikke sin stemmeret uden mandat, da han eller hun er blevet kaldet én gang for alle til at være præst i vedkommende menighed. Og dette mandat kan også tilbagekaldes, selv om det - med rette - er forbundet med vanskeligheder. Præstens stemmeret

er baseret i hans eller hendes faglige kompetence som indehaver af det kirkelige embede.

Man kan som nævnt af Preben Espersen endvidere »anlægge den betragtning, at der kompetencemæssigt består et *balanceforhold* mellem menighedsråd og præst.« Tager man i betragtning, hvor velkonsolideret i dette kompetencemæssige balanceforhold præstens stilling allerede er i kraft af § 37, får præsten gennem sin stemmeret endnu mere indflydelse, end det er rimeligt i dette balanceforhold (jf s. 27). Selve synspunktet med det kompetencemæssige balanceforhold forekommer mig misvisende. Menighedsrådets arbejde bør ikke varetages under stadig hensyntagen til at afbalancere kompetencer, men med henblik på at tage et fælles ansvar for menighedens liv og vækst.

Den nødvendige vekselvirkning i en demokratisk styreform mellem vælgere og repræsentanter er for alvor tilgodeset i den nye Lov om menighedsråd ved, at menighedsrådsmøder er åbne og åbenhed i afstemningerne med enkelte undtagelser er fastholdt.

Men lovbestemmelserne gør det ikke alene. Der må skabes opmærksomhed omkring rådsmøderne, i hvert fald dem, hvor centrale anliggender for sognets liv bliver behandlet. Det kan f.eks. gøres ved, at man indkalder til et forberedende menighedsmøde forud for dette rådsmøde. Ved en sådan praksis præciserer man også, at det er det almindelige præstedømme som helhed, der i et bestemt sogn bærer ansvaret for sognets liv.

3.2. Provstiplanet

Det almindelige præstedømme er selvsagt ikke begrænset til lokalplanet. Ifølge bekendelsen er det universelt. Men kan det ud fra en retsteologisk betragtning praktiseres styremæssigt ud over lokalplanet? Problemet er det tilbagevendende, at enhver døbt har modtaget sit ansvar for kirken direkte fra kirkens herre, Kristus, og at dette direkte ansvar aldrig kan ophæves af en uddelegering af dette ansvar til et repræsentativt organ. Jo længere afstanden bliver mellem den enkelte døbte og det repræsentative organ, desto vanskeligere bliver det at praktisere dette direkte ansvar. Ikke desto mindre må man søge efter de bedst mulige strukturer for et sådant samspil. Den enkelte døbtes medansvar for kirkens liv når langt ud over lokalmenigheden. Man behøver blot at tænke på missionsbefalingen, der så godt som aldrig i kirkens historie har været opfattet som begrænset til apostlene og deres direkte efterfølgere. Med missionsbefalingen er den enkelte døbtes

ansvarlighedshorisont udvidet til at omfatte hele verden. Det kan være svært at praktisere, medmindre man lader andre praktisere det for en og selv har et levende engagement i, hvordan de så gør det. Men det kræver i praksis melleminstanser.

Det almindelige præstedømme fortsætter i hvert fald på den anden side af sognegrænsen. I hver sognemenighed kan der være forhold og opgaver, der ligner hinanden, men som den enkelte menighed ikke har ressourcer nok til at klare på egen hånd. Det kan være opgaver af en art, der mere vedkommer provstiet som helhed end det enkelte sogn. Her er et samarbejde inden for et provstis grænser nærliggende. Det koordinerende organ for et sådant samarbejde burde være provstiudvalget. Det er det allerede i en vis forstand i kraft af det budgetsamråd, som provstiudvalget holder hvert år med repræsentanter fra menighedsråd inden for det samme ligningsområde. Da provstiudvalgets afgørelse om størrelsen af hvert enkelt menighedsråds budget er endelig, har provstiudvalget en ikke ringe magt i forhold til det lokale kirkelige liv, altså en stor demokratisk *ekstensitet.* Dette taget i betragtning forekommer provstiudvalgets demokratiske *effektivitet* at være begrænset, selv om de læge medlemmer er på valg hvert fjerde år.

På provstiplan mangler et forum, der svarer til menighedsmøderne. Ganske vist foregår der et orienterende møde forud for hvert valg til provstiudvalg, som alle menighedsrådsmedlemmer i provstiet er inviteret til. I fald der skal vælges, fordi der er indleveret flere kandidatlister, sker valget i de enkelte menighedsråd. Det burde foregå på et fællesmøde, hvor kandidatopstillingen kan diskuteres. Og et fællesmøde burde afholdes forud for ethvert budgetsamråd, altså årligt, sådan som det sker på sogneplanet, for at der kunne foregå en offentlig debat om prioriteringen af fælles kirkelige opgaver i provstiet, som står i nøje sammenhæng med prioriteringen i de enkelte menighedsråds budgetter. Hvilke beføjelser et sådant årligt fællesmøde skal have, kan diskuteres. De kan være af lignende art som menighedsmødernes.

At provstiet er mere end en administrativ enhed, er for mig at se allerede stadfæstet i menighedsrådslovens bestemmelser om samarbejde mellem to eller flere sogne, der for det meste må forventes at ligge i samme provsti (jf. §§ 43 og 44).

Men den mest naturlige konsekvens af anerkendelsen af provstiet som en kirkelig enhed ville være, at man oprettede et provstiråd med eget budget og beføjelser af samme art på provstiplan, som menighedsrådet har det på sogneplan. Nogle af de initiativer, der nu tages af menighedsråd i fællesskab, ligger mere naturligt hos et provstiråd. Provstirådet skal være på størrelse

med et stort menighedsråd og bør vælges for fire år ad gangen på et fællesmøde for alle menighedsrådsmedlemmer i provstiet. Man kan diskutere, om provsten skal vælges tilsvarende af provstirådet, eller om han fremdeles skal udnævnes administrativt efter ansøgning. Provstens arbejde kræver særlige kvalifikationer, som det er lettere at sikre sig ved en administrativ udnævnelse end ved et valg.

3.3. Stiftet

Stiftet er andet og mere end summen af sogne og provstier i stiftet. Det tilkendegives allerede igennem afholdelsen af de udvidede landemoder. Det enkelte stift udgør sammen med de andre stifter folkekirken. Og samtidig er der tradition for, at stifter relaterer sig til andre stifter i nabokirker. Stiftet har både en nationalkirkelig og en universalkirkelig dimension. Og uanset embedssyn og ikke mindst synet på bispeembedet, så har bispesædet fra gammel tid haft en særlig betydning for stiftets nationalkirkelige og universalkirkelige dimension. Det kommer den dag i dag ganske kontant til udtryk i bispevielserne. Alle folkekirkens biskopper lægger vægt på at være til stede, og endvidere er nabokirkerne repræsenteret ved biskopper derfra. Den universalkirkelige dimension kommer ligeledes til udtryk derigennem, at hvert stift nu har et mellemkirkeligt udvalg.

Der har i folkekirken altid været en tilbøjelighed til at betragte stiftet nærmest som en i sig selv hvilende enhed, som om folkekirken bestod af tolv stiftskirker. Tilsvarende har man også fremhævet den enkelte biskops uafhængighed og selvstændighed i forhold til andre biskopper og nedtonet de regelmæssige bispemøder til at være kollegiale rådslagninger af uformel og ikke bindende karakter. At virkeligheden i løbet af de seneste årtier er blevet den stik modsatte, er forløbet i behandlings- og beslutningsprocessen omkring Porvoo-erklæringen et klart eksempel på. Der kunne nævnes adskillige andre.

Set i det perspektiv kan der være grund til at overveje, hvor hensigtsmæssig den danske bispevalgslov er, hvor biskoppen vælges af menighedsrådene i stiftet. Set udelukkende i stiftets perspektiv, er den nok den mest optimale løsning på at give det almindelige præstedømme i stiftet mest mulig indflydelse på, hvem der skal være stiftets biskop. Ved et direkte valg ville man næppe opnå en tilstrækkelig høj stemmeprocent, hvilket ville øge muligheden for vilkårlighed. Men ser man på den nuværende bispevalgsprocedure i hele folkekirkens perspektiv, forekommer det problematisk, at ikke de øvrige stifter og den centrale styrelse på en eller anden begrænset

måde kan øve indflydelse på udfaldet af bispevalget i et bestemt stift. I de senere år har de regelmæssige bispemøder nemlig fået stadig større indflydelse på folkekirkens liv og udvikling, hvorfor bispekollegiets sammensætning bestemt ikke er uden interesse for hele folkekirken. Derfor er det bestemt ikke uden interesse for *hele* folkekirken, hvem der bliver biskop i det enkelte stift. I det perspektiv giver det god mening, at det ikke udelukkende er menighedsrådene i det enkelte stift, der skal afgøre, hvem der bliver biskop i stiftet.

Med rette gør Preben Espersen opmærksom på (s. 20f.), at biskoppen i sin embedsførelse har så mange beføjelser, at den demokratiske *ekstensitet* må siges at være ret betydelig, medens den demokratiske *effektivitet* er yderst beskeden. Man kan for alvor spørge, hvor megen demokrati og dermed mulighed for indflydelse fra det almindelige præstedømme der er tilbage i ekstensiteten. Der er så godt som ingen. Det er betænkeligt, når man ser på omfanget af biskoppens magtbeføjelser, som der mig bekendt ikke findes magen til i nogen anden protestantisk kirke. Hvor biskoppen sammen med stiftamtmanden optræder som stiftsøvrighed, ligger der i den sammensætning en kontrol af og mulighed for indflydelse på biskoppens embedsførelse, men den kommer ikke fra det almindelige præstedømme. Ganske vist har stiftsudvalget efter økonomiloven ret og pligt til at have indseende med stiftsøvrighedens forvaltning af kirkernes og præsteembedernes kapitaler, men udvalget har ingen form for beslutningskompetence. Biskoppen står tilbage i ensom majestæt, og det kan han eller hun gøre lige til den højeste aldersgrænse for at gå på pension. I andre kirker vælges biskopper for et åremål ad gangen. De kan genvælges, men behøver det ikke. Medens menighedsråd herhjemme har nogle muligheder for at slippe af med en præst, har et stift ikke tilsvarende mulighed for at slippe af med en biskop.

Ud fra en luthersk forståelse af forholdet mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede må det forekomme yderst betænkeligt, at biskoppen har en sådan magtposition i folkekirken. På sogneplan er der også strukturelt givet mulighed for et ansvarligt samspil imellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede i form af menighedsrådet. På provstiplan er det ikke muligt for provsten at træffe afgørelser henover provstiudvalget, men man kunne som nævnt tænke sig udvalget udbygget til et egentligt provstiråd med beføjelser svarende til et menighedsråds. På stiftsplan findes der ingen strukturer for et sådant ansvarligt samspil mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede. Og den mangel afhjælpes ikke gennem oprettelse af nok så mange rådgivende stiftsudvalg til inspiration for biskoppen.

Hvis det almindelige præstedømme skal have indflydelse på stiftets liv i bindende forstand ud over det at vælge biskoppen, må der oprettes stiftsråd på størrelse med et stort menighedsråd. Det kan vælges af de samlede provstiråd, men burde snarere vælges på et stiftsmøde, hvor f.eks. hvert menighedsråd i stiftet kunne sende to repræsentanter, enten to rådsmedlemmer eller to medlemmer af sognemenigheden, udpeget af menighedsrådet eller også valgt på et menighedsmøde. Repræsentanter for stiftets præster og kirkefunktionærer burde også sidde i stiftsrådet, men uden stemmeret. Man kan diskutere, om biskoppen skal have stemmeret i stiftsrådet på linie med præstens stemmeret i menighedsrådet eller ikke.

Formelt set ville et sådant stiftsråds demokratiske *intensitet* være begrænset. Men det kan der bødes på, hvis der blev gjort et omhyggeligt forberedelsesarbejde med kandidatopstilling i menighedsrådene og på menighedsmøder. Hvilke opgaver et stiftsråd passende kunne tage sig af, har Hans Raun Iversen gjort rede for andetsteds her i bogen (jf. s. 153ff.). Det siger sig selv, at biskoppen i forhold til stiftsrådet skulle have en udstrakt selvstændighed i sin embedsførelse i alt, hvad der vedrører det gejstlige tilsyn. I de øvrige beføjelser skulle biskoppen sammen med stiftsadministrationen være ansvarlig over for stiftsrådet, ja, man burde overveje, om ikke en del af de beføjelser kunne varetages af stiftsadministrationen uafhængig af biskoppen i ansvarlighed over for stiftsrådet, så at biskoppen fik mere tid til det gejstlige tilsyn, f.eks. i form af visitatser, der efterhånden er en sjældenhed i folkekirken. Selvsagt måtte der findes en tidssvarende form for dem. En sådan ordning ville sikre den demokratiske effektivitet på stiftsplan og give det almindelige præstedømme den indflydelse, det i en luthersk kirke ikke blot har ret, men også pligt til at udøve.

3.4. Det centrale plan.

3.4.1. Bispekollegiet

Det springer i øjnene i Preben Espersens bidrag, at bispekollegiet ikke er nævnt med et ord. Det kan han ikke kritiseres for. Der er ingen lovhjemmel for bispekollegiet og dets møder, ikke desto mindre har de i de senere årtier udgjort en stadig mere indflydelsesrig faktor i folkekirkens ledelse, tydeligt demonstreret af beslutningsforløbet omkring Porvoo-erklæringen. Biskopperne mødes for det meste to gange årligt til arbejdsmøder, hvor presserende spørgsmål i stifternes liv tages op til drøftelse. Her tages også initiativer til udvalgs- og kommissionsarbejder, som man så anmoder kirkeministeren om at iværksætte. De vigtigste punkter på bispemødernes dagsorden er for

det meste meddelt offentligheden på forhånd. Og efter møderne plejer den biskop, som har været vært for bispemødet, at orientere om udfaldet af de forhandlinger, man ønsker, at offentligheden skal være bekendt med. Hvad der iøvrigt er blevet forhandlet, er der ingen, der ved ud over biskopperne og hvem de vil lade det vide. Der føres nok en protokol, men der er ingen offentlig aktindsigt.

Den demokratiske *intensitet* må siges at være ret stor i forbindelse med bispekollegiet, når man tænker på måden, biskopperne er blevet valgt på. Formelt set har bispekollegiet ikke nogen demokratisk *ekstensitet,* fordi det ikke kan træffe beslutninger med retlig gyldighed. Men reelt kan man ikke se bort fra, at en fælles udtalelse fra biskopperne eller fra et betydeligt flertal vil kunne øve en betydelig indflydelse. Der er ret beset ikke andre grænser for, hvad biskopperne kan tage op på bispemøderne, end de grænser, de selv sætter. Derimod er den demokratiske *effektivitet* i forhold til bispekollegiet lig med nul. Det almindelige præstedømme inddrages her kun ved biskoppelig »nåde«. Det er retsteologisk set en yderst kritisabel retstilstand i en evangelisk-luthersk kirke, der officielt roser sig af at betragte bispeembedet som et præsteembede med udvidede beføjelser.[11]

3.4.2. Synoden

Skal der på centralt plan eksistere et ansvarligt samspil mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede, er synoden for mig at se det eneste mulige svar. Folketinget kan ikke være det. Det vender jeg tilbage til. Synoden ville på det centrale plan svare til menighedsmødet på sogneplan, provstimødet på provstiplan og stiftsmødet på stiftsplan. Der er flere muligheder for en synodes sammensætning, men skal synoden virkelig være repræsentativ for det almindelige præstedømme, må langt den største del af dens medlemmer være lægfolk. I Norge har man løst spørgsmålet sådan, at kirkemødet (= synode) er sammensat af alle bispedømmeråd. I den anglikanske kirke i England har man opdelt synoden i tre »huse«, biskoppernes, præsternes og lægfolkets »huse«. Alt efter hvilke sager der skal stemmes om, er der tillagt de forskellige »huse« forskellig vægt i afstemningerne. I nogle synoder i vore nabokirker har teologiske fakulteter og også kirkelige organisationer repræsentanter. Men uanset hvordan man sammensætter synoden, må det overordnede hensyn klart være lægfolkets dominans, hvis synoden skal være organ for det almindelige præstedømme i det omfang, i hvilket det almindelige præstedømme sagligt set kan repræsenteres. Institutionsrepræsentanter af forskellig art tjener udelukkende til at øge synodens

ekspertise og bør aldrig udgøre et antal af et omfang, som giver dem afgørende indflydelse på afstemningerne. Måske burde de kun have taleret.

Synodens primære funktion bør være at drøfte spørgsmål og tage vejledende beslutninger, der vedrører folkekirken som helhed, såsom liturgispørgsmål, kristendomsundervisning, diakonale spørgsmål, mission, mellemkirkelige relationer, folkekirkens organisation m.m. Det bør heller ikke udelukkes, at synoden kan tage etiske, samfundsmæssige spørgsmål op til drøftelse, hvor kirken fornemmer sig særlig involveret.

Vejledende beslutninger er ikke det papir værd, de bliver nedskrevet på, hvis ikke de på en eller anden måde påvirker en proces, der fører til et resultat. Synoden må have et organ, der kan bidrage til at effektivisere synodens beslutninger. Det kunne være bispekollegiet, der i så fald, så længe folkekirken er knyttet til staten, formidler beslutningerne videre til kirkeministeren. Men svarende til menigheds-, provsti- og stiftsråd bør det snarere være et synodalråd, som vælges af synoden til at varetage det opfølgende arbejde efter et kirkemøde og forbereder det næste kirkemøde. Da bispekollegiet er en realitet i forvejen, burde et sådant synodalråd måske udelukkende bestå af lægfolk. Så måtte man dels afklare bispekollegiets forhold til synoden og til synodalrådet samt nærmere bestemme kompetenceforholdet mellem bispekollegiet og synodalrådet. Hovedsigtet måtte også her være at skabe de bedst mulige strukturer for et ansvarligt samspil mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede.

3.4.3. Folketinget

I dag fungerer folketinget rent faktisk som en synode for folkekirken, selv om det selvsagt ikke er en betingelse for at være medlem af folketinget, at man er medlem af folkekirken. Det er der intet problematisk ved, så længe man ser på folkekirken som et forvaltningsvæsen under staten. Ud fra en retsteologisk betragtning bliver dette først problematisk, når man vurderer det ud fra en forståelse af folkekirken som trossamfund eller som kirke, der består af det almindelige præstedømme af alle døbte. For selv om langt de fleste af folketingets medlemmer er døbte og derfor hører til det almindelige præstedømme, sidder de ikke i folketinget i kraft af dette mandat, men som politisk valgte danske borgere. Derfor kan jeg ikke være enig med Preben Espersen i, at den demokratiske *intensitet* er stor. Det er den formelt og kvantitativt, men ikke reelt, for folketingets medlemmer er ikke valgt på grund af de kirkelige standpunkter, de måtte have. Det skulle også bare mangle. Det betyder, at folketinget meget vel kunne se aldeles anderledes ud i sin sammensætning, hvis det havde været kirkelige kriterier, man havde

valgt efter. Derfor må konklusionen være, at den demokratiske intensitet er ringe.

I princippet er - som fremført af Preben Espersen - den demokratiske *ekstensitet* stor i forhold til folketinget. Med respekt for generalklausulen i § 4 i Grundloven kan folketinget lovgive om hvilket som helst folkekirkeligt anliggende. Men de gør det ikke ud fra en fornemmelse af, at der er grænser for, hvad de med det mandat, de har, kan lovgive om. Derfor er den demokratiske ekstensitet reelt ikke stor, fordi folketingsmedlemmerne overvejende - med rette - ikke vil gøre brug af den på grund af manglende mandat.

Derfor er det også så som så med den demokratiske *effektivitet.* For vel er det sandt, at folketingsmedlemmer er på valg hvert fjerde år, men de genvælges eller forkastes yderst sjældent på grund af deres kirkepolitiske standpunkter.

3.4.4. Kirkeministeren

Kirkeministeren bliver udpeget af statsministeren. Man må håbe, at det sker efter kriterier, der tager hensyn til den institution, han eller hun skal være minister for. Men der er ingen garantier. Der kan jo også være hensynet til den ministerkabale, der skal gå op. Både det almindelige præstedømme og det kirkelige embede er her sat ud af spillet. Det er betænkeligt, når man tager i betragtning, at kirkeministeren på en række områder har en selvstændig anordningskompetence og kan fastsætte retsregler uden folketingets medvirken, f.eks. om rituelle forhold. Denne praksis udspringer formentlig af det ovenfor omtalte forhold, at folketingets mandat til at lovgive f.eks. om rituelle forhold reelt set er problematisk, selv om det formelt set er i orden. Men det betyder, at den demokratiske *ekstensitet* i forhold til kirkeministerembedet er stor. Kirkeministeren kan også selv tage initiativ til at rejse en læresag. Denne store ekstensitet forekommer betænkelig i lyset af en total mangel på indflydelse fra folkekirkens side på, hvem der bliver kirkeminister. Hvad den demokratiske *effektivitet* angår, kan man da godt sige, at den er stor i hvert fald formelt set, fordi kirkeministeren må gå, hvis der stilles ham eller hende et mistillidsvotum, og at statsministeren når som helst kan afskedige ham eller hende. Men det behøver ikke at ske ud fra kirkepolitiske synspunkter. Derfor er den demokratiske effektivitet også her reelt ringe.

Konklusionen for folkekirkens centrale plan må derfor blive, at demokratiet set i det almindelige præstedømmes perspektiv her er yderst ringe. Hvad der sker i folketinget og i kirkeministeriet, sker ikke på det almindelige

præstedømmes præmisser. Man må omvejen om ad de politiske partier for at få gennemført noget i folketinget, fordi folketinget ikke er og heller ikke bør være synode. Som sådan er det ikke valgt.

Dermed vil jeg på ingen måde påstå, at folkekirken indtil nu har lidt under den centrale styrelse gennem kirkeministerium og folketing. Initiativet til fremsynet lovgivning i de senere år kom sjældent fra kirkens egne styrende organer eller interesseorganisationer. Konservatisme er udbredt blandt kirkefolket. Når folketinget og minister tager initiativet, følger det nølende efter. Sådan gik det f.eks. med loven om kvinders adgang til præsteembede. Men dette misforhold hænger måske sammen med, at det almindelige præstedømme på stiftsplan og det centrale plan savner egne organer, der udfordrer og inspirerer det til ansvarlig stillingtagen.

Hvis folkekirken fik egne styrende organer på centralt plan, ville det for mig at se ingenlunde behøve at være ensbetydende med, at kirke og stat skilles totalt ad. På så mange leder og kanter er folkekirke og samfund involveret i hinanden, så at de har interesse i hinanden. Det må være muligt at gøre folkekirken selvstyrende i egne anliggender, hvilket indebærer en større selvstændiggørelse af folkekirkens økonomi i forhold til statens. Men fremdeles vil der være relationer mellem stat og kirke, som også staten må lovgive om, ikke mindst hvis man vil fastholde folkekirken som samfundsinstitution i stedet for at anse den for en foreningskirke. Her vil der være muligheder for et ansvarligt samspil mellem en folkekirkelig synode og et folketing, hvor begge parter bidrager ud fra de præmisser, som de er valgt på.

Et sådant ansvarligt samspil behøver ingenlunde at være ensbetydende med en politisering af kirke og kristendom, hvor kristendom og politik sammenblandes.

Noter

1. Jf. til det almindelige præstedømme i Ny Testamente Campenhausen, Hans von: *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten,* Tübingen 1993; Käsemann,E.: Amt und Gemeinde im Neuen Testament, i: *Exegetische Versuche und Besinnungen, I. Band,* Göttingen 1964, s. 109-134.
2. Jf. Luther, Martin: Til den kristne adel af den tyske nation om reformation af kristenheden, i: Christensen, Torben m.fl. (udg.): *Luthers Skrifter i Udvalg, Bd. IV,* Århus 1980, s. 47.
3. Jf. CA V samt Luther, Martin: Om koncilierne og kirken, i: ib. Bd II, s. 396, hvor Luther nævner det af Kristus indstiftede embede som kirkens femte kendetegn: »For det femte kender man i det ydre kirken på, at den indvier eller

kalder kirketjenere eller har embeder, som den skal besætte. Thi man må have biskopper, præster og prædikanter, som offentligt og privat kan give, række og udøve de ovennævnte fire ting (ordets forkyndelse, dåb, nadver, syndsforladelse; mit indskud) eller lægemidler, på kirkens vegne og i kirkens navn og endnu mere ud fra Kristi indstiftelse, som Paulus siger, Efes. 4: »Dedit dona hominibus.« Han har givet nogle som apostle, profeter, evangelister, lærere, ledere. Thi hele menigheden under eet kan ikke gøre dette, men må overlade én det eller lader det være ham overdraget.«

Skriftet er fra 1539 og repræsenterer et senere, mere konservativt syn hos Luther med en tendens til at overordne embedet over det almindelige præstedømme, også hvad angår spørgsmål som at forkynde evangeliet eller undervise og tilsige syndernes forladelse, to funktioner, som han andetsteds kan fremhæve som lægfolkets ret og pligt at udøve, jf. f.eks. ib.: Hvorledes Skriften forklarer og beviser, at en kristen forsamling eller menighed har magt eller ret til at bedømme enhver lære og til at kalde, indsætte og afsætte lærere, 1523, s. 46 - 64.

Til det komplekse og også modsigelsesfyldte i udviklingen af Luthers syn på forholdet mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede jf. Barth, Hans-Martin: *Einander Priester sein. Allgemeines Priestertum in ökumenischer Perspektive,* Göttingen 1990, s. 29 - 53, især s. 46ff; Elert, Werner: *Morphologie des Luthertums, Bd. I,* München 1952, s. 297ff.; Aagaard, Anna Marie, *Identifikation af kirken,* København 1991, s. 54ff.

4. Jf. Luther, Martin: Om et kristenmenneskes frihed, i: ib. bd. I, s. 294.
5. Jf. ib. s. 314.
6. Jf. det i note 3 nævnte skrift af Luther fra 1523.
7. Som f.eks. hævdet af Lars Holm i *Dansk Kirketidende 13/95,* s. 195.
8. Ifølge *Lov om menighedsråd. Normalforretningsorden.* Med kommentar af *Preben Espersen,* København 1994, s. 112 er der ikke fastsat generelle regler om forståelsen af bestemmelserne vedrørende menighedsmøder, hvilket må betyde, at et bredt spektrum af menighedsanliggender må kunne forhandles på menighedsmøder.
9. Jf. den tyske tekst til CA V: »Solchen Glauben zu erlangen, hat Gott das Predigtamt eingesetzt.«
10. Jf. hertil Gammeltoft-Hansen, Hans: Nogle bemærkninger om forholdet mellem den almindelige og den gejstlige retspleje, og min artikel: Autoritet og norm - teologisk og juridisk belyst - med særligt henblik på det kirkelige embede, begge artikler i: Gammeltoft-Hansen, Hans og Stenbæk, Jørgen (red.): *Kirkerets-Antologi 1994,* Århus 1994, s. 174-190 og s. 191-200.
11. Jf. biskoppernes udtalelse om Porvoo-erklæringen.

Retsteologiske aspekter af den lutherske tolkning af det almindelige præstedømme

Af Jørgen Stenbæk

Nedenstående artikel handler om den lutherske tolkning af Det almindelige Præstedømme. Artiklen går ud fra, at begrebet er af retsteologisk art; derfor indledes med nogle almindelige overvejelser over forholdet mellem retsteologi og kirkeret med henblik på forståelsen af artiklens tema.

1. Kirkeret og retsteologi

Til forskel fra kirkeret, der er en juridisk disciplin, er retsteologi en teologisk disciplin. I kirkeretten beskæftiger man sig med de retlige normer og retsregler, der tilsammen og systematiseret udgør en kirkeordning i form af »gældende ret« i en given regionalkirke. I retsteologien beskæftiger man sig derimod med sådanne teologiske normer, som kan indgå i en teologisk analyse af en given kirkeordning; en sådan analyse kan have såvel kirkekritisk som kirkepolitisk sigte.

I det følgende vil jeg benytte den danske folkekirke som eksempel på en kirkeordning i en regionalkirke: Når jeg siger kirkeordning, så har jeg den danske folkekirke i tankerne, og når jeg siger folkekirken, så skal udtrykket opfattes som et valgt eksempel på en kirkeordning for en evangelisk-luthersk ordnet regionalkirke; principielt kunne en hvilken som helst luthersk kirkeordning have været valgt.

Endvidere: med udtrykket Den danske folkekirke mener jeg den menneskeskabte kirkeordning (kirkelige retsordning), hvormed et dansk befolkningsflertal har valgt at tjene Jesu Kristi kirke i Danmark. Jeg lægger mig hermed tæt op ad sprogbrugen i fortalen til Kirkeordinans af 1537/39:[1] her sondres mellem Guds og kongens ordinans, og til kongens ordinans hører, »hvad vi haver skikket« om personer, om ritualer, om superintendenternes visitats, om gudstjenesten i det hele taget; men alt dette har kongen og

rigsrådet gennemført, den sande Guds ordinans til tjeneste, at denne måtte »des bedre med bekvem hæderlighed holdes«, thi alt sådant (kongens ordinans) skal tjene Guds ord, Guds ordinans, Jesu Kristi Kirke.

Med de to ordinanser tales der ikke, som nogen har ment, om to-regimente-lære; der tales om forholdet mellem guddommeligt og menneskeligt i forbindelse med indretningen af en evangelisk kirkeordning, og kongen sammen med rigsrådet repræsenterer i denne sammenhæng den menneskelige side. To-regimentelæren drejer sig derimod om forholdet mellem ordets åndelige sværd, som er Guds forkyndte ord (lov og evangelium), og øvrighedens fysisk skarpe sværd i det kristne samfund *i det hele taget*, og altså ikke blot i forbindelse med kirkestyret; men det er ikke denne sondring, kirkeordinansens fortale benytter, just fordi denne fortale handler om forholdet mellem guddommeligt og menneskeligt i en evangelisk *kirkeordning*ssammenhæng. Jeg vender tilbage til denne fortale.

I den nugældende grundlovs § 4 betegner udtrykket »Den danske Folkekirke« en kirkeordning på samme måde, som udtrykket »kongens ordinans« i Christian IIIs kirkeordning af 1537/39; begge vil som ordninger tjene Jesu Kristi Kirke i Danmark, og således skal grundlovens § 4 tolkes, såfremt den danske lutherske reformatoriske tradition skal fastholdes i folkekirkens kirkeordning: »Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten«.

En gældende kirkeordnings enkelte bestemmelser har retlig karakter og hører derfor hjemme i en retlig sfære. Skal sådanne kirkeordningsbestemmelser drøftes, eventuelt ændres, så drejer det sig altså om ændringer af retsregler, og her kan og bør - afhængigt af arten af retsreglen - retsteologiske argumenter indgå med kritisk vægt. Drejer det sig om en kirkeretlig udmøntning af Det almindelige Præstedømme, er sådanne retsteologiske overvejelser og argumenter uomgængelige.

Jeg skal fra den gældende danske folkekirkeordning bringe nogle eksempler på retsregler, som på forskellig måde har relevans for det almindelige præstedømme. Men det skal forlods bemærkes, at man i den danske folkekirkeordning forgæves leder efter en lovbestemmelse, der fastslår den retlige gyldighed og rækkevidde af det almindelige præstedømme; også dette forhold vil jeg vende tilbage til.

I lov om medlemskab af folkekirken fra 1991 hedder det i § 1, at man bliver medlem af folkekirken ved den kristne dåb; denne kristne dåb kan iflg. medlemskabsloven og i forhold til den evangelisk-lutherske danske folkekirkeordning være udført i fire forskellige sammenhænge: den kan for

det første være udført *i folkekirken*, for det andet *i et andet evangelisk-luthersk trossamfund her i landet*, for det tredie *i et evangelisk-luthersk trossamfund i udlandet*, og endelig kan dåben for det fjerde være udført *som kristen dåb* i et ikke-luthersk trossamfund herhjemme eller i udlandet (en reformert kirke, en anglikansk kirke, den romersk-katolske kirke, en ortodoks kirke etc.), eller som velbevidnet nøddåb. Under alle omstændigheder er dåben en uomgængelig forudsætning for medlemskab af folkekirken, og det er dette gennem dåben erhvervede medlemskab, der udgør grundlaget og forudsætningen for retligt forståede rettigheder og pligter i folkekirken som kirkeordning.

Allerede her skal det bemærkes, at det jo er omkring denne kristne dåb i den treenige Guds navn, at den retsteologiske tese om det almindelige præstedømme er udformet på klassisk vis hos Luther i skriftet til den tyske adel: at »enhver, der er krøbet ud af dåben kan berømme sig af allerede at være indviet til præst, biskop og pave, omend det ikke sømmer sig, at enhver udøver sådanne embeder«.[2]

Tilbage til folkekirkeordningen: I lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker lyder § 16, stk 1: »Folkekirkens gudstjenester er offentlige«, og i § 18 hedder det: »ved gudstjenester og kirkelige handlinger skal de anvisninger, som gives af præsten, efterkommes«; det forudsættes naturligvis, at præsten under varetagelsen af sit ansvar for gudstjeneste og kirkelige handlinger ikke handler i modstrid med reglerne i Ritualbogen og i menighedsrådsloven §§ 35 og 38, der indeholder regler for *samarbejdet* mellem præst og *menighedsråd* ved tilrettelæggelsen af gudstjeneste og kirkelige handlinger. Også i sådanne bestemmelser spiller tesen om det almindelige præstedømme en rolle, idet det her indirekte slås fast, at ikke alle døbte har del i det *embede* (C.A. art. 5 »ministerium«, tysk: Amt), der bærer ansvaret for folkekirkens gudstjeneste, selv om denne gudstjeneste er offentlig. Det samme gælder bestemmelsen i menighedsrådslovens § 37: at »præsten i sin embedsvirksomhed, herunder den private sjælesorg, er uafhængig af menighedsrådet«, en bestemmelse, der jo skal ses i sammenhæng med § 39 stk 3:, at »menighedsrådet kan behandle spørgsmål vedrørende sognemenigheden og henvende sig herom til de kirkelige tilsynsmyndigheder«.

Men alle folkekirkemedlemmer har - sammen med den danske offentlighed i øvrigt - via offentlighedsreglen fri adgang til de folkekirkelige gudstjenester, hvor Guds ords forkyndelse og sakramenternes forvaltning finder sted, og bærer derfor et kritisk ansvar for gudstjenestens forløb, på samme måde som offentligheden i det hele taget i et demokrati er medan-

svarlig for demokratiske institutioners funktioner, uden derfor at øve direkte indflydelse på funktionernes konkrete udførelse.

Det vil fremgå af disse eksempler, at tesen om det almindelige præstedømme ikke kan karakteriseres som en retsregel. Derimod er bestemmelsen om, at folkekirkeligt medlemskab forudsætter den kristne dåb, en retsregel. Ved via dåben at sammenstille tesen om det almindelige præstedømme med folkekirkeordningens medlemskabsbestemmelser bevæger vi os altså fra teologi til jura, fra teologisk norm til retsregel, nærmere bestemt fra retsteologi til kirkeret.

Når jeg skal beskæftige mig med retsteologiske aspekter af den lutherske tanke om det almindelige præstedømme, så drejer det sig altså for det første om teologiske aspekter, og for det andet om sådanne teologiske aspekter, som på en eller anden måde står i forhold til, bringer en teologisk kommentar til, danner teologisk baggrund for, eller med en teologisk begrundelse begrænser rækkevidden af givne kirkeretlige bestemmelser. F.eks. ophæver retsreglerne om præstens og menighedsrådets retligt fastslåede ansvarlighed for gudstjeneste og kirkelige handlinger ikke »det almindelige præstedømme«s medansvarlighed. Retsreglen om, at præsten er uafhængig af menighedsrådet i sin embedsvirksomhed, ophæver heller ikke denne medansvarlighed.[3]

2. Retshistorie, retsdogmatik og retspolitik i retsvidenskaben og i retsteologien.

Jeg skal foretage et sidespring, der drejer sig om en bestemt opdeling inden for retsvidenskaben. Denne opdeling, der naturligvis kun udgør en blandt mange metodiske opdelinger, er velindarbejdet blandt jurister, og benyttes gængs i den retsvidenskabelige litteratur og debat. Det er sondringen mellem retshistorie, retsdogmatik og retspolitik.

I midten i denne opstilling befinder retsdogmatikken sig, og hermed forstås en tolkende fremstilling af gældende ret. Under udarbejdelsen af en sådan fremstilling vil man med retsvidenskabelige metoder analysere og diskutere retskilder og fortolkningsprincipper, man vil drøfte komplicerede retsvidenskabelige spørgsmål som »forholdets natur« etc. For kirkerettens vedkommende gælder det samme som for andre retsområder: i kirkeretsdogmatikken beskæftiger man sig retsvidenskabeligt med de kirkelige retsregler, som aktuelt har gyldighed; dette til forskel fra den teologiske dog-

matik, hvor man med teologiske begreber og analyser beskæftiger sig med teologiske udsagn og påstande, eventuelt sådanne, som har konsekvenser for udformningen af juridiske kirkelige retsregler.

Men tilbage til retsdogmatikken: i én retning afgrænses retsdogmatikken i forhold til retshistorien, der blandt andet beskæftiger sig med, hvad der på et givet tidspunkt i historien har været gældende ret på et givet retsområde. I retshistorien hentes således materiale til en diskussion om retstraditioner, som kan spille en rolle i tolkningen af gældende ret, men altså i et historisk, bagudrettet perspektiv. Hermed kan man bl.a. opnå større forståelse for traditionerne bag gældende regelsæt, hvad der måske kan hjælpe retsdogmatikeren i tolkningen af gældende ret. Også her gælder principielt det samme for den videnskabelige kirkeretshistorie som for anden retshistorie.

I en anden retning er retsdogmatikken afgrænset i forhold til retspolitik. Her beskæftiger man sig med, hvad der med henblik på fremtiden burde *gøres til* gældende ret.

En sådan retspolitisk debat bør føres for derigennem at hindre, at retten stivner og mister sin dynamik. For hvis retten på et givet retsområde stivner, så er det udtryk for, at det pågældende retsområde skiller sig ud som stagnerende i forhold til de øvrige retsområder, som tilsammen udgør den retssfære, som et givet samfund og en given kirkeordning befinder sig i. En retspolitisk drøftelse er altså en nødvendig forudsætning for at der skabes den nødvendige dynamik i retten.

Men hvilke argumenter kan man nu betjene sig af i en retspolitisk debat? Det er karakteristisk, at sådanne argumenter hyppigt - omend ikke altid og slet ikke med nødvendighed - hentes udefra, hentes uden for retsvidenskaben. Drejer det sig f.eks. om vores indvandrerpolitik, så hentes nogle af de retspolitiske argumenter fra vore generelle holdninger til de fremmede og det fremmede. Drejer det sig om miljøpolitik, så henter vi bl.a. argumenterne fra vores biologiske viden, og fra vores holdninger til og vurderinger af, hvordan miljøpolitiske tiltag kan og bør prioriteres ind i den danske nationale økonomi.

Vender vi os nu igen til folkekirken, så udgør folkekirkeordningen som regionalkirkelig retsordning et eksempel på et retsområde, som man kan forholde sig til på de tre anførte måder: man kan forholde sig retshistorisk, retsdogmatisk og retspolitisk til folkekirkeordningen. Også på det folkekirkelige område finder der således en retspolitisk debat sted, og også under

denne hentes argumenterne flere steder fra: nogle argumenter er af retshistorisk og retsdogmatisk, altså retsvidenskabelig karakter, medens andre er af kirkehistorisk og retsteologisk, og dermed af teologisk karakter.

Men der kan også hentes kirkeretspolitiske argumenter fra samtidens almindelige retsvidenskabelige debat, såvel som fra den sociale, politiske og kulturelle debat, f.eks. med anvendelse af argumenter, der har med almindelig kulturpolitik at gøre, eller som har med civile grundlovssikrede menneskerettigheder at gøre, f.eks. religionsfriheden, samt forenings-, ytrings-, forsamlingsfriheden. Sådanne argumenter kan fremstå såvel negativt som positivt afgrænsende. F.eks. kan det herunder vise sig, at rækkevidden af sådanne almindelige menneskerettigheder vil være begrænset *inden for* kirkeordningen, samtidig med at de hævdes positivt *uden for* kirkeordningen; f.eks. er religionsfriheden inden for en evangelisk-luthersk kirkeordning begrænset negativt af folkekirkens bekendelsesgrundlag, samtidig med at den som grundlovssikret rettighed hævdes positivt uden for folkekirkens ordning. I ytringsfrihedens navn vil man i Danmark et langt stykke være tilbøjelig til at fastholde den almindelige frie demokratiske debats ret og nytte i folkekirken. Dog må såvel den negative afgrænsning i forhold til bekendelsen som den positive tolkning af den almindelige ytringsfrihed inddrages, når den præstelige embedsmands ytringsfrihed skal vurderes i forhold til folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Et tredie område, hvorfra der kan hentes argumenter i en kirkeretspolitisk debat, kan og vil ofte være af forvaltningsretlig - altså igen retsvidenskabelig - karakter. Endelig kan hensynet til den almindelige folkelige demokratisering tilskynde til en undersøgelse af kirkeordningens beslutningsprocesser i forhold til almindelige moderne demokratibegreber.

I sammenhængen her skal jeg beskæftige mig med argumenter, der har relation til tesen om det almindelige præstedømme, og som derfor er af retsteologisk karakter; men det må herunder igen understreges, at kirkeret som selvstændigt retsområde ikke *kun* har med retsteologi at gøre, og at den kirkeretspolitiske debat i Danmark derfor ikke udelukkende henter sine argumenter fra generelle retsteologiske normer. Sådanne normer - også den retsteologiske maxime om det almindelige præstedømme - optræder altid i en bestemt historisk, kirkehistorisk og retshistorisk kontekst. Derfor kan kirkeretspolitiske argumenter, der er baseret på »det almindelige præstedømme« tillige hentes såvel fra den almindelige historie og kirkehistorien, som fra kirkeretshistorien og retsteologien.

For bestemmelsen af retsteologien må det imidlertid tillige understreges, at det ikke er alle mulige teologiske påstande, og alle mulige udslag af kristne holdninger, der indgår i og sagligt kan indgå i den kirkeretspolitiske debat. Teologisk vigtige problemstillinger, der har med treenighedslære og kristologi at gøre vil således sjældent kunne spille nogen rolle. Der findes også mange kirkehistorisk velbevidnede, repræsentative og dermed historisk betydningsfulde livsholdninger, som ikke spiller nogen rolle i den aktuelle kirkeretspolitiske debat om folkekirken.

Blandt de teologiske problemstillinger, som har interesse for den aktuelle kirkeretspolitiske debat spiller derimod den teologiske soteriologi og ekklesiologi en fremtrædende rolle. Den teologiske opfattelse af, hvad frelse er, og hvad kirke og det kirkelige embede er, forståelsen af gudstjenesten, og forståelsen af teologiske udtryk som »menighed« og »kirke«, alt sådant kan og bør indgå i den folkekirkelige retspolitiske debat.

Ved retsteologi, ved retsteologiske udsagn, forstår jeg derfor sådanne teologiske udsagn og påstande, som har spillet en rolle i den kirkelige retshistorie, og som det giver mening at anvende i den aktuelle kirkelige, retspolitiske debat, og som med argumentationsvægt kan indgå i den aktuelle retspolitiske debat. Og her hører tesen om »det almindelige præstedømme« hjemme. Det er en *rets*teologisk terminus, fordi den meningsfuldt kan indgå i en kirkeretspolitisk argumentation; derimod er udtrykket ikke juridisk, som f.eks. udtrykket »almindelig valgret« er juridisk; man kan godt være teologisk og kirkeligt forpligtet af det almindelige præstedømme, uden at være medlem af folkekirken. Udtrykket kan altså ikke *uformidlet* indgå i en kirkeretspolitisk argumentation, der drejer sig om ændring af retsregler; bl.a. må der i den aktuelle kirkeretspolitiske debat, hvori det almindelige præstedømme indgår, som sagt desuden tages skyldigt hensyn til såvel almindelig retshistorie som almindelige retsdogmatiske argumenter.

Det almindelige præstedømme kan aldrig blive udtømmende dækket ind af en nok så konsekvent gennemført demokratisk institutionalisering; men det kan til enhver tid bruges som teologisk norm for institutionskritik, og det kan til enhver tid legitimere en teologisk kritik og nyvurdering af gældende regler for varetagelsen af kirkelige embeder og andre kirkelige funktioner. Det kan tillige indgå i en teologisk vurdering af reglerne for præsters og lægfolks kirkelige adfærd, både liturgisk og i forbindelse med styringsfunktioner og udøvelsen af andre kirkelige funktioner.

Det må kort sagt anses for vigtigt at fastholde udtrykkets retsteologiske karakter til forskel fra en retsvidenskabelig forståelse af udtrykket, fordi en

sådan retsvidenskabelig brug overser, at en generel, retsteologisk norm som »det almindelige præstedømme« *altid* optræder i en historisk betinget kirkeordning, altså i en bestemt retshistorisk, retsdogmatisk og retspolitisk skikkelse og sammenhæng, der må indgå i analyse og beskrivelse. Derfor skal »det almindelige præstedømme« altid reguleres og »ordnes«, jf. nedenfor - med et Luther-citat: »hvad alle er forpligtet til, må ingen påtage sig uden den fælles vilje og befaling«.[4] En ureflekteret brug af »det almindelige præstedømme« i en retlig sammenhæng kan - ja, vil altid - føre til en forvirrende sammenblanding af teologisk dogmatik og retsdogmatik, eventuelt tillige med retspolitik.

F.eks. vil den uformidlede brug kunne føre til den opfattelse, at *kun* en demokratisk indrettet kirkeordning muliggør realiseringen af det almindelige præstedømmes fordringer til det kirkelige lægfolk, til den enkelte døbte troende kristne.

Navnlig i forbindelse med en kirkeretspolitisk brug af et nytestamentligt menighedsbegreb er det vigtigt, at man gør sig klart, om man arbejder retsteologisk eller retsvidenskabeligt, før man - efter nok så grundige eksegetiske analyser - relaterer det nytestamentlige menighedsbegreb til en retsdogmatisk og kirkeretspolitisk vurdering af gældende menighedsrådslovgivning i folkekirkeordningen.

Omvendt vil en retshistorisk analyse f.eks. kunne vise, at den retsteologiske maxime »det almindelige præstedømme« målrettet indgik i Luthers historisk betingede kirkeretspolitiske opgør med katolsk institutions-, embeds- og hierarkitænkning, og at det senere kom til at spille en rolle i den kirkeretspolitiske argumentation, der skulle tjene til at legitimere f.eks. den danske reformation. Og 1500-tallets reformation fandt jo sted, længe før demokratiske ideer vandt indpas i den almindelige retspolitiske bevidsthed og debat.

Jeg skal belyse dette med et velkendt nytestamentligt eksempel: Den nytestamentlige begrundelse for »det almindelige præstedømme« findes bl.a. i 1.Pet.2,5:

> »Lad Jer selv som levende sten opbygge til et åndeligt hus, til et helligt præsteskab, der bringer åndelige ofre, som ved Jesus Kristus er velbehagelige for Gud«.

Og videre i 2,9:

»Men I er en udvalgt slægt, et kongeligt præsteskab, et helligt folk, et ejendomsfolk, for at I skal forkynde hans guddomskraft, som kaldte Jer fra mørket til sit underfulde lys, I som før ikke var et folk, men nu er Guds folk, I som ikke fandt barmhjertighed, men nu har fundet barmhjertighed«.

Dette skriftsteds virkningshistorie er omfattende; bl.a. indgår det i en lang række indbyrdes vidt forskellige kirkeretspolitiske sammenhænge: det indgik i reformationstidens argumentation både hos Luther og hos de antilutherske sværmere, det indgik i Vaticanum IIs bestemmelse af kirken, og senest indgår det i Porvoo-fællesudtalelsen, men for alle disse sammenhænge gælder jo, at det kirkeretspolitisk afgørende er den samlede retsteologiske argumentation og den samlede kirkehistoriske kontekst, hvori skriftstedet indgår.

Videre behøver en fremhævelse af det almindelige præstedømme ikke at være hverken kirkekritisk eller kirkeretspolitisk. Den kan f.eks. være rent *opbyggelig* og *parænetisk*, og blottet for kirkeretspolitiske »bagtanker«; men såfremt den er kirkekritisk eller kirkeretspolitisk, så er det afgørende for forståelsen, hvilken samlet kirkeretspolitisk sammenhæng udtrykket indgår i, og det vil kun besværliggøre debatten, såfremt den kirkeretspolitiske intention tilsløres som opbyggelighed, hvad der imidlertid ofte er tilfældet.

Jeg skal illustrere en kirkeretspolitisk brug med et par kirkeretshistoriske eksempler.

3. Den lutherske reformation og læren om det almindelige præstedømme

Sin klassiske reformatoriske udformning fik læren om det almindelige præstedømme som sagt hos *Martin Luther* i skriftet »Til den kristelige adel af den tyske nation om den kristne stands bedring (1520)«.[5] I dette skrift beskæftiger Luther sig med den alvorlige situation, kristenheden befinder sig i, og som er opstået, fordi »der geistliche Stand« er blevet »unachtsam«. For at imødegå denne »Übel«, argumenterer Luther med det almindelige præstedømme, der giver enhver, der »er krøbet ud af dåben« ret og myndighed til at rette op på misforholdene, selv om ikke alle har del i den biskoppelige vielse. Der bør nemlig sondres mellem »stand« og »embede«, siger Luther; alle døbte tilhører den åndelige stand og har del i det almindelige præstedømme. Her er ikke forskel på *ordineret* og *læg*. Derfor

har alle døbte ret, pligt og myndighed til at deltage i udvælgelsen og nomineringen af en person til at beklæde det offentlige præsteembede i menigheden med myndighed til at døbe, holde messe (forestå nadveren), absolvere (varetage udøvelsen af nøglemagten, dvs. »binde og løse«, dvs. give syndsforladelse), og prædike, kort sagt til at varetage de funktioner, hvorved den kristne menighed opstår, opretholdes og vokser; og de samme døbte har ret og myndighed til at agere, hvis den udpegede præst forsømmer eller misrøgter sine opgaver og må fratages embedet igen. Myndigheden til at øve denne kirkestyrende og kirkekritiske funktion er for Luther begrundet i det almindelige præstedømme.

Derfor kan Luther i den aktuelle situation i 1520 appellere specielt til fyrsterne, for at få dem til at tage vare på forkyndelsen, sakraments- og nøglemagtsforvaltningen ved at erstatte den svigtende katolske gejstlighed med andre, der kan varetage embederne på ret vis i kirken/menigheden.

Luthers klassiske skildring af den lille gruppe fromme kristne lægfolk, der - overladt til sig selv og dermed uden præst - udpeger en af sin egen midte til at forkynde og forvalte (»teuffen/mess halten/absoluiren/ und predigen«) viser klart hans intention med brugen af det almindelige præstedømme: fordi enhver, der »er krøbet ud af dåben« kan »berømme sig« af at være indviet præst, biskop og pave, har enhver døbt også ret og pligt til at sørge for at en person får overdraget menighedens embede til at prædike og forvalte sakramenter og nøglemagt. Men ingen i menigheden må gøre dette ukaldet, thi »hvad alle er forpligtet til, må ingen påtage sig uden den fælles vilje og befaling«.

Afgørende i denne argumentation er, at man i den aktuelle nødssituation ikke skal vente på, at den katolske, gejstlige stand selv kommer på bedre tanker, og på eget initiativ afhjælper den kirkelige nød. Specielt gælder dette den verdslige øvrighed, den tyske adel, som under den katolske gejstligheds svigten har en særlig forpligtelse til at gribe ind. Forpligtelsen og retten giver sig af det almindelige præstedømme, fordi dåben giver alle døbte, dvs. også fyrsten, direkte adgang til Gud, og samtidig ubetinget pligt til at sikre evangeliet, sakramenterne, bønnen og omsorgen for næsten gennem kaldelse af særlige embedsbeklædere til at varetage, hvad alle har adgang til og alle har pligt til at sikre gennem den særlige kaldelse.

Polemisk anvender Luther den middelalderlige latinske betegnelse »sacerdotium« om det almindelige præstedømme til forskel fra »ministerium«, dvs. det offentlige prædikeembede.[6] I 1533, hvor Luther er blevet belært af sine erfaringer med »sværmere og døbere«, kan han præcisere læren om

forholdet mellem det almindelige præstedømme og det offentlige prædikeembede:

»Ligeledes har Helligånden også i det nye testamente med flid forhindret, at navnet »sacerdos«, præst (Priester) eller pave er givet til nogen apostel eller andre embeder, men der finder vi alene dåben eller kristennavnet som et navn, der er arvet i dåben. Ligeledes bliver hos os ingen i dåben født til at være apostel, prædikant, lærer eller pastor, men i dåben fødes vi som præster og paver. Derefter vælger og kalder man af sådanne fødte paver nogle til de embeder, som på vegne af os alle skal udføre disse embeders opgaver«.[7]

1539 med samme skarphed:

> »Således bør det da gå til i kristenheden: først må den enkelte være kristen og født præst (Priester, sacerdos), før han kan blive prædikant eller biskop (Prediger oder Bischof), men hverken paven eller noget andet menneske kan gøre ham til præst (Priester). Men efter at han gennem dåben er født til at være præst, så kommer embedet (das Amt) til og skaber en forskel mellem ham og andre kristne«.[8]

Forholdet mellem det almindelige præstedømme og prædikeembedet udtrykkes på reformationstiden altså med begrebsparret »sacerdotium« og »ministerium«. Det første udtryk er det middelalderlige udtryk for den ordinerede offerpræst, som gennem kirkens sakramentsforvaltning kanaliserer Guds nåde ud til den enkelte kristne. For den lutherske reformation var det af afgørende betydning at få slået fast, at denne ret til som offerpræst at træde frem for Gud, at denne rettighed gennem Kristi offer på Golgatha er blevet en fælles ret for alle døbte kristne. Følgerne for den enkeltes kristenliv er i nyeste tid blevet sammenfattet på følgende måde:

> »Det almindelige præstedømmes begreb omfatter efter Luthers opfattelse tre grundfunktioner. For det første betegner begrebet det umiddelbare og ubrudte forhold til Gud, hvori den enkelte befinder sig. For det andet karakteriserer begrebet det offer, som den kristne skal bringe sin næste i alle embeder (ethvert kald). For det tredie understreger begrebet den kristnes fuldmagt til at udføre enhver åndelig embedshandling, som tjener til videreformidling af Guds kærlighed«.[9]

Det almindelige præstedømme omfatter altså i Luthers opfattelse alt, der vedrører kristenlivet, både i forhold til Gud og i forhold til næsten. Dette

gælder iflg. Luther, samtidig med at funktionerne med forkyndelse, nøglemagts- og sakramentsforvaltning overdrages til særlige embeder, eller tjenester (»ministerier«). Kristenlivet kan ikke opretholdes uden denne embeds- og tjenestevaretagelse, som i det almindelige præstedømmes navn overdrages til enkelte embedsbeklædere. Derfor kan Luther i 1520 argumentere for, at »den tyske adel«, dvs. den verdslige øvrighed, i den øjeblikkelige nødssituation griber ind og sikrer den rette forkyndelse og sakramentsforvaltning.

Men hvad Luther og hans fæller ikke forudså, det var den institutionalisering af den fyrstelige indgriben, der efterfølgende fandt sted, således at fyrsterne i det almindelige præstedømmes navn overtog det evangeliske kirkestyre, først gennem fyrsteligt anordnede visitationer, senere gennem oprettelse af fyrstelige, kirkelige kancellier, de såkaldte konsistorier. De tyske landskirkelige konsistorier var et fyrsteligt embedsværk, bestående af præster og jurister som i fyrstens navn (og ikke i det almindelige præstedømmes navn!) skulle varetage kirkestyret, altså den styreform, der senere karakteriseredes som »det landsfyrstelige kirkeregimente«, og som i tyske lutherske lande bestod til 1919, da Weimarforfatningen adskilte stat og kirke i Tyskland.

Men i 1919 var den opfattelse for længst trængt igennem, at det landsfyrstelige kirkeregimente var udtryk for en uacceptabel og uluthersk sammenblanding af det gejstlige og det verdslige regimente. Imidlertid er det påfaldende, at det først er fra dette tidspunkt, at to-regimentelæren trænger igennem i en kirkeretspolitisk argumentation. Landsfyrstens delagtighed i kirkeregimentet var indtil da i den retsteologiske teori blevet legitimeret med, at landsfyrsten gennem det almindelige præstedømme og som kirkens fornemste medlem (*praecipium membrum ecclesiae*[10]) udøvede en kristelig broderpligt gennem sin varetagelse af kirkeregimentet. I det hele taget var den efterreformatoriske tid præget af udformningen af en række teorier, der på forskellig vis skulle legitimere det faktisk forefundne landsfyrstelige kirkestyre.[11] Der skal dog erindres om, at hele denne omfattende teoridannelse er udformet under indtryk af rigstyske forhold og i relation til rigstyske forfatningsforhold. Vender man opmærksomheden mod Danmark og den danske udvikling vil man erfare, at den tyske lutherske retsteologiske teoridannelse kun sporadisk finder anvendelse på danske forhold; f.eks. var det danske kongerige ikke omfattet af Den augsburgske Fred (1555) eller Den westfalske Fred (1648), og begge disse fredslutninger og den retstilstand, de skabte, udgør det uomgængelige retsgrundlag for den tyske teoridannelse.

4. Reformationen i Danmark og det almindelige præstedømme

Også i Danmark gennemførtes 1500-tallets kirkelige reformation af den verdslige øvrighed. Også i Danmark benyttedes den katolske kirkes svigten til at legitimere øvrighedens indgriben i forhold til biskopperne. I *Christian IIIs* første københavnske reces af 30.oktober 1536 begrundes de katolske biskoppers *afsættelse* med deres forsømmelighed forud for og under Grevens Fejde, ligesom kongens *konfiskation af bispegodset* begrundes med biskoppernes kirkelige forseelser:

> »Effterthii att Bisperne, som herudi Riiget ere, tiill thenne Dag haffue emodtstandet Gudtz Ordt och Euangelium, och forhindrett thett, att thett icke er wordett predicket clarligen for thend menige Almue; thertiilmet icke haffue førdt theris rette biscoppelige Leffnitt, att lære och predicke then menige Mand Gudtz Ordt och Siels Salighedt fore, men mere haffue skicket thennom effther werdtzligh Staett och Praall etc...«.

I denne situation griber konge og rigsråd ind, bl.a. ved at sikre, at

> »andre christelige Bisper och Superattendenter, som thett menige Folck kunde lære, wnderuise oc predicke thet hellige Euangelium och Gudtz Ordtt fore, och thend hellige christelige Troe, tilskickes«.[12]

Udstedelsen af denne reces udtrykker sammen med Christian IIIs underskrivelse af håndfæstningen, der finder sted samme dag, reformationens gennemførelse. I håndfæstningen afskaffes den katolske kirkeinstitution, idet kongen lover

> »offuer aldtingiste at elske och dyrcke thenn aldmegtiste Gud, och hans hellige ordt och lære att styrcke, formeræ, framdrage, handthaffue, beskyddæ og beskerme, tiill Guds ære och tiill thenn hellige Christelige troes forøgellsze«.[13]

Endnu i Frederik I's håndfæstning (1523) var kongens forpligtelse til et beskytte »den hellige kirke og hendes privilegier« blevet fastholdt; men

denne passus er nu - i 1536, i Christian IIIs håndfæstning - udeladt til fordel for omtalen af »den almægtigste Gud og hans hellige ord og lære«.

Det er herefter kongens og rigsrådets opgave at lade udarbejde en kirkeordning til afløsning af den kanoniske ret, dvs. den katolske kirkeret, som efter de katolske biskoppers fængsling ikke længere betragtes som en retlig hindring for kongens og rigsrådets ret til at lovgive på det kirkelige område. Det er en sådan lovgivning, der bl.a. finder sted gennem udstedelsen af den dansk-norske kirkeordinans af 1537/39.

I ordinansens indledende kongebrev[14] formulerer »elskelig Hans Bugenhagen aff Pommern« den lutherske legitimering af reformationen. Denne legitimering udtrykker et klart opgør med den kanoniske ret, idet kongebrevet begrunder kongens og rigsrådets ret til at handle kirkeretspolitisk. Der er her tale om en ret, som konge og rigsråd besidder som evangelisk sindet konge og rigsråd, og der er ikke tale om en uretmæssigt tilegnet eller usurperet magt og ret, ej heller handler de på kirkens vegne:

Efter at Gud har bragt grevefejden til en ende, er det

> »wor aller ypperste oc største willie oc begiering, att wy motte ophielpe den forfaldene Jesu Christi wor Herris Lerdom oc rett sand Christen dyrckelse«.[15]

Derfor har kongen ladet nedsætte et udvalg af »høglerde mend oc Predicantere aff Kierckerne vdi Danmarckis Riige oc wore Hertugdomme«, og har befalet dem at udarbejde en kristelig kirkeordning (»beschriffue en Christelig Ordinantz«). Resultatet af udvalgets arbejde har kongen så ladet sende til Luther, »den verduge Fader Doctor Morthen Luther«, ved hvem Gud af sin mildhed oc barmhiertighed »haffuer send igien Christi helige och rene Euangelium«. Luther godkender udkastet - stadig iflg. kongebrevet -, og til gennemførelse af ordningen udbeder kongen sig herefter Bugenhagens hjælp, den »høglerde mand«, hvis »raad oc tilhielp« konge og rigsråd har brugt til at fuldføre og gennemføre »denne helige Ordinantz.« Dette er sket, for at alle kan vide, at kongen ikke har handlet selvrådigt og fremfusende (at »mand skall wiide oss icke att haffue werid sielff raadige eller fremfusinde her vdi denne handel«), men tværtimod at have søgt vejledning hos så mange og så betydelige rådgivere, (»att haffue brugd saa mange oc merckelige tilhielpere.«)

Ordinansen blev herefter forelagt rigsrådet, som »beiaede« den og »samtyckten vdi alle maade«.

Men selvom konge og rigsråd altså nu handler i egen magtfuldkommenhed, så er deres magt på det kirkelige område ikke uindskrænket: hvad de ønsker at »tractere« er »intet andet end det rene oc klare Euangelium, desligeste Sacramenterne effter Christi eygen indskickelse«. De ønsker at ordne alt, der vedrører et evangelisk kirkeliv:

> »Sang oc hellige lectier, ..en erlig samquem til predicken oc det hellige Sacramentes tildelelse, Huorledes wngdommen maa optuctis i bogen oc gode konster, til Guds hellige ord oc den hellige schrifft, (til) Huorledis tiennerne wdi den hellige kircke maa bliffue wel forsørgede och Scholerne holdes wed mact, De fattuge haffue deres røct, At Børnelerdommen maa wære vdi alle huse, at ocsaa bønderbørn maa nu her effter wide det, (som) ey aleniste bønder, men ocsaa Eddele mend, ia wel Konger oc Førster haffue icke sielffue her til dags wist«.[16]

Det givne og ufravigelige her er Guds hellige ord og evangelium. Det er dettes udbredelse, alle de nævnte funktioner skal tjene, for Guds ords prædiken, sakramenternes forvaltning, den kristelige oplæring, præsteunderhold og fattigforsorg, det »hører alleeniste Gud til«, og udgør Guds ordinans, Guds ordning, medens den praktiske indretning, den nødvendige kirkeordning til opretholdelse af disse guddommelige funktioner »maa kaldis att være vort«, være underlagt menneskelig ordning. Men kirkeordningen kan ikke og må ikke ændre det mindste ved Guds ordinans, for »emod det Euangelium oc det Christi indstigtelse skall mand ingen høre eller skiøtte, om det end ware en Engill aff Himmelen, som Paulus tør siige, Jae, som Christus end sielff siiger: myne faar kiende ingen fremmed mands røst, men fly der fore«.[17]

End ikke et koncil kan ændre noget heri, thi

> »*Concilia eller meniskelig Ordinants kunde intet her giøre emodt Guds* ([18]udhævet her).

Det kan diskuteres, om Bugenhagens fortale taler om to eller en ordinans; det markanteste udsagn lyder:

> »To honde stycker forhandles her y denne ordinantz. Dedt ene hører Gud Alleniste til, som er det at wy wille haffue Guds ord, som er Lougen oc Euangelium, retsindelige predickede, Sacramenterne ret wddelde, Børn wel oplerde, at de maa bliffue wdi Christo, som ind y Christum

ere døbte, At kircketenerne, Scholerne, oc fattuge folck maa forsørges syn føde. Saadant er icke wor Ordinants, men dermed willy wy tiene wor Herris Jesu Christi Ordinants«...»Men det andet stycke y denne Ordinants maa kaldes att være vortt, fordi der vdi maa vell sompt (foruden Guds fortørnelse) foruandles, endog det oc saa Gud tilhører, som er huad wy haffue skicked etc.«[19]

At der her tænkes på funktionerne, fremgår af de passive verbalformer under omtalen af ordinansens første stykke (»predickede, wddelde, oplerde, forsørges syn føde«), og det er just disse funktioner, kongens »stycke« af ordinansen skal sikre ...

Med dette dictum begrundes kongens lovgivningsret som verdslig, evangelisk fyrste.

Den danske kirkeordinans udgør altså den menneskelige kirkeret, hvormed konge og rigsråd i Danmark i egen magtfuldkommenhed ønsker at tjene Guds ordinans, Jesu Kristi kirke; ret og myndighed har konge og råd, fordi de selv af Gud har fået givet »nogen forstand vdi det hellige Euangelio«, d.e. det almindelige præstedømme!

Den hævdede legitimitet i ordinansudstedelsen ligger altså iflg. det citerede kongebrev i klar forlængelse af Luthers tanker i adelsskriftet og i 1530ernes tolkning af forholdet mellem det almindelige præstedømme og prædikeembedet; men det fremgår ligeså klart, at der består en risiko for, at den fyrstelige kirkemagt tolkes som en institutionalisering af det almindelige præstedømme, en institutionalisering, som er Luther fremmed, og hvorved det almindelige præstedømme i virkeligheden sættes ud af kraft, og det var en sådan institutionalisering, der fandt sted i den efterfølgende tid, i Tyskland gennem det landsfyrstelige kirkeregimente, i Danmark gennem det kongelige kancellistyre, der efterhånden udviklede sig.

Samtidig med, at det luthersk forståede almindelige præstedømme kan indgå i en retsteologisk velbegrundet kirkeretspolitisk argumentation og aktion, mister det imidlertid ikke sin almindelige retsteologiske gyldighed gennem en efterfølgende institutionalisering som den her skildrede.

Men netop dette bør man erindre sig, når man i moderne tid demokratiserer kirkestyret. Der kan anføres mange begrundelser for at gennemføre en sådan demokratisering af kirkestyret på alle niveauer, dels begrundelser af almindelig samfundsmæssig art, dels begrundelser af retsteologisk art:

Dels kan der henvises til, at styrelsen af folkekirken som offentlig institution i et demokratisk samfund som det danske, en institution, der finansieres med offentlige midler, bør indrettes og styres som andre offentlige institutioner i Danmark, f.eks. folkeskolen og sundhedsvæsenet, dels kan man henvise til, at indretningen af demokratiske styreformer i den evangelisk-lutherske folkekirke på hensigtsmæssig måde vil kunne inddrage det kirkelige lægfolk i kirkestyret. Dermed vil man kunne understrege det almindelige reformatoriske retspolitiske hovedanliggende, der går ud på, at man ikke vil acceptere hverken et statligt, eller et gejstligt monopol på kirkestyret.

Benytter man sig af det sidstanførte argument, må man imidlertid erindre sig, at det almindelige præstedømme ikke umiddelbart realiseres gennem demokratisk institutionalisering, fordi det almindelige præstedømmes ansvarlighed ikke kan uddelegeres og indfries gennem repræsentativt demokrati. Det er let at se, at kongens og rigsrådets indgriben i 1536 ikke var udtryk for en demokratisering af kirkestyret; ikke desto mindre var det med begrundelse i det almindelige præstedømme, at konge og rigsråd med Luthers godkendelse legitimerede sit revolutionerende indgreb i kirkestyret i Danmark. Og måden, hvorpå den danske kirkeordinans efter kirkebruddet regulerede kirkestyret, var bestemt af og legitimeredes af vilkårene i datidens stændersamfund. Disse vilkår tilsagde en indretning, der respekterede datidens regler for samspil mellem konge og rigsråd (håndfæstningen), og mellem konge og stænder. Kirkeretspolitisk legitimeredes den lutherske kirkeordning altså dels af de vilkår, som stændersamfundets retsinstitutioner og den almindelige politiske situation bød på, dels af »det almindelige præstedømme« som luthersk retsteologisk norm.

På tilsvarende, analog vis er det nærliggende at indrette en evangelisk-luthersk folkekirkeordning demokratisk i det moderne Danmark med henvisning til almindelige demokratiske principper, således som de er knæsat i den danske grundlov. Det vil ydermere tillige - som på reformationstiden - være nærliggende at henvise til »det almindelige præstedømme« som retsteologisk norm, for at fastholde det luthersk forståede, dialektiske forhold mellem »sacerdotium« (det almindelige præstedømme) og »ministerium« (embede, tjeneste), når man samtidig erindrer sig, at Luther benyttede det almindelige præstedømme som norm, *samtidig med*, at han godkendte den danske kirkeordinans' indretning af et kirkestyre på det udemokratiske, konge/rigsrådsstyrede danske stændersamfunds vilkår. Dette forhold kan yderligere tydeliggøres gennem en redegørelse for Luthers lære om de tre regimenter eller stænder, som bestemt heller ikke er demokratisk,

men som samtidig udgør Luthers *socialetiske* udfoldelse af det almindelige præstedømme.

Luthers trestandslære har i lighed med kirkeordinansens fortale funktionelt sigte, men medens denne fortale beskriver det almindelige præstedømme og dets »kompetence« ud fra en bestemmelse af forholdet mellem guddommeligt og menneskeligt i stændersamfundets reformatoriske kirkestyre, så beskriver trestandslæren det almindelige præstedømme og dets forpligtelser ud fra den kristnes socialetiske handlingsrelationer i forhold til Gud og næsten, således som disse handlingsrelationer for Luther tog sig ud på stændersamfundets vilkår.

5. Luthers lære om de tre stænder

Indledningvis skal til klaring henvises til den næsten klassiske formulering af trestandslæren, som findes i Erik Pontoppidans katekismus, Sandhed til Gudfrygtighed (1738):

Sp. 162. Hvor mange Hoved-Stænder ere der til?

Svar: Trende, nemlig:

1. Regierings-Standen, i hvilken Konger, Fyrster og andre Øvrigheds-Personer ere Forældre, men Undersaatterne Deres Børn.

2. Lærer-Standen, i hvilken Præster og Skole-Mestere ere Forældre, men deres Disciple og Tilhørere Børn.

3. Huus-Standen, i hvilken Fader og Moder, Huusbonder, Hustruer, Formyndere, Veldædere og ærlige gamle Folk bør agtes som Forældre af Børn, Børne-Børn, Stif-Børn, Tieneste-Folk, Myndlinge og andre Unge.[20]

Det er indeholdt i denne katekismuslærdom, at når de tre stænder nævnes sammen, så er alle kristenlivets handlingsrelationer omfattet. Ingen døbt kristen behøver at vide mere, når kristenlivets krav om kærlighed til næsten skal udmøntes pædagogisk, når det blot samtidig understreges, at alle tre stænder omfatter såvel over- som underordnede. Det drejer sig derfor om at erkende, om den kristne i en given handlingsrelation (standen) er kaldet til at byde eller til at lyde. Først gennem kendskab til både kald - om man befinder sig i over- eller underordnet kald - og til stand - om fordringen til handling rejses i forhold til øvrigheden, i forhold til husherren, eller i forhold til kirken, først da kan man handle, som Gud fordrer, og derved tjene næsten.

Dette over- og underordnelsesforhold i stænderne skildrer allerede Luther på klassisk vis i udlægningen af 4. bud (Ær din fader og din moder) i Den store Katekismus (1528):

Her understreger han, at Gud ved at kræve forældrene æret stiller dem ved siden af sig selv:

> »At ære er nemlig langt mere end at elske, eftersom det ikke blot indbefatter kærligheden, men tillige tilbageholdenhed, ydmyghed og ærefrygt som over for en skjult majestæt«. Kravet om at ære forældrene medfører, at »man med liv og sjæl viser, at man regner forældrene højt og næst efter Gud anser dem for de øverste; for den man af hjertet skal ære, må man sandelig anse for noget højt og stort«. »Ungdommen skal anse forældrene for at stå i Guds sted og tænke på, at om de også er ringe og fattige, skrøbelige og sære, er de dog fader og moder og overgivet os af Gud«.

Læren om de tre stænder kommer ind med det følgende: med udgangspunkt i kravet om at vise fader og moder ære, udvides fordringen til at omfatte først husherre og lærere, derefter politisk øvrighed. Med henvisning til de latinske udtryk *pater* og *mater familias* og *pater patriae* konstaterer Luther, at alle foresatte er i forældres sted og skal vises den samme ære. Øvrighedspersonen »er fader lige så mange gange, som han har indbyggere, borgere og undersåtter under sig, for gennem ham giver Gud os ligesom gennem vore forældre næring, hus og gård, beskyttelse og tryghed«.

Og Luther konkluderer: »Altså er der gennem dette bud ført tre slags fædre frem for os: slægtens, husets og landets«. Men hertil kommer, hvad Luther kalder »de åndelige fædre«, og det er de evangeliske præster, som gennem Guds ord styrer og leder os. Det er derimod absolut ikke samtidens katolske kirkes »papa«, pave eller pater, som blot går djævelens ærinde. Men når det drejer sig om det sande evangeliums sande forkyndere, de evangeliske prædikanter, så fordrer Gud samme lydighed, som i forhold til slægtens, husets og landets fædre.

Karakteristisk nok undlader Luther imidlertid ikke tillige at formane alle disse forskellige fædre til på deres side at opfylde forpligtelsen til at være Gud lydige i deres overordnede kald, for netop det overordnede kalds guddommelige oprindelse indebærer, at de overordnede ikke må udnytte kaldet til at lade sig tilbede og til at udbytte de undergivne. Tværtimod skal de overordnede ikke blot i fysisk forstand forsørge børn, tjenestefolk og undersåtter, men tillige hver enkelt i sit overordnede kald opdrage de

undergivne til at prise og ære Gud. »Tro derfor ikke, at du kan handle, som det passer dig selv, men du skal gøre, hvad Gud alvorligt har befalet og pålagt dig, og over for ham skal du aflægge regnskab«. Selvisk udnyttelse af de undergivne har ingen overordnet ret til. På tilsvarende måde har heller ikke de undergivne nogen demokratisk *ret* til det, som ordningen giver dem, nemlig »næring, hus, gård, beskyttelse og tryghed«, noget alle mennesker har brug for, både fysisk og åndeligt, hvad enten de er overordnede eller underordnede. Derfor kan de undergivne heller ikke kræve disse goder som deres ret, men må i stedet love, prise og takke Gud for dem.[21]

I Vom Abendmal Christi (1528)[22] taler Luther udtrykkeligt om »tre hellige ordninger og rette Guds indstiftelser«, nemlig præsteembedet, ægteskabet og den verdslige øvrighed, men han understreger igen, at de tre ordninger omfatter både de over- og de underordnede. Præstestanden (status ecclesiasticus) er ikke kun præsterne, øvrighedsstanden (status politicus) er ikke kun øvrighedspersonerne, og husholdningen (status oeconomicus) ikke kun husmoder og husfader, men tillige deres undergivne, deres børn og tjenestefolk. Men fordi ordningerne er Guds, er både de over- og de underordnede »levende hellige på jorden«, de tre stænder eller ordninger er hellige stænder og ordninger.

Det, der binder dem sammen er den almindelige fordring om kristenkærlighed, om næstekærlighed, som er overordnet i forhold til alle ordningernes konkrete forpligtelser.

Denne overordnede fordring om at hjælpe næsten pålægger i øvrigt også uden for ordningerne at tjene den nødstedte næste »mit allerley wolthat«, dvs. i almindelighed at give den sultne mad, den tørstige drikke, at tilgive fjender, at bede for alle mennesker på jord, og at lide ondt for den nødstedte næstes skyld.

Alt dette tilsammen, altså tjenesten i kald og stand og fordringen om at vise alle nødstedte kærlighed, samt pligten til lidelse i kald og stand for næstens skyld, alt dette er »eitel gute heilige werck«, til forskel fra den katolske middelalderkirkes selvvalgte, såkaldt helliggørende gerninger i munkevæsen, i cølibatsfordring, og i kravet om at den verdslige øvrighed skal lyde den katolske kirkeinstitutions bud.

Det sidste viser klart, i hvilken overordnet *teologisk* sammenhæng man skal læse og forstå læren om kaldsforpligtelserne i de gudskabte stænder: Det er i forhold til retfærdiggørelseslæren, det er i forhold til Luthers spørgsmål fra klostertiden om, hvordan han finder en nådig Gud, for den nådige Gud møder den kristne i de tre stænders handlingsrelationer. Der gør man Guds vilje, når man er lydig mod Ham i hans fordring om

kærlighed til næsten, hvad enten man befinder sig i over- eller underordnet kald, og dér synder man, når man ikke opfylder Guds fordring. Dette er vigtigt, for det betyder, at det ikke er Luthers *retspolitiske* hensigt at indrette en række nye og anderledes stænder til afløsning af de katolske, for de tre stænder eksisterer, uafhængigt af menneskelig *retlig* institutionalisering, fordi de er institutionaliserede af Gud, de er skabelsesordninger. Derfor vil Luther netop ikke *politisk* institutionalisere et nyt gudsrige på jorden til afløsning af den kanoniske rets *retlige* ordninger af det verdslige liv. Luther indfører, institutionaliserer ikke et nyt familieideal, en ny produktionsenhed, et nyt samfund, et nyt Gudsrige gennem sværmerisk revolution af det eksisterende. Men han viser Guds gode ordninger. Han siger udtrykkeligt, at mennesket ikke bliver saligt af at virke i kald og stand, men det bliver helligt. Salig bliver man ikke ved nogen form for ydre handling, heller ikke i kald og stand. Salig gør kun Guds ord, salig gør kun Kristus selv.

Den sidste og afgørende udformning af læren om den kristnes kald i de tre gudgivne ordninger eller stænder foreligger 1539. I Von den Conciliis und Kirchen bruges udtrykket »hierarkier« om de tre stænder. Luther bruger tillige udtrykket regimenter om dem, samt - i en Cirkularprædiken over Matth 19,21[23] - udtrykket »Erzgewalte«, dvs. urmagter. Jeg skal anføre et længere citat fra Von den Conciliis und Kirchen:

> »Der er tre hierarkier, anordnet af Gud; vi behøver heller ikke flere, og har fuldt op at gøre, hvis vi skal leve ret i disse tre og derved bekæmpe djævelen. Tag nu bare husholdningen, og se, hvad der er at gøre, når vi skal være lydige mod forældre og husbond, og hvad de på deres side har at gøre med at ernære, opdrage, styre og forsørge børn og tyende på en gudvelbehagelig måde. Hermed har vi fuldt op at gøre, også selv om vi ikke skulle yde andet end efterleve husretten.
>
> Så er der staten, det vil sige det verdslige regimente, som også giver os fuldt op at gøre, når vi skal være tro og lydige, og når øvrigheden på sin side skal dømme, beskytte og værne sine undersåtter, lande og folk. Vi har her nok at skaffe imod djævelen, og derfor har Gud givet os fuldt ud af vort ansigts sved, af tidsel og tjørn, når vi skal lære, leve, handle og lide i disse to retsordninger (»an diesen zweien rechten«).
>
> Men hertil kommer så den tredie retsordning og regimente, hvor Helligånden styrer, dvs. med Kristus som en trøstende, sød og let byrde, uden hvilken de to første regimenter ikke blot ville være svære, bitre og skrækkelige, men umulige. Som Paulus siger »Impossibile legis«, og et andet sted, »Bogstaven ihjelslår«.

> Når vi nu har disse tre ærværdige, guddommelige regimenter og retsordninger, den guddommelige, den naturlige og den verdslige retsordning, hvad skal vi så med pavens svindelret og regimente, den paveret, som vil være alt og dog er intet, men som forfører og river os ud af de salige, guddommelige stænder og retsordninger?«[24]

Det er altså i de tre stænder eller regimenter, djævelen skal bekæmpes, for det er her, djævelen sætter sine angreb ind gennem vor selviskhed, så vi i stedet for at tjene næsten tjener os selv i de tre stænder; denne tanke er vigtig til forståelse af Luthers hensigt med læren om kristenpligt i kald og stand. Det understreges i den nævnte cirkularprædiken gennem brugen af udtrykket »Erzgewalte« om de tre stænder eller regimenter:

> »Denne drey Erzgewalt hat Gott fürnemlich geordnet wider den Teufel, mit namen die heuslich, die gemein Weltlich, unnd der Kirchen, welche genannt wird Geistlich«.[25]

Over for urmagten, djævelen, har Gud sat tre andre urmagter, nemlig de tre regimenter »Hausregiment«, »Weltregiment« og »Geistlich Regiment«, altså som guddommeligt instituerede ordninger.

Men hvordan forholder denne trestandslære med sit lydighedskrav, med sit over- og underordnelsesforhold sig til »det almindelige præstedømme« og til 1. Peterbrevs tale om »en udvalgt slægt, et kongeligt præsteskab, et helligt folk, et ejendomsfolk?

Jeg vil her påny anvende Den store Katekismus:

> »Kunne man nu få det jævne folk indprentet dette, så ville en tjenestepige være kisteglad, prise og takke Gud og hun ville med ordentligt arbejde, som hun tilmed får kost og løn for, erhverve en sådan skat, som alle de, der anses for de allerhelligste ikke engang har. Er det nu ikke dejligt at vide og at kunne sige: »Når du gør dit daglige arbejde i huset, er det bedre end alle munkes hellighed og strenge liv«? Desuden har du Guds tilsagn om, at alt godt skal tilflyde dig, og du skal leve vel. Hvordan vil du være lykkeligere eller leve mere helligt, hvad gerningerne angår? For over for Gud er det alene troen, som gør hellig; kun den tjener ham, medens gerningerne tjener andre mennesker. Således har du alt godt, værn og beskyttelse hos Herren, en glad samvittighed og en nådig Gud, der hundrede gange vil gengælde dig, og når du blot er retskaffen og lydig, er du som en mægtig herre.«[26]

Luther accepterer altså de institutionaliserede over- og underordnelsesforhold, dvs. det tildelte over- eller underordnede kald i de tre stænder, både i husstanden, i den verdslige stand og den åndelige stand, (status oeconomicus, status politicus og status spiritualis eller ecclesiasticus); men i forhold til Gud og Kristus, i troen, er alle kald i alle tre stænder lige i betydningen lige nær ved Gud, og derfor lige »hellige«, og det kan Luther understrege ved at fastholde, at både over- og underordnede tilsammen udgør de tre stænder, og dermed står lige over for Gud. Desuden er alle troende fælles om livet i *alle* tre stænder, og det er troen (eller manglen på tro), der driver værket i alle stænder, både for over- og for underordnede. Med andre ord: alle troende kristne er fælles om delagtigheden i det almindelige præstedømme.

6. Luther og hans socialetiske anliggende i hans samtids stændersamfund

Der er tale om bevidst polemik i Luthers anvendelse af trestandslæren. Ifølge datidens opfattelse af stændersamfundet var der i det middelalderlige samfund fire hovedstænder, adel og gejstlighed, borgere og bønder. Så sent som ved den franske revolution sagde man jo, at det var tredie stand, altså borgerne, der kom til magten i revolutionens første fase. Og i dansk middelalder var det disse fire stænder, som mødtes ved stænderforsamlingerne. Men Luthers tre stænder, husstand, øvrighedsstand og kirkestand, de kan ikke mødes og holde stænderforsamling, og det kan de ikke, fordi Luthers stænder ikke udgør adskilte sociale grupper, men beskriver handlingsrelationer. Alle mennesker i reformationstidens samfund handlede iflg. Luther inden for *alle* tre stænder, enten som lydende eller som bydende, og altså ikke blot inden for een af dem. Luther understreger dette ved på en gang at benævne stænderne ordninger, hierarkier, regimenter og urmagter, og det er ham magtpåliggende at opponere mod læren om, at der eksisterer gradsforskelle i hellighed mellem stænderne indbyrdes (som i den katolske ordo-lære, som sondrede mellem gejstlig og verdslig stand, og som ville underordne den verdslige øvrighed i forhold til gejstligheden), og mellem over- og underordnede inden for den enkelte stand. I alle stænder, i ægteskab og verdslig stand, såvel som i den åndelige stand (d.e. i kirken) har Gud ifølge Luther befalet alle - både over- og underordnede - i lige grad at døde kødet og leve med døden, som Luther siger i *Ein Sermon von dem heiligen*

hochwürdigen Sakrament der Taufe (1519;[27] dette er for øvrigt det tidligste Luther-skrift, hvor læren om de tre stænder er udfoldet).

Det er værd at mærke sig, at den endelige og skarpeste udformning af trestandslæren udfoldes efter Luthers erfaringer fra bondekrigen 1524-25, som jo var en stænderkrig, og som i samtiden opfattedes som en stænderkrig, idet bøndernes revolutionære drømme gik ud på at vende op og ned på de eksisterende samfundshierarkier.

Hvad Luther med trestandslæren prøver at sige til hele sin samtid i polemik mod det katolske fromhedsliv, i polemik mod bøndernes oprør og i polemik mod de priviligerede stænder, som udnyttede og undertrykte de lavere sociale stænder, det er nogenlunde følgende:

Hvis I ødelægger Guds gode ordninger, så går I Satans ærinde, og det gør I, når I handler ud fra Jeres selviskhed, hvad enten Jeres kald er over- eller underordnet. I forhold til Gud kan det være ligegyldigt, om I er over- eller underordnede, når bare I tjener Jeres næste der, hvor I er sat til det, i Jeres status, i Jeres hierarki og regimente, i Jeres hellige orden.

Luthers anliggende med trestandslæren var ikke revolutionært og samfundsomstyrtende, lige så lidt som læren om det almindelige præstedømme er en samfundsteori, der kan bruges som ideologi for en social revolution, hvad Bondekrigens oprørere troede. Trestandslæren kan derfor kun forstås som en teologisk socialetisk terminus, nøjagtig som Luthers lære om det almindelige præstedømme er en retsteologisk terminus. Som Luther kan bruge trestandslæren som led i en socialetisk polemik både mod uopdragne børn, oprørske bønder, forsømmelige fyrster og herremænd og mod magtbegærlige præster og biskopper, ja mod paven selv, således bruger han det almindelige præstedømme i sin reformatoriske polemik mod den katolske kirke, navnlig og specielt når det kirkelige hierarki svigter sit ansvar for evangelieforkyndelse, nøglemagts- og sakramentforvaltning.

7. Efterreformatorisk tid

I efterreformatorisk tid har det almindelige præstedømme gentagne gange været udgangspunkt for kirke- og embedskritik, og ofte med god ret, dog uden at inddrage trestandslæren i sin socialetiske form, idet læren tværtimod i institutionaliseret form på skæbnesvanger vis knæsattes i 1600-tallet af ortodoksien, jf. Johann Gerhards klassiske udformning:

»I kirken har Gud oprettet (egentlig »institueret«) tre stænder eller ordninger, (latin *status, sive ordines*), nemlig den kirkelige, den politiske og den økonomiske (status ecclesiasticus, politicus et oeconomicus)«.[28]

Herefter anvendtes betegnelserne for de tre stænder udelukkende som udtryk for en indbyrdes magtdeling mellem de overordnede i de tre stænder, først og fremmest mellem fyrste og gejstlighed. Det er denne institutionalisering, der ligger bag Erik Pontoppidans citerede udsagn i »Sandhed til Gudfrygtighed«, og som i det hele taget prægede den almindelige opfattelse. På dette punkt brød den danske statspietisme ingenlunde med ortodoksien, trods opgøret med ortodokse højkirkelige embedsteologiske tendenser; men den hallensiske, og dermed den danske statspietisme bragte alligevel helt klart »det almindelige præstedømme« på banen igen, ikke så meget retspolitisk, som teologisk opbyggeligt. Men i den pontoppidanske form kom trestandslæren samtidig til at virke som en teologisk og opbyggelig cementering af datidens sociale klasse- og standsdeling.

I den danske gudelige forsamlingsbevægelses kirke- og præstekritik i begyndelsen af det 19. århundrede er det helt klart brugen af »det almindelige præstedømme«, der udgør det retsteologiske grundlag for de mere og mere standsbevidste angreb på samtidens statsansatte præstelige embedsmænd.

Dermed medvirkede det 19. århundredes gudelige forsamlingsbevægelse til at tematisere den retspolitiske debat om forholdet mellem det almindelige præstedømme og demokratiske styreformer. Demokratiske og liberale politiske ideer dukkede jo op på samme tid som de vakte lægmandsbevægelser, og virkede for, at det landsfyrstelige kirkeregimente, hvad enten det udfoldede sig gennem konsistoriestyre som i de tyske landskirker, eller gennem enevældens verdslige og gejstlige embedsmandsstyre som i Danmark, skulle afløses af demokratiske styreformer.

Landsfyrstens ret og pligt til at tage vare på det evangeliske kirkestyre var i 1600-tallet begrundet i ideen om kongedømmet af Guds nåde, ideen om kongemagtens guddommelige oprindelse, på dansk grund klarest udtrykt i Griffenfelds fortale til den danske kongelov af 1665: i det danske monarki havde kongen kun Gud over sig, også for så vidt angik kirkestyret. Det var denne suverænitetsideologi, der under enevælden begrundede det kongelige kirkestyre og dets kancellistyre, selv om den enevældige konge i Danmark aldrig gjorde krav på at være højeste biskop i den danske kirke (jf. den tyske retsteologiske episcopalistiske teori om fyrsten som *summus episcopus*); tværtimod var det iflg. kongeloven den danske konge i sin

egenskab af enevældig monark af Guds nåde, - - og altså ikke som overbiskop -, der var overordnet kirkeliv og gejstlighed. Synspunktet kom klart til udtryk i Kongeloven (1665) og Danske Lovs 1. bogs 1. kapitel.

Trestandslæren i ortodoksiens institutionelle form kom i formel henseende til udtryk i dispositionen for Danske Lov, hvis første tre bøger bar overskrifterne: 1. bog »Om Retten og Rettens Personer« (status politicus), der indeholdt bestemmelserne »Om den Lydighed mand Lovgiveren og Loven skyldig er«, 2. bog »Om Religionen og Gejstligheden« (status ecclesiasticus), der indeholdt Danske Lovs kirkeret, og 3. bog »Om Verdslig- og Huus-Stand« (status oeconomicus).

Den enevældige konges kirkemagt fandt altså iflg. Kongeloven (1665) sin begrundelse i teorien om den guddommeligt og humant overdragne enevældige kongemagt, men vel at mærke legitimeret - også af teologer - gennem en luftig teori om en magtdeling og magtdelegation i det almindelige præstedømmes navn. At så danske kirkeretsteoretikere desuden søgte at opbløde kongens faktiske kirkelige enevælde med en højkirkelig gejstlig embedsteori, der rituelt kom til udtryk i bispevielsesritualet (1685) og var begrundet i den institutionelle brug af trestandslæren med tilhørende magtdelingsteori (Johannes Wandal, belært af Johann Gerhard og Jesper Brochmann), er en anden sag.

Hvorom alting er: det spørgsmål, der nu i det 19.og 20. århundrede har meldt sig med fuld styrke, drejer sig bl.a. om, hvorvidt man nu efter enevældens afskaffelse og under demokratiets vilkår vil kunne operere med en demokratisk forstået magtoverdragelse i forbindelse med det evangeliske kirkestyre, begrundet i det almindelige præstedømme. Det var jo teorien om det almindelige præstedømme, som for Luther havde begrundet kravet til fyrsterne om indgriben i reformationstidens kirkelige nødssituation; kunne det almindelige præstedømme nu på tilsvarende vis begrunde kravet om demokratisering af det evangeliske kirkestyre, og hvordan ville man i bekræftende fald ordne forholdet mellem det almindelige præstedømme (sacerdotium) og det særlige prædikeembede (ministerium verbi publicum)?

8. Anstaltskirke og foreningskirke

I det 19. århundrede udkrystalliserede der sig efterhånden to typer svar på disse spørgsmål. De to svartyper gengives her i forenklet form.

I tysk retsteologi betegner man de to teori-typer som henholdsvis »Anstalts- eller Institutionskirketeorien« og »Embedsoverdragelses- eller Foreningskirketeorien«.

I den første teori søger man retsteologisk at begrænse de kirkeretlige konsekvenser af en demokratisering af kirkestyret i det almindelige præstedømmes navn i forhold til prædikeembedet ved at sondre - mere eller mindre skarpt - mellem embedet som institueret af Gud, og det almindelige præstedømme. Kirkens synlighed kom for denne teori til udtryk i embedets synlighed, men dette medførte samtidig en privatiserende indskrænkning af det almindelige præstedømme, så det kun fik »kompetence« til udfoldelse i den private sfære (privat bøn, omsorg for næsten i kald og stand, samt husandagtsliv).

I den anden teori ønskede man - i det almindelige præstedømmes navn - at demokratisere kirkestyret *også* i forhold til prædikeembedet, og tolkede derfor det kirkelige embede som beroende på et demokratisk mandat fra kirkemedlemmernes side (foreningskirken). Men fordi Guds tilgivende og dømmende ord skaber, men ikke er underlagt det almindelige præstedømme, så førte denne teori i sin retsteologiske konsekvens til, at man måtte opgive identiteten mellem den retligt strukturerede, synlige kirke på den ene side, og Jesu Kristi åndelige og skjulte, men sande kirke, bestående af de sandt troende på den anden, lige som man opgav forsøgene på teologisk at identificere den synlige kirke som retligt ordnet institution (foreningskirken) med den sande, men skjulte kirke, hvor de sandt troende og udvalgte udgør den sande kirke. Kirkeret blev verdslig foreningsret, og forbindelsen mellem den retligt ordnede kirke og den sande kirke blev brudt. *Rudolph Sohm* formulerede problematikken i 1892: Kirkeret er som jura, som gældende ret uforenelig med den sande åndelige kirkes væsen; som i anden jura indgår også i kirkeretten begreber som magt og fysisk sanktion, og det er begreber, der er uforenelige med Jesu Kristi kirke, som er grundlæggende præget af begreber som kærlighed og tilgivelse.[29]

Indvendingerne mod de to teorityper forekommer lige berettigede: den første teori søger at bevare evangelieforkyndelsens autoritet og eneforankring i Guds ord gennem en til tider næsten sakramental og dermed uluthersk, højkirkelig embedsforståelse, men forviser dermed det almindelige præstedømme fra faktisk delagtighed i og medansvarlighed for de lutherske kirkeskabende funktioner, nemlig forkyndelse og sakramenter. Heroverfor medfører den anden teori *enten* at menighedens evangelieforkyndelse kommer til at bero på demokratisk mandat og dermed ikke på Guds ord, *eller* at forbindelsen mellem den synlige, demokratisk styrede og

retligt indrettede kirke på den ene side og Jesu Kristi skjulte, men sande og åndeliggjorte kirke på den anden brydes.

Fortalerne for »Anstaltskirken« har med rette gjort opmærksom på, at foreningskirkelighedens demokratiske institutionalisering af det almindelige præstedømme forrykker forkyndelsen og nøglemagtsmyndigheden i forhold til Guds ord. Og fortalerne for det almindelige præstedømmes institutionalisering gennem foreningskirkens demokratiske institutioner gør med rette opmærksom på, at »Anstaltskirken« svækker eller i værste fald fjerner lægfolks medansvarlighed for de kirkelige funktioner.

Over for begge sæt af indvendinger må det imidlertid fastholdes, at det almindelige præstedømme som retsteologisk norm ikke uden mellemregning lader sig retligt institutionalisere eller professionalisere, hverken i demokratisk retning eller i højkirkelig retning ved at stilles over for et særligt præsteembede. I begge tilfælde har man set bort fra det dialektiske forhold mellem sacerdotium og ministerium.

Ekskurs

Forholdet mellem det evangeliske prædikeembede og det almindelige præstedømme er - under en anden indfaldsvinkel og i en anden sammenhæng - udtrykt af Regin Prenter i *»Protestantismen i vor Tid«*, Kbhn. 1957 s. 102f.: »I synet på embedet står den kirkelige protestantisme på samme dobbeltfront som i synet på sakramenterne. Den liberale protestantisme har som regel ikke haft nogen særlig høj vurdering af det kirkelige embede. Og den moderne danske folkekirkelighed er i dette stykke som i mange andre først og fremmest præget af den liberale protestantismes syn. Man betragter som regel præsteembedet som en rent praktisk foranstaltning, som man ikke bør tillægge nogen særlig åndelig værdi. Det er nyttigt, at gudstjenesten og de øvrige kirkelige funktioner er organiseret på en praktisk måde, som f.eks. inddelingen af landet i pastorater med præster, der har ansvar for ganske bestemte områder og ganske bestemte udsnit af den kirkelige befolkning. Men man forstår ofte den reformatoriske lære om det almindelige præstedømme på en måde, som rummer en nedsættelse af embedets betydning. Det almindelige præstedømme skal da betyde det, som i vore dage kaldes »lægmandsaktivitet« i kirken. En sådan tankegang har naturligvis ikke det ringeste at gøre med, hvad reformatorerne tænkte på, når de talte om det almindelige præstedømme.

Lægmandsaktivitet i kirken er en både fortræffelig og ganske uundværlig ting. Men netop som en fortræffelig og uundværlig ting står den på ingen måde i modsætning til embedet og behøver slet ikke at styrke sig ved en nedsættelse af embedets betydning. Embedets betydning er frem for alt den, at det på en uimodsigelig måde godtgør, at Guds ord og sakrament ikke i sin forvaltning kan eller må gøres afhængig af stemninger og strømninger blandt de mennesker, der skal høre ordet og modtage sakramenterne. Den tankegang, at menighederne er sognepræsternes »arbejdsgivere« i den forstand, at de skulle have lov til at stille fordringer til præsten om, at han skal forkynde, hvad de mener at have krav på at høre, og indrette gudstjenesten sådan, at et flertal af dem måtte blive enige om at forlange, er en tankegang, som er i skarpest tænkelige modsætning til ægte protestantisk kristendoms forståelse af, hvad menighed og embede er.«

Det forekommer, at Prenter her på mindre hensigtsmæssig måde opererer med begreberne »embede« og »lægfolk« i sin tolkning af »det almindelige præstedømme«. Den ovenfor anførte brug af begrebsparret »sacerdotium-ministerium« understreger mere præcist forholdet mellem »det almindelige præstedømme« og det evangeliske forkynderembede, fordi man gennem denne brug tydeligere får understreget forskellen til den katolske ordotænkning, og »det almindelige præstedømme«s embedskritiske funktion.

9. Det almindelige præstedømme og demokratiet

Ovenførte retsteologiske påstand behøver imidlertid bestemt ikke i moderne tid at hindre en demokratisering af kirkelige styrelser og beslutningsprocesser; påstanden går ene og alene ud på, at intet kirkestyre må stille sig i vejen for Guds ords enevirken i forkyndelse og sakramenter, retsteologisk forstået. Men her kan en fornyet interesse for trestandslæren i denne læres oprindelige form være hensigtsmæssig:

Trestandslæren i Luthers udformning repræsenterede et forsøg på at skildre gudskabte, socialetiske ordninger for det kristne menneskelivs praktiske handlingsrelationer i den kristnes forhold til Gud og næsten; men det drejede sig om et forsøg, der hos Luther *ureflekteret* var forankret i samtidens samfundsteoretiske forestilling om stændersamfundets gudgivne hierarkiske opbygning med tilhørende forestilling om det gudgivne forhold mellem over- og underordnet kald. Men selv om dette ureflekterede, samfundsteoretiske udgangspunkt er håbløst forældet, så er trestandslærens social-etiske

grundintention ikke samtidig blevet uaktuel, fordi denne intention var religiøs, og ikke samfundsteoretisk: med denne religiøse intention ville Luther med sin udformning af trestandslæren fastholde den troende i tjenesten for Gud og næsten i alle sociale handlingsrelationer, *uanset kald og stand*. Uanset, om det handlede om over- eller underordnet kald (fyrste-undersåt, forældre-børn, husherre-tyende, prædikant-tilhører), og uanset om det handlede om præst, fyrste, borger eller bonde, så var den socialetiske fordring om kærlighed til Gud og næsten den samme. Næstekærlighedsfordringen i den konkrete handlingsrelation (kald og stand) var det overordnede og afgørende, og det, der skabte lighed for alle i gudsforholdet, trods ulighed i kald og stand; men blandt trestandslærens tre stænder (status, hierarchier, regimenter, ordninger) befandt sig både »verdslige« stænder (status oeconomicus og status politicus) og den »åndelige« stand (status ecclesiasticus eller status spiritualis). Trestandslærens kærlighedsfordring omfattede både Gud og næsten, både kirkeliv og verdsligt liv, og det kan der være grund til at fastholde i en sækulariseret tid. Men dermed er vi tilbage ved det almindelige præstedømme.

I den aktuelle folkekirkesituation bør begrebet fortsat benyttes som kirkekritisk norm både over for embedsteologisk begrundet anstaltskirketænkning og over for en uevangelisk demokratisering af Guds ords autoritet og myndighed (frikirkelighed og foreningskirkelighed), der sætter lighedstegn mellem det almindelige præstedømme og demokrati. Et moderne folkekirkestyre må i et demokratisk samfund naturligvis respektere demokratiske normer i styrelse og beslutningsproces. Men i nutiden må det som retsteologisk norm samtidig kædes sammen med kirkeretspolitiske overvejelser af, hvordan og hvor langt beslutningsprocesser og kirkelig styrelse vedrørende evangelisk-luthersk funktionsudøvelse kan demokratiseres, således at det almindelige præstedømmes individuelle ansvarlighed over for Gud og næsten fastholdes og ikke tilsløres gennem etablering af demokratiske organer for kirkestyret.

Netop som kritisk norm kan det almindelige præstedømme til enhver tid tilskynde til reform af et kirkestyre ikke blot, såfremt kirkestyret er stivnet i embedskirkelighed, men også, såfremt en demokratisk institutionalisering har medført forflygtigelse af den enkeltes evangelisk-luthersk forståede ansvarlighed i forhold til Gud og næsten, *uden derfor* at anfægte legitimiteten af en stedfunden demokratisering af styrelsesorganer og beslutningsprocesser.[30] Det er nemlig ingenlunde sikkert, at det kirkelige lægfolk får magt og myndighed gennem en demokratiseringsproces.

At det alligevel i en demokratisk tænkende nutid giver god mening at indrette sig styrelsesmæssigt på demokratiets vilkår, er en anden sag, som i virkeligheden ikke nødvendigvis har med det almindelige præstedømme at gøre. Dette hænger sammen med, at ethvert demokratisk styre i sine regler for beslutningsprocesser opererer med flertal og mindretal, med større eller mindre respekt for mindretal, og større eller mindre autoritet for flertallet. Ethvert demokratisk styre delegerer og regulerer tillige kompetence (f.eks. gennem det repræsentative demokrati), og overlader funktionsudøvelser til særligt udpegede repræsentanter for vælgerne, eller til særlige institutioner. Ingen af sådanne delegationer, reguleringer eller bemyndigelser sætter det almindelige præstedømme ud af kraft.

I de første tre århundreder efter reformationen var det almindelige præstedømme reelt sat ud af kraft, fordi hævdelse af det almindelige præstedømmes *kirkekritiske* funktioner under den statsdirigerede kirkeuniformitet *de facto* kun kunne finde sted på heroismens og martyriets vilkår, idet kritik opfattedes som politisk oprør og straffedes som oprør. I et moderne sækulariseret og demokratiseret samfund har heroismen og martyriet fået tåleligere vilkår, al den stund hverken den kirkelige heroisme eller det kirkelige martyrium under den humane, grundlovssikrede religionsfriheds vilkår længere er livstruende for den enkelte.

Det almindelige præstedømme har med andre ord i en demokratiseret kirkeordning bedre vilkår for at komme til orde med sin kirkekritik, og dette i sig selv rummer en kraftig appel til det kirkelige lægfolk i og uden for menighedsrådet; men det må herunder ikke glemmes, at når man demokratiserer, så er det styreformer og beslutningsprocesser, det handler om. Guds ord kan derimod ikke demokratiseres, al den stund det just er Guds ord. Forkyndelse og sakramenter kan heller ikke demokratiseres, men bemyndigelsen til at forkynde og forvalte sakramenter kan enhver kirkeordning tildele og tilbagetage i det almindelige præstedømmes navn, f.eks. via demokratiske styringsorganer.

Det er karakteristisk for ethvert demokratisk styre, at det skaber mindretalsproblemer; det gælder også en demokratisk indrettet kirkeordning. Mindretalsproblemer kan forstørres eller reduceres, men altid på flertallets vilkår, eventuelt beskyttet af en statsmagt, der konstitutionelt beskytter individets rettigheder, herunder religionsfriheden.

Det almindelige præstedømme kan derimod aldrig udgøre hverken et flertal eller et mindretal; men den enkelte kan - tilskyndet af tesen om det almindelige præstedømme og dets ansvarlighed, tilskyndet af Guds ord - vælge at gå i kritisk mindretal, for så derefter at måtte bære, hvad deraf følger,

idet man gennem en sådan beslutning altid udleverer sig til de vilkår, som flertallet byder en (Voldhøjsagen).

Hvorvidt det almindelige præstedømme har gode vilkår for udfoldelse, f.eks. i form af kirkekritik, det må komme an på en prøve i hvert enkelt tilfælde. Tesen er så åben, at den ikke entydigt peger i retning af nogen bestemt kirkeordning, heller ikke den folkekirkelige med sin moderne demokratiske institutioner.

Ingen evangelisk kirkeordning er hellig i betydningen guddommelig. En synodal kirkeordning er derfor heller ikke hverken mere eller mindre hellig end en statskirkeordning, men skal alene vurderes ud fra sin hensigtsmæssighed i forhold til evangelieforkyndelse og sakramentsforvaltning blandt kirkeordningens medlemmer.

I den aktuelle folkekirkelige situation kan og bør »det almindelige præstedømme« bruges til at gøre det folkekirkelige, demokratiske nominelle flertal opmærksom på sin kirkelige ansvarlighed, og herunder eventuelt tilskynde til opfølgende øget demokratisering; men vel at mærke i erkendelsen af, at demokratisering som styrelsesideal er en aldrig afsluttet proces.

10. Demokratisering på »det almindelige præstedømmes vilkår«

I verdslige sammenhænge befinder demokratiske styreformer sig i en konstant spænding mellem flertalsmajorisering og respekt for mindretallets og individets rettigheder. På det kirkelige område eksisterer der en tilsvarende permanent spænding mellem flertalsdominans og -magt på den ene side og det forkyndte Gudsords suverænitet på den anden, mellem demokrati og evangelisk forkyndelse. Demokratisering relaterer sig til humane styringsmetoder og beslutningsprocesser. »Det almindelige præstedømme« er kun forståeligt som teologisk (og ikke retlig) norm for kirkeordningen, nemlig som udlægning af den enkelte kristnes ansvarlighed over for Gud og næsten, kort sagt som tolkning af enkeltmenneskets gudsforhold, således som dette kommer til udtryk i den kristne dåb med den døbtes forpligtelser og ansvarlighed over for Gud og næsten.

Der er således ingen direkte forbindelse mellem »det almindelige præstedømme« og moderne demokratibegreber; nok så demokratiske kirkeordninger vil altid være udsat for kritik i »det almindelige præstedømmes«, og dermed den enkelte døbtes gudsforholds navn.

Men heri afviger demokratiske kirkeordninger ikke fra ikke-demokratiske: Reformationstidens kirkekritik rettede sig mod den katolske kirkes embedsforståelse, hierarkitænkning og kanoniske retsteori. Pietismens kirkekritik rettede sig mod ortodoksiens embedstænkning og - i sine radikale former - overhovedet enevældens politiske statskirkelighed. Det 19. og 20. århundredes vækkelsesbevægelser (de indremissionske såvel som de grundtvigske) rettede i lige grad skytset mod embedsmandskirkens vanekristendom, det bureaukratiske præstelige og/ eller statslige kirkestyre, og efterhånden tillige mod kirkestyrets almindelige demokratisering. Den dialektiske teologis (tidehvervsgrundtvigianismens) vækkelses- og kirkekritik vendte sig imod den pietistiske frivilligt organiserede og institutionaliserede kirkelighed. Moderne folkekirkelig kirkekritik retter sig mod tilsidesættelsen af lægmandsansvarligheden i den moderne præstedominerede demokratiske statskirkelighed. I alle disse vidt forskellige sammenhænge har man med større eller mindre ret kunnet benytte »det almindelige præstedømme« som teologisk norm for kritikken.

Alt det fremførte ændrer imidlertid ikke ved den *kirkeretspolitiske* normativitet, der udsiger, at en offentligretlig, evangelisk kirkeordning i et demokratisk samfund hverken kan eller bør isolere sig i forhold til almindelige fordringer om demokratisering af styrelsesordninger og beslutningsprocesser. Men i den udstrækning, der i denne debat henvises til det almindelige præstedømme, må det i en dansk folke/statskirkelig sammenhæng fastholdes, at det kun kan dreje sig om styrelsesordninger og beslutningsprocesser, der har at gøre med rammerne for de evangelisk forståede kirkelige funktioner, dvs. forkyndelse, sakramentsforvaltning, evangelisk dåbsoplæring og evangelisk forstået diakoni; rammerne kan aldrig træde i stedet for funktionerne. Herunder kan der så tillige henvises til Luthers brug af læren om de tre stænder, som på samme måde er betegnelse for de gudskabte handlingsrelationer, gennem hvilke de konkrete handlinger i kald og stand skal udføres. Gennem læren om de tre stænder understregede Luther på én gang handlingsrelationernes fælles guddommelige oprindelse som skabelsesordninger (»urmagter«), og deres indbyrdes forhold som adskilte handlingsrelationer; dette gælder, hvad enten man opretholder læren som en *tre*standslære, eller omfattende flere stænder; f.eks. er status oeconomicus i moderne tid adskilt i en privat og en offentlig produktionssfære.

At kirkeordningens økonomiske prioritering, formueforvaltning, ansættelses- og stillingspolitik, løn- og arbejdsvilkår for de ansatte, bestyrelse af fast ejendom etc. bør reguleres og styres som andre offentlige institutioner

i Danmark, forekommer indlysende, og det vil sige på demokratiets vilkår gennem medlemsvalgte organer på centralt og decentralt hold.

Men en nok så demokratisk indrettet evangelisk kirkeordning kan aldrig overflødiggøre det almindelige præstedømme som kritisk teologisk norm. Og dermed er tillige sagt, at den forgrening af det almindelige præstedømme som det regulerede embede for ordets offentlige forkyndelse udgør, aldrig kan underlægges demokratiets styringsvilkår, så lidt som det evangeliske forkynderembede kan unddrage sig det almindelige præstedømme som kritisk norm.

Noter

1. Til kirkeordinansen anvendes Martin Schwartz Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39, tekstudgave med indledning og noter*, København 1989. Citaterne her, s. anf.skrift s. 150 ff.
2. »An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung« (1520) her citeret efter Otto Clemen, *Luthers Werke in Auswahl, Bd. 1*, s. 367.
3. På grund af lejlighedsvise forslag om at fjerne § 37 fra menighedsrådsloven skal jeg som kirkeretspolitisk markering anføre, at jeg anser paragraffen for at udgøre et nyttigt værn for præstens frihed og uafhængighed under varetagelsen af embedet, som han hæfter personligt for, både i forhold til Guds ord og befaling og i forhold til kirkeministeren som ansættende myndighed. Såfremt menighedsrådet finder noget at udsætte på denne embedsførelse, må påtalen fremføres enten via direkte og personlig påmindelse med henvisning til Guds ord, eller gennem klage til tilsyn og ansættelsesmyndighed.
4. Jf. nedenfor s. 11.
5. Her benyttet, Otto Clemen, *Luthers Werke in Auswahl, Bd.1* s. 362ff. Cit. s. 367f.
6. Til sondringen mellem *sacerdotium* og *ministerium* se Ernst Wolf, Zur Verwaltung der Sakramente nach lutherischer Lehre, i: *Perigrinatio, Studien zur reformatorischen Theologie und zum Kirchenproblem,* München 1954, s.243ff., Siegfried Grundmann, Sacerdotium, Ministerium, Ecclesia Particularis, i: *Abh. zum Kirchenrecht,* 1969, H.Brunotte, Sacerdotium und Ministerium als Grundbegriffe in lutherischen Kirchenrecht, i: *Staatsverfassung und Kirchenordnung, Festgabe für Rudolf Smend,* 1962.
7. Von der Winkelmesse und Pfaffenweihe. W.A. Bd. 38, jf. Clemen Ausg., Bd. 4
8. Auslegung Ps. 110
9. H.Storch, Das allgemeine Priestertum bei Luther, i: *Theologische Existens heute, Neue Folge 37,* 1953.
10. Udtrykket lanceredes af *Melanchthon* som led i den retsteologiske legitimering af landsfyrstens medvirken i det lutherske kirkestyre. Se hertil Johannes Heckel,

Cura Religionis, ius in sacra, ius circa sacra, i: *Festschrift U.Stutz, Stutz Abh. 117/118,* Stuttgart 1938, S. 224 ff.

11. En kortfattet oversigt med udførlige litteraturhenvisninger findes i Axel Freiherr von Campenhausen, *Staatskirchenrecht,* 2., überarbeitete und ergänzte Auflage, München 1983, s. 18 ff.
12. »Fordi rigets biskopper indtil denne dag har modarbejdet Guds ord, og lagt hindringer i vejen for det, så det ikke er blevet prædiket klart for den menige almue, og fordi de ikke har levet, som det sømmer sig for en ret biskop med at lære om sjælens salighed og prædike Guds ord, men i stedet har skikket sig mere efter verdslig stads og pral«, derfor griber konge og rigsråd ind »ved at beskikke andre kristne biskopper og superintendenter, som kan undervise i den kristelige tro og prædike det hellige evangelium og Guds ord«. Her citeret efter H.F.Rørdam, *Danske Kirkelove 1536-1683,* bd. 1 s. 3f.
13. »... over al ting at elske og dyrke den almægtige Gud, og at lære, styrke, udbrede, fremhæve, håndhæve, beskytte og beskærme Hans hellige ord og lære til Hans ære, og til styrkelse af den kristne tro«. Rørdam, op.cit. s.1
14. Kirkeordinansens fortale citeres efter Martin Schwartz Lausten, anf. skrift, s. 150 ff.
15. »Vor aller ypperste og største vilje og hensigt at ophjælpe Vor Herre Jesu Kristi forsømte lærdom og den rette og sande kristelige Gudsdyrkelse«.
16. Med regler for gudstjenester »med sange og hellige læsninger, med prædiken og sakramentsforvaltning«, med regler for »hvorledes ungdommen kan blive opdraget i (bibel)læsning og gode færdigheder, og for hvordan præsterne skal forsørges og skolerne opretholdes, for hvordan der skal drages omsorg for de fattige, i det hele taget for børnelærdommen i alle husholdninger, så også bønderbørn her efter kan kende til disse ting, som ikke blot bønderbørn, men også adelens børn og konger og fyrster hidtil ikke har kendt til«.
17. »Imod dette evangelium, og imod denne Kristi indstiftelse må man ikke lytte til nogen, end ikke til en engel fra himlen, som Paulus siger, ja som Kristus selv siger: Mine får kender ingen fremmed mands røst, men flygter for den.«
18. »Hverken koncilier eller nogen (anden) menneskelig ordning kan tilsidesætte Guds egen ordning«.
19. »Denne (ene) ordinans Falder i to dele. Den ene hører alene Gud til, og den består i dette, at vi vil sikre Guds ord, dvs. lov og evangelium, så det bliver prædiket ret, så sakramenterne uddeles ret, så børnene må blive oplærte i den kristelige tro, således, at de som er døbte ind i Kristus må forblive i Kristus, så præsterne, skolerne og de fattige må blive vel forsørgede. Dette hører ikke vor (menneskelige) ordning til, men med vores (menneskelige) ordning vil vi tjene Vor Herre Jesu Kristi ordinans ... Men den anden del af ordningen må siges at være Vor, for i den del kan man vel forandre noget, uden Guds fortørnelse, selv om også denne ordning tilhører Gud, og det er, hvad vi har fastlagt etc.«.
20. Erik Pontoppidan, *Sandhed til Gudfrygtighed, Udi En eenfoldig og efter Mueligheed kort, dog tilstrekkelig Forklaring Over Sal.Doct.Mort.Luthers Liden Catechismo, Indeholdende alt det, som den, der ville blive salig har behov, at vide og giøre. Kongel. allernaadigste Befaling til Almindelig Brug,* Kbhn. 1738.

21. De oversatte citater er hentet fra *Den store Katekismus*, oversat og med indledning og noter ved Leif Grane, Kbhn. 1976. I øvrigt henvises til Luthers Werke, Weimarer Ausgabe (W.A.) Bd. 30, I s. 155 ff.
22. W.A. Bd. 26, s. 504, jf. *Luthers Werke in Auswahl*, herausgegeben von Otto Clemen, Berlin 1959, Bd. 3, s. 510.
23. W.A. Bd. 39, II s. 34.
24. W.A. Bd. 50, s. 652, min oversættelse.
25. W.A. Bd. 39, II s. 34.
26. Granes oversættelse.
27. W.A. Bd. 2, s.734, jf. Clemen-Ausgabe Bd. 1. s. 192.
28. Ioannis Gerhardi, *Loci Theologici*, hrsg. Fr. Frank, Leipzig 1885, Bd. 6, s. 1.
29. Sohms tese lyder: »Das Kirchenrecht steht mit dem Wesen der Kirche in Widerspruch«, Rudolph Sohm, *Kirchenrecht*, Leipzig 1892, s. 1. Se i øvrigt hertil og til det følgende Gerhard Tröger, Das Bischofsamt in der evangelisch-lutherischen Kirche, *Jus Ecclesiasticum, Bd. 2*, (München 1966) s. 36 ff, og Ralf Dreier, Das kirchliche Amt. Eine kirchenrechtstheoretische Studie, *Jus Ecclesiasticum, Bd. 15*, (München 1972) s. 19 ff.
30. Derfor er det ikke berettiget at operere med et modsætningsforhold mellem demokratiske styrelsesorganer og det almindelige præstedømme, således som Lars Holm gør det i *Dansk Kirketidende, nr. 13/95* s. 195. Ingen kirkeordning kan på forhånd siges fri fra at kunne udvikle sig til at udgøre en trusel mod det almindelige præstedømme, heller ikke den aktuelt gældende danske folkekirkeordning.

Lægfolket og folkekirkens lokale styrelse

Af Lisbet Christoffersen

Som led i drøftelsen af »det almindelige præstedømme« diskuteres i det følgende lægfolkets retlige kompetence på lokalt plan i folkekirken.

På baggrund af en redegørelse for begrebet lægfolk beskrives lægfolkets funktion i sognene. Menighedsrådets funktion som repræsentativt organ samt dets formål diskuteres. Herefter præsenteres menighedsrådets og provstiudvalgets kompetenceområde som en lovbestemt sognefuldmagt på lokalt plan. På dette grundlag drøftes en samlet retlig karakteristik af folkekirken, ligesom der afslutningsvis formuleres nogle overvejelser om lægfolkets funktion i andre dele af folkekirkens styrelse.

For at afgrænse problemstillingen er der ikke foretaget den i og for sig naturligt tilknyttede analyse af lægfolkets opgavevaretagelse i menigheder inden for folkekirken, der ikke er sognemenigheder, dvs. funktionsmenigheder (som f.eks. studentermenighederne) og husmenigheder/valgmenigheder.[1]

1. Lægfolket

1.1. Begrebsafklaring

Efter luthersk teologi udøves *det almindelige præstedømme* af alle kirkens døbte medlemmer, alle kirkefolk. Blandt disse kan foretages en sondring mellem de *kirkefolk*, som er præster, og øvrige kirkefolk, der betegnes lægfolket. Begrebet *lægfolket*[2] er i alle kirker, også den danske folkekirke, betegnelse for de kirkefolk, der ikke er præster.

Begrebet kirkefolk indeholder tillige en afgrænsning til ikke-kirkefolk. De danskere, som ikke er døbte, dvs. ikke er kristne, er ikke-kirkefolk i Folkekirken. Men derudover ligger der i begrebet en afgræsning til de kristne, der ikke som medlemmer af den danske folkekirke er lægfolk eller præster i denne kirke, men muligvis i et andet kristent kirkesamfund, eller

som senere har tilsluttet sig et andet trossamfund eller blot meldt sig ud af folkekirken.

Da grundloven af 1849 kaldte den evangelisk-lutherske kirke for folkekirken, var der i stort omfang sammenfald mellem befolkningen som indbyggere i staten og befolkningen som medlemmer i folke-kirken. Med et medlemstal i folkekirken i 1995 på ca. 87% er dette sammenfald mindre indlysende. På denne baggrund bliver det væsentligt at præcisere, at folkekirkefolket er en afgrænsning af folkekirken som evangelisk-luthersk trossamfund bestående af døbte - lægfolk og præster - overfor andre trossamfund og deres medlemmer og overfor ikke-kirke-folk.

Medlemskab af folkekirken er en forudsætning for valgret og valgbarhed til menighedsråd, og dåb er en forudsætning for medlemskab. At være en del af kirkefolket, det almindelige præstedømme, i folkekirken er således en forudsætning for valgret og valgbarhed. Heraf følger, at de læge medlemmer i menighedsråd, provstiudvalg, stiftsudvalg mv. definitorisk er en del af lægfolket og derfor må antages at være i stand til at repræsentere lægfolket.

Af grundlovens § 6 fremgår, at regenten skal være medlem af folkekirken. Et lignende krav er ikke stillet til medlemmer af folketinget, dets kirkeudvalg, ej heller til kirkeministeren eller ansatte i kirkeministeriet/stiftsøvrigheder. En række opgaver i relation til folkekirken varetages af disse myndigheder, fordi det følger direkte af grundloven eller af den forvaltningsmæssige tradition, men ingen af myndighederne opfylder definitorisk[3] forudsætningerne for at kunne opfattes som repræsentant for lægfolket.

Kirke-folket i folke-kirken rummer således alle folkekirkens døbte medlemmer - lægfolk og præster, folkereligiøsitet såvel som bekendelseskristendom. Der er sammenfald med begrebet »det almindelige præstedømme«. Begrebet »lægfolk« rummer dermed, som en afledning af kirke-folket, begge led i bestemmelsen af kirken i grundlovens § 4: evangelisk-luthersk kirke, der samtidig er folkekirke - folkekirke, der samtidig er evangelisk-luthersk kirke. Men begrebet lægfolk rummer ikke mennesker eller myndighedstyper, der ikke definitorisk har tilhørsforhold til denne kirke.

Begrebsgennemgangen påviser, at folkets fælles organer - domstole, folketing og regering - i deres beskæftigelse med kirkelige forhold optræder netop som statsorganer, ikke som en repræsentation af lægfolket i folkekirken.

1.2. Ulovregulerede lægmandsopgaver

Der kan ikke efter dansk ret formuleres andre pligter for folkekirkens enkelte læge medlemmer end pligten for de skattepligtige til at betale kirkeskat. Derimod har lægfolket en række rettigheder og muligheder.[4] Juridisk er der således tale om retlige kompetencer, der ikke modsvares af tilsvarende retlige handlepligter.

Den fri adgang til at deltage i gudstjenesten og de kirkelige handlinger samt adgangen til at modtage sakramenterne er grundlæggende. Populært og kort udtrykt: det hellige, almindelige kirkegængerembede tilhører alle døbte.[5]

Herudover har lægfolket i vidt omfang etableret og deltaget i frivilligt kirkeligt arbejde af forskellig slags. Der findes basarer, besøgstjenester, kirkecafeer, børneklubber etc. rundt om i landet.

Hyppigt vil det frivillige lægmandsarbejde finde sted i tilslutning til en af de landsdækkende folkekirkelige organisationer. Det drejer sig om diakoni, mission, spejderarbejde, ikke-uniformeret børne- og ungdomsarbejde, forkyndende og folkeoplysende arbejde evt. i tilslutning til en af de kirkelige retninger. De omkring 60 folkekirkelige organisationer er organiseret som foreninger, fonde eller selvejende institutioner. De kan med fuld retlig legitimitet kalde deres arbejde folkekirkeligt i og med, at arbejdet udføres med et folkekirkeligt sigte, på folkekirkeligt grundlag, af folkekirkens medlemmer og i respekt for de strukturer, der lovgivningsmæssigt er lagt for folkekirken.[6]

Området er stort set ulovreguleret. Det indebærer imidlertid ikke, at det er illegitimt.

På områder, hvor sammenkædningen af den lovregulerede del af folkekirken og den foreningsretligt organiserede del af folkekirken har haft behov for en autoritativ afklaring, er der udstedt retsregler. Det gælder således muligheden for at ordinere præster med henblik på ansættelse i en folkekirkelig organisation[7] og pensionsmuligheder for nogle teologer, ansat i de samme organisationer.[8]

2. Menighedsrådene som repræsentative organer

I modsætning til det individuelle og privatretligt organiserede lægmandsarbejde er menighedsrådene led i den offentligretligt regulerede del af folkekirkens funktion.

Menighedsrådene består af sognets præster og en gruppe lægfolk. Sammensætningen af menighedsrådenes lægfolk er baseret på frie valg af og blandt menighedens medlemmer efter en valglov, der ligner den kommunale valglov. På baggrund af kravet om dåb som grundlag for lægfolkets valgbarhed (og valgret) og for præstens embedsvaretagelse er menighedsrådene juridisk i stand til at repræsentere hele det almindelige præstedømme i folkekirkens lokale styrelse.

Alligevel kunne man stille spørgsmålet, om menighedsrådene repræsenterer menigheden som led i kirkeordningen (altså som menigheds-råd) eller de alene er en teknisk/administrativ ramme om den enkelte menigheds liv.[9] Spørgsmålet har sammenhæng med en overvejelse af, hvorvidt folkekirken (også) er en kirke i betydningen trossamfund,[10] eller alene er en (synlig) ramme om en eller flere (usynlige) kirker/menigheder/trossamfund. Spørgsmålet er genstand for teologisk diskussion. En kirkeretlig læsning af de regelsæt, der findes for dåb, konfirmation, præsteordination og bispevielse mv. afsætter dog uanset den teologiske diskussion den opfattelse, at der er tale om synlige udslag af en kirkeform. Det samme giver såvel menighedsrådsløftet som det forudsatte samspil mellem menighedsråd og præst i menighedsrådsloven udtryk for - på trods af, at loven derudover i stort omfang er en styrelseslov.

Selve begrebet *menighed* kan også analyseres juridisk. Af lovgivning om medlemskab, menighedsrådsvalg, valgmenighedslov, valgmenighedsvedtægter mv. kan udledes, at følgende elementer efter dansk kirkeret i hvert fald indgår, for at der er tale om menighed inden for folkekirken til forskel fra en menighed uden for folkekirken (frimenigheder f.eks.) eller en folkekirkelig organisation:[11]

en gruppe døbte mennesker, der kan afgrænses ved ydre forhold, subjektive eller objektive (eget valg, geografi, kategori)

medlemskab i folkekirken

et embede, en ordineret præst

en fælles konfession

en fælles liturgi som forpligtende ramme ved regelmæssige gudstjenester, indeholdende mindst fadervor, trosbekendelsen, velsignelsen, faste tekstlæsninger og med anvendelse af (bl.a.) den danske salmebog

sakramentforvaltning

et offentligt tilgængeligt rum, indrettet til gudstjenestebrug, som udgangspunkt en kirke.

endelig indgår muligvis en fælles økonomisk ordning, jfr. for sognemenighedernes vedkommende økonomiloven og for valgmenighederne kravet i valgmenighedslovens § 8 om, at udgifterne afholdes af medlemmerne.

et biskoppeligt tilsyn.

Første led i menighedsbegrebet er det døbte lægfolk. Uanset hvilke overvejelser, dåben for den enkelte er et udslag eller en konsekvens af, så træder kirken synligt i karakter ved dåbshandlingen.

Menighedsrådenes funktion som repræsentativt organ kan herefter baseres på følgende overvejelse: Ved dåben bliver kirke-folket i en evangelisk-luthersk kirke en del af det almindelige præstedømme. Det almindelige præstedømme er en teologisk værdi, som siger noget om alles direkte adgang til Vorherre - og om alles selvstændige og personlige ansvar for og kompetence til, alene eller i menighedens fællesskab, at forholde sig til konsekvenserne i tilværelsen af denne adgang til Vorherre. En sådan teologisk værdi kan være afgørende for tydningen af eksisterende kompetenceforhold og for kravene til ansvars- og kompetenceforhold i fremtidens folkekirke.

Hertil kommer, at vi i Danmark sædvanligvis anvender repræsentativt demokrati som styreform til at afbalancere forskellige kompetente organers indbyrdes forhold.

I spændingsfeltet mellem den enkeltes direkte ansvar for at udmønte det almindelige præstedømme i menighedens fællesskab og tankegangen om det repræsentative demokrati ligger de to kompetente organer, der er anført i menighedsrådsloven: menighedsmødet og menighedsrådet.

Det er væsentligt at fastholde, at menighedsrådene i forhold til såvel det enkelte menighedsmedlem som menighedsmødet som udgangspunkt ikke har fået tildelegeret al kompetence. Der er dog ikke tvivl om, at menighedsrådet - og ikke enkeltpersoner eller menighedsmødet - er kompetent myndighed for så vidt angår de beslutninger, der ved loven direkte er henlagt til menighedsrådet, f.eks. præstevalg. Men en enekompetence for menighedsrådet vedrørende alle folkekirkelige opgaver i sognet ville kræve direkte lovhjemmel - samtidig med at situationen ikke ville stemme med det almindelige præstedømme.

Sammenfattende er det således min vurdering, at menighedsrådene må opfattes som menigheds-råd og ikke alene som en teknisk/administrativ ramme om en eller flere menigheders liv. Opfattelsen hviler på et retligt menighedsbegreb, hvori det døbte lægfolk udgør første led. Men der er ikke tale om, at lægfolkets individuelle og kollektive ansvar for og kompetence

til at udøve det almindelige præstedømmes funktioner udtømmende er overtaget af menighedsrådet. Først og fremmest er menighedsrådet en repræsentation.

3. Menighedsrådenes funktion/formål

3.1. Menighedsrådsløftet

Menighedsrådenes overordnede opgave fremgår af menighedsrådsløftet, der - den måske lidt gammeldags form til trods - indholdsmæssigt danner parallel til formålsregler andre steder i lovgivningen.[12]

Reglen i menighedsrådslovens § 7 med pligten til at aflægge menighedsrådsløfte kan ikke selvstændigt danne grundlag for en sanktion, f.eks. en udelukkelse af et menighedsrådsmedlem.[13] Det gør dog ikke reglen juridisk indholdsløs.[14]

Almindeligvis tillægges regler om afgivelse af løfter i tilslutning til tiltræden i et embede ikke selvstændig retlig betydning. Men de nye rådsmedlemmers pligt til at aflægge menighedsrådsløftet - og løftets indhold - fremgår direkte af menighedsrådslovens § 7. Dersom der alene var tale om en tradition og moralsk forpligtelse, er det i hvert fald en moralsk forpligtelse, der er understøttet direkte af lovgivningsmagten med henblik på en juridisk funktion.

Når menighedsrådsløftet ikke har været opfattet som retligt relevant, skyldes det, at lovreglen ikke har karakter af en kompetencenorm. Reglen i § 7 er ikke formuleret som en beskrivelse af kompetence for menighedsrådet eller for den sags skyld dets enkelte medlemmer.

Men lovgivningen kender andre eksempler på ikke-kompetencenormer med et retligt relevant indhold. En række love indeholder en præcisering af formålet med loven eller med den virksomhed, loven ønsker at regulere. Disse regler har den virkning, at arbejdet på området, hvad enten det udføres af embedsværket eller af kollektive beslutningsorganer, ikke alene har karakter af administrativ forvaltning, styret af juridiske regler. Arbejdets formål: sygehusvæsen, miljø, kommunens funktion som helhed er udtrykt direkte i lovteksten. Meningen er, at dette hensyn skal være bærende for området - også i fortolkningen og forvaltningen af den juridisk-tekniske side af sagen.

Kombinationen af de tre forhold: *at* pligt til og indhold i menighedsrådsløftet fremgår direkte af lovteksten, *at* det aflægges af alle menighedsrådsmedlemmer, og *at* dets indhold svarer til indholdet i nye loves formåls-

paragraffer, fører til, at *menighedsrådsløftet kan opfattes som en fortolkningsramme om menighedsrådsarbejdet.*

Den retlige betydning af reglen bliver med denne forståelse, at menighedsrådsløftet giver rammen for rådets opgaver (»skriver den mulige dagsorden«) og fastlægger formålet med rådets arbejde og dermed menighedsrådets selvforståelse.

3.2. Formålet

Hensigten med menighedsrådenes arbejde er herefter at medvirke til, at der bydes gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst. I udtrykket »vilkår for« ligger naturligvis de ydre rammer, som også fremgår af hele den »tekniske« side af lovgivningen: økonomi, medarbejdere, bygningsforhold, kirkegårdes vedligeholdelse mv. Sprogligt rummer udtrykket imidlertid alle typer af vilkår, som ville kunne medvirke til at skabe liv og vækst. Dette inkluderer tillige mulighed for initiativer som musikliv, dåbsoplæring, retningslinier for konfirmandundervisning, samvær eller rådgivning for ægtepar, foredrag af specifik kristelig eller folkeoplysende karakter, diakoni, sjælesorg, mission ...

3.3. Formålsparagraf

I forbindelse med revisionen af menighedsrådsloven i foråret 1994 blev det diskuteret, om der i begyndelsen af loven burde indføjes en ny-formuleret formålsparagraf. Fordelen kunne være, at formen måske var mere tilgængelig, og at det fremstod som utvivlsomt, at formålsreglen var et bindende fortolkningselement for al administration af loven - i modsætning til at løftet alene skulle være forpligtende for det enkelte menighedsrådsmedlem. På den anden side har der i debatten været en del røster fra menighedsrådsmedlemmer om, at skal der formuleres en ny formålsparagraf, ønsker man samtidig menighedsrådsløftet med nogenlunde det nuværende indhold bibeholdt. Tanken om en bredt formuleret formålsparagraf blev opgivet ved lovændringen, men lovens indledning blev som det fremgår nedenfor ændret. Dermed er det fortsat mrl § 7 der - indirekte - angiver formålet. I den forbindelse erindres, at det forhold, at alene rådsmedlemmer skriver under på at ville holde lovens § 7, ikke hindrer andre retsanvendende myndigheder i at fortolke loven under medinddragelse af indholdet i denne paragraf.

4. Menighedsrådenes kompetence - sognefuldmagt

4.1. Lovbestemt sognefuldmagt

Ved ændringen af menighedsrådsloven i 1994 blev det i en ny § 1, stk. 1 fastslået, at »sognets eller kirkedistriktets anliggender styres af menighedsrådet, medmindre andet er særligt hjemlet i lovgivningen«.

Hermed er i lovens indledning præciseret, at menighedsrådet har kompetence til at tage stilling til ethvert spørgsmål i relation til sognet, medmindre andet følger af anden lovgivning. For de enkelte sogne ligger udgangspunktet altså i menighedsrådet. Ikke hos præsten alene, ikke hos kirkefunktionærerne, og heller ikke hos stiftet eller provstiet.

Hvor menighedsrådsløftet *(§ 7)* i sig selv kunne opfattes som en *formålsbeskrivelse*, der sætter dagsordenen for menighedsrådsarbejdet, slår den ny regel i *§ 1* utvetydigt som *kompetencenorm* fast, at det er menighedsrådet, der har kompetencen til at udføre konkrete aktiviteter i relation til dette formål. Dette indebærer, at de mulige initiativer, der er nævnt under gennemgangen af formåls-reglen, også er initiativer, der faktisk kan tages, medmindre andet følger af anden lovgivning.

Menighedsrådslovens *§ 39*[15] er en tilsvarende *generel kompetenceregel* for menighedsrådene. Heraf fremgår, at menighedsrådet skal udtale sig, når de bliver spurgt, at tilsynsmyndighederne har pligt til at spørge, når man kommer i nærheden af menighedsrådets kompetence - og at menighedsrådet selv har adgang til at behandle alle spørgsmål vedrørende sognemenigheden og i givet fald gå videre med dem. Menighedsrådet har således kompetence til at arbejde med menighedens problemstillinger og udtale sig på sognets vegne også uden for de geografiske eller personelle sognegrænser. Det er muligt, denne kompetence kan udledes allerede af rådets funktion som direkte valgt organ til at varetage sognets anliggender.[16] Man kunne dog også have tænkt sig en fortolkning, der fastslog, at menighedsrådets kompetence var begrænset til den geografiske eller personelle udstrækning af sognet/pastoratet. En mulig uklarhed om udstrækningen af menighedsrådets kompetence er således bortvejret med indholdet af menighedsrådslovens § 39.

De tre regler i menighedsrådslovens *§ 1 stk. 1, § 7 og § 39* udgør *tilsammen en lovbestemt sognefuldmagt* for menighedsrådene. Menighedsrådene har, medmindre kompetencen ved positiv lov er henlagt til andre, en generel fuldmagt til at handle i folkekirkelige forhold i sognet og på sognets vegne.

En sproglig overvejelse: Som det vil fremgå af afsnit 7 er den økonomiske kompetence i sognefuldmagten delt mellem menighedsrådet og de af menighedsrådene afledte provstiudvalg. Det kunne problematisere anvendelsen af udtrykket *sogne*fuldmagt. Imidlertid fastholder udtrykket den retlige realitet, at også den økonomiske kompetence i og med valgformen og menighedsrådenes medansvar i budgetlægning og økonomiforvaltning har udspring i sognet.

Man kunne have anvendt udtrykket *menighedsfuldmagt*. Ganske vist er den umiddelbare retlige bærer af fuldmagten menighedsråd/provstiudvalg, ikke hele menigheden. Det tilsvarende forhold kendes imidlertid på kommunalområdet, hvor den retlige bærer kan opfattes som kommunens borgere ved kommunalbestyrelsen.[17] Dette taler således ikke imod at anvende ordet menighedsfuldmagt. Men det er mit indtryk, at udtrykket »menighed« på dansk har en snævrere klang end folkekirkelig eller sogn. Af denne grund og fordi den gamle administrative inddeling sognet nu er rent kirkelig og fastholder et lokalt udgangspunkt, foretrækker jeg at anvende ordet *sognefuldmagt*.

4.2. Indhold i den lovbestemte sognefuldmagt

Indholdet i sognefuldmagten er, at menighedsrådene har adgang til at behandle ethvert spørgsmål af lokal eller generel folkekirkelig karakter, der ligger inden for rammerne af menighedsrådsløftet. For ethvert folkekirkeligt spørgsmål udover det lokale plan har menighedsrådet adgang til at rette henvendelse herom til de relevante myndigheder. I sognet har menighedsrådet kompetence til at varetage enhver folkekirkelig funktion, medmindre denne kompetence ved lovgivningen er henlagt til andre (f.eks. præsterne alene, jfr. nedenfor om begrænsninger i sogne-fuldmagten). Med kompetence menes f.eks. adgang til at iværksætte konkrete foranstaltninger vedrørende folkekirkelige behov i sognet, dog inden for (snævre) økonomiske grænser (jfr. nedenfor om begrænsninger i sogne-fuldmagten). Set fra en økonomi-orienteret synsvinkel kunne det ganske vist synes mindre væsentligt, om menighedsrådet har adgang til at iværksætte forskellige økonomisk afgrænsede opgaver. Men netop i en folkekirkelig sammenhæng, hvor traditionen for frivilligt arbejde fortsat er levende, bliver det yderst relevant at fastslå, at menighedsrådets kompetence ikke er begrænset til alene de opgavetyper, der fremgår positivt af lovgivningen.

Menighedsrådenes sognefuldmagt udfoldes nærmere i de mange konkrete opgaver, der som menighedsrådets ansvar fremgår direkte af lovgivningen:

- bygninger og kirkegårde
- deltagelse i budgetlægning, varetage økonomisk forvaltning inden for budgettets rammer
- beslutning om ansættelse af kirkefunktionærer. Vilkårene fremgår af overenskomster mv., men det er menighedsrådene, der beslutter personalesammensætningen
- medvirken ved præsteansættelse og bispevalg
- konkrete opgaver i forbindelse med gudstjenesternes forløb.

Disse opgaver er positivt henlagt til menighedsrådet. Men opgavelisten er ikke udtømmende. Menighedsrådet varetager alle opgaver, medmindre de positivt er henlagt til andre.

Udover den her givne ret tekstnære lovfortolkning, er der to supplerende begrundelser for at antage eksistensen af en lovbestemt sognefuldmagt for menighedsrådene:

-menighedsrådene står (i modsætning til præsterne) til regnskab over for deres vælgere hvert fjerde år og

-sognefuldmagten indebærer muligheden for en kirkeforståelse, der lægger vægt på det almindelige præstedømme, jfr. de tidligere overvejelser om begrebet det almindelige præstedømme som en retsteologisk norm, der er relevant i en retlig analyse.

4.3. Sognefuldmagt og legalitetsprincip

Menighedsrådene er som andre offentlige forvaltningsorganer bundet af legalitetsprincippet, princippet om lovmæssig forvaltning. Det skal overvejes, hvordan den lovbestemte sognefuldmagt ser ud i lyset af dette princip.

Princippet indebærer for det første, at rådene har pligt til at tage stilling til varetagelsen af de opgaver, der direkte ved positive lovbestemmelser er henlagt til menighedsrådene. Det vil sige, at der er pligt til at tage stilling til budgetforslag, til vedligeholdelse af bygninger og kirkegårde samt til at diskutere, om der skal ansættes personale og da hvilket personale. Heri ligger også, at beslutninger på områder, der er positivt lovregulerede, ikke må være i strid med denne lovgivning. For det andet antages i generel forvaltningsretlig teori,[18] at der i princippet om lovmæssig forvaltning ligger, at offentlige myndigheders virksomhed skal være hjemlet i lovgivningen eller i anden retskilde.

Legalitetsprincippet indebærer imidlertid ikke et krav om, at *hver enkelt opgavetype,* et menighedsråd tager op, *skal være positivt hjemlet i lovgivningen.*

Hjemmelskravet blødes nemlig noget op i situationer, der svarer til menighedsrådenes funktionsområde: Hvor forvaltningsmyndigheder efter eget valg stiller ydelser til rådighed for borgerne, og hvor borgerne frit kan vælge, om de vil benytte disse, er der ikke krav om, at ydelserne nødvendigvis skal kunne udledes direkte af positiv lovgivning.[19] For kommunalbestyrelserne gælder således en ret til efter eget valg at sætte ydelser til rådighed for borgerne, uden at ydelserne direkte er omtalt i egentlig lovgivning[20] Baggrunden er det direkte valg til en lokal myndighed, der varetager en generel opgave og har budgetmæssig kompetence.

For menighedsrådene gælder, at de tilsvarende er sammensat efter direkte valg. Hertil kommer, at »ydelserne« fra menighedsrådene mere end ydelser fra nogen anden offentlig forvaltningsmyndighed er frivillige tilbud. »Borgerne« har ydermere hér i modsætning til i kommunen ud over valgretten mulighed for enten at løse sognebånd til en anden sognemenigheds præst eller at melde sig ud, dersom man ikke er tilfreds med menighedsrådets forvaltning af dets sognefuldmagt.

5. Indholdsmæssige indskrænkninger i sognefuldmagten

5.1. Lægfolket, menighedens medlemmer

Menighedsrådets forpligtelser og opgaver er en repræsentation af forpligtelser og opgaver for hele lægfolket koordineret med gejstlighedens opgavevaretagelse.

Her bliver det nødvendigt at fastholde en sondring mellem juridiske og moralske forpligtelser. Lægfolket som helhed er ikke retligt forpligtet til at tage stilling til den samlede opgavevaretagelse - her ligger alene en retlig mulighed for at gå ind i enkeltstående opgaver, evt. kombineret med en opfattelse af moralsk forpligtelse.

For menighedsrådet derimod gælder, at rådet har en retlig forpligtelse til at tage stilling til og fremlægge redegørelse for dets forvaltning af alle sider af folkekirkens funktion i sognet som led i forvaltningen af den generelle sognefuldmagt.

Derimod kan man ikke af menighedsrådslovens § 1 stk. 1 udlede en enekompetence for menighedsrådet til at fastlægge rammer og indhold i alle lægfolksbaserede opgaver i sognet. Men man kan nok udlede en koordinerende funktion, og formentlig - i relation til opgavetyperne - en fri

adgang til at tage opgaver op, der hidtil traditionelt har ligget hos en kirkelig organisation.

Hvis det skulle have været en enekompetence til at træffe beslutning om eller iværksætte folkekirkelige opgaver i forhold til en rettighed, lægfolket i sognet i forvejen havde på ulovbestemt grundlag, så skulle det være fremgået direkte. På trods af ordlyden (»medmindre andet er særligt hjemlet i *lovgivningen*«) må § 1 derfor fortolkes indskrænkende, således at lægmandsarbejde og individuelle initiativer uden for menighedsrådets regi fortsat kan foregå. Dette følger allerede af, at der er foreningsfrihed, også for medlemmer af folkekirken i et sogn.

5.2. Præstens embedsvirksomhed

I forhold til præsterne indeholder menighedsrådsloven en direkte indskrænkning af menighedsrådets kompetence. Af mrl. § 37 fremgår, at »Præsten er i sin embedsvirksomhed, herunder den private sjælesorg, uafhængig af menighedsrådet.«

Denne bestemmelse har stået i menighedsrådslovene siden 1912 og har været fortolket som hovedreglen: præsten er den lokale kirkes synlige udtryk og faktiske fremtrædelsesform - også med hensyn til kompetence til at varetage sognets kirkelige anliggender. Menighedsrådets indsats er supplerende med hensyn til konkrete, nærmere afgrænsede opgaver.

Opfattelsen var historisk begrundet. Før menighedsråd blev lovfæstet i alle sogne, var der mulighed for indførelse af frivillige menighedsråd. Deres opgave var at være præstens medhjælpere - også i den private sjælesorg. Da menighedsrådene i 1912 blev selvstændig myndighed, fandt man det samtidig vigtigt at fastslå præstens uafhængighed - og at fastslå, at menighedsrådet netop ikke var tænkt som en medhjælp i den direkte kontakt mellem præsten og det enkelte menighedsmedlem.

Der er en parallel til fortolkningen af ordene i menighedsrådsløftets: »gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst«. Der synes at være to forskellige opfattelser af denne sentens:

- vi mennesker kan ikke skabe væksten - det kan kun Gud, den store gartner, vi kan som apostlene kun plante og vande

eller

- vi, lægfolket og dets repræsentanter, kan ikke skabe væksten, det kan kun den store gartner og hans repræsentanter på jorden, præsterne.

Så sent som i ansættelsesudvalgets betænkning fra 1989[21] anes den sidste opfattelse bag afgrænsningen mellem præsternes funktion og kirke- og kirkegårdsfunktionærernes funktion:

»Kirke- og kirkegårdsfunktionærerne er i hovedsagen antaget med henblik på opfyldelse af de forpligtelser, som påhviler *menighedsrådene* ifølge lovgivningen..., og som altså vedrører *rammerne for kirkens hovedformål: Evangeliets forkyndelse.*

Kirkens forkyndelse, sakramentsforvaltningen og de kirkelige handlinger hører ikke under menighedsrådenes virksomhed... men *er gejstlighedens selvstændige ansvarsområde.*« (min udhævning)

Tankegangen synes at være, at kirkens hovedformål er gejstlighedens selvstændige ansvarsområde uden for menighedsrådets kompetence. Spørgsmålet er imidlertid, om præstens embedsvirksomhed, det vil sige alle præsternes opgaver, er entydigt sammenfaldende med kirkens hovedformål. Og om alle præsternes opgaver dermed er menighedsrådene uvedkommende bortset fra de situationer, hvor menighedsrådet i lovgivningen positivt er tillagt en kompetence. Med andre ord: *er Menighedsrådslovens § 1 stk. 1 eller § 37 hovedreglen?*

Anliggendet er ikke her at problematisere menighedsrådslovens regel om, at der er funktioner, præsten alene har ansvaret for. Der kunne måske findes eksempler på, at menighedsråd ønsker at diktere præsten konkrete besøgsopgaver, går ind i samtalen mellem præst og 13-årig om, hvorfor han nu vil døbes, gør det til et menighedsrådsanliggende, hvordan teksten på søndag skal udlægges, eller hvilket indhold, præsten skal lægge i en samtale med et par, der ønsker vielse eller pårørende ved en begravelse. Men det ville alt sammen være klart i strid med menighedsrådslovens § 37.

Disse eksempler drejer sig imidlertid om det individuelt prægede indhold i de kirkelige handlinger, gudstjeneste mv. *Kerneområdet i menighedsrådslovens § 37 er en beskyttelse af præstens metodefrihed og af det individuelle, personlige og faglige indhold i dennes kirkelige arbejde.* Reglen tjener til beskyttelse ikke alene af præsten, men også og måske først og fremmest af enkeltpersoner, af grupper og af menigheden som helhed.

På grund af eksistensen af menighedsrådets generelle sognefuldmagt, må reglen i mrl § 37 fortolkes indskrænkende i lyset af sætningen »herunder den private sjælesorg«. Præsterne har som embedsvirksomhed et selvstændigt ansvar for forløbet i gudstjenester og kirkelige handlinger og for indholdet i det kirkelige arbejde i sognet. Men præsterne er ikke enekompetente for alt, hvad der kunne kaldes kirkens funktion eller dens tilstede-

værelse i sognet. *Præster og menighedsråd har en fælles kompetence i et område, der så at sige ligger mellem mrl. § 1 og § 37.*

5.3. Fællesopgaver

En række opgaver kan således forstås som fællesopgaver mellem menighedsråd og præst: tilrettelæggelse af konfirmandundervisningen, drøftelse af behov for husbesøg, drøftelse af begravelsespraksis, forløbet i gudstjenesten etc.

Helt konkret betyder dette, at ønsker nogen disse spørgsmål behandlet i menighedsrådet, kan de *ikke* - f.eks. på præstens foranledning - *afvises fra dagsordenen* med det argument, at der ikke er nogen regel i menighedsrådsloven, der drejer sig om menighedsrådets kompetence til at drøfte behov for husbesøg. Eller eksemplet fra et nordsjællandsk sogn: en kreds af damer foreslog menighedsrådet, at der blev startet en korshærs-café den første søndag i hver måned. Forslaget kan ikke afvises med, at der ikke står noget om korshærscaféer i loven. Det kan forkastes med den begrundelse, at der ikke er flertal i rådet for at gå ind i den slags arbejde. Eller det kan vedtages. I eksempler som korshærscaféen er virkningen af en vedtagelse, at caféen åbnes - uanset om præsten stemmer imod. Drejede det sig derimod om at ændre rammerne for konfirmandundervisningen, således at der indgik en week-end-lejr med deltagelse af præst og unge - så kan menighedsrådet fremsætte en henstilling, men det kan ikke træffe beslutninger mod præstens stemme. Men menighedsrådet har lov at sætte punktet på dagsordenen, evt. med det formål at give synspunkter til kende eller få en debat med præsten om sagen.

Betydningen af den fælles kompetence på disse områder er, at præsten eller et evt. mindretal i rådet ikke kan hindre, at spørgsmålene sættes på dagsordenen. Som en konsekvens af drøftelsen kan menighedsrådet(s flertal) rette henvendelse til f.eks. biskoppen. Derimod kan konsekvensen ikke være en beslutning om et decideret pålæg til præsten om inden for embedsvirksomheden at udføre konkrete opgaver på en bestemt måde. Men rådet kan fremsætte en henstilling om en generel praksis på et område med henblik på udviklingen i det fortsatte samarbejde i sognet.

Overvejelser som disse var en bærende del af argumentationen for at fastholde præsters medlemskab af menighedsrådet ved revisionen af menighedsrådsloven i 1994. I det omfang man måtte ønske total enekompetence for præsterne til at varetage kirkens indholdsmæssige opgaver, bortset fra de til menighedsrådet positivt henlagte kompetencer, og alene ønsker at se

menighedsrådene som vogtere af de ydre, fysiske rammer, må synspunktet logisk få den konsekvens, at præsterne ikke har stemmeret i menighedsrådene. I så fald ville der være tale om en klar kompetencefordeling.

5.4. Kan og skal opgaver

Eksistensen af sogne-fuldmagten for menighedsrådene indebærer, at det ikke kan anses for korrekt alene at beskrive menighedsrådenes opgaver ved gennemgang af de konkrete lovbestemmelser. Og at det næppe heller er korrekt at placere en række af disse mere »løse« funktioner som »kan-opgaver«, menighedsrådet ikke kan kræves til regnskab for af vælgerne. Menighedsrådet har en retlig pligt til i den årlige udredning[22] overfor vælgerne også at stå til regnskab for, hvordan sognefuldmagten forvaltes - herunder for, om man netop ikke ønsker at gøre andet ud af den end at varetage de fysiske rammer for præstens embedsvirksomhed og menighedens gudstjeneste. Hvilket er et højst ædrueligt standpunkt, som man blot må kunne stå inde for. På grundlag af denne retlige pligt kan vælgerne så tage politisk stilling til rådets funktion.

Sondringen mellem »kan« og »skal« opgaver er dog rigtig i den forstand, at der ikke fra tilsynsmyndighedernes side kan pålægges menighedsrådet en pligt til at drøfte og handle på området »kan« opgaver. Her er åbent for helt lokale forskelle.

6. Økonomi og sognefuldmagt

Det væsentligste forbehold over for at beskrive menighedsrådenes kompetence ved hjælp af begrebet sognefuldmagt har været baseret på, at menighedsrådenes udgifter i vidt omfang er lovbundne.[23]

6.1. Ligningsmidlerne

Økonomilovens § 2 opregner detaljeret en række *udgiftstyper*, der afholdes af kirkekassen. Og samtidig er kirkekassens indtægter til disse udgiftstyper præcist afgrænset og defineret: indtægter af kirkens kapitaler mv, leje- og drifts-indtægter og provenuet fra den lokale kirkelige ligning. I hidtidig praksis er der sluttet modsætningsvis fra denne bestemmelse sådan, at den kirkelige ligning alene kan besluttes anvendt til at finansiere de udgifts*typer*, der er opregnet i økonomiloven.

Det samlede *udgiftsniveau* er imidlertid ikke lovfæstet, men et resultat af selvstændige beslutninger hos lokale myndigheder. Menighedsrådene er ikke fuldt ud selvstændigt kompetente til at beslutte et samlet udgiftsniveau og opkræve skatter til dette udgiftsniveau. Men menighedsrådene har budgetforslagsretten, og på dette grundlag fastsætter provstiudvalget det samlede ligningsbeløb kommune for kommune.

Menighedsrådenes budget-forslags-kompetence på udgiftssiden fremgår af økonomilovens § 4. Indenfor budgetforslagets muligheder har provstiudvalget - efter det obligatoriske budgetsamråd [24] - adgang til at beslutte rammen[25] for det samlede udgiftsbudget for de enkelte menighedsråd. Fordelingen på enkeltposter indenfor rammerne og anvendelsen af disse enkeltposter er menighedsrådets kompetence, bortset fra lovpligtige udgifter.

På *indtægtssiden* har menighedsrådet kompetence til at fremkomme med et budget for så vidt angår de indtægter, der tilgår det enkelte sogn.[26] På dette grundlag fastlægger provstiudvalget det samlede indtægtsbudget for menighedsrådene kommunevis fordelt og fastlægger derigennem ligningsbeløbet.[27] *Kommunalbestyrelsens* opgave i den kirkelige ligning er indskrænket til at fremkomme med et skøn over indtægtsgrundlaget og sammenstille dette med det besluttede ligningsbeløb, hvorved ligningsprocenten fremkommer som en rent teknisk beslutning. Den sjældent benyttede regel i økonomilovens § 6 stk. 2 om, at kommunalbestyrelsen skal give samtykke, dersom ligningsbeløbet bliver højere end gennemsnittet for de sidste 4 år, er netop en enkeltstående begrænsning af de kirkelige myndigheders kompetence - ikke en generel kompetenceplacering hos kommunalbestyrelserne.

Når budgettet først er lagt og ligningsbeløbet fastsat, er det menighedsrådet, der administrerer budgettet, dog under forvaltningstilsyn af provstiudvalget.[28]

Den kirkelige budgetlægning, såvel udgifts- som indtægtsside, *og* den heraf følgende skatteudskrivning i form af fastsættelse af et ligningsbeløb er således ikke et kommunalt anliggende - men et anliggende for de dertil *valgte lokale kirkelige myndigheder.*

Vurderingen af denne lokale kompetence er dog begrænset af ét forhold: Af økonomilovens § 24 stk. 6 fremgår, at »Nærmere regler for provstiudvalgets virksomhed, herunder beføjelser med hensyn til behandling og godkendelse af kirke- og præstegårdskassernes årlige budget, fastsættes af kirkeministeren.«

Denne regel afgiver utvivlsomt hjemmel for, at kirkeministeriet kan fastsætte regler om formen - processen - for behandling og godkendelse af de kirkelige budgetter/ligningsbeløb. Der vil derudover formentlig være hjemmel til at præcisere kompetencefordelingen mellem menighedsråd og provstiudvalg, som det er sket i den nuværende bekendtgørelses § 5.

Kirkeministeriet fortolker imidlertid også reglen sådan, at den skulle afgive hjemmel for, at *kirkeministeren* kan fastlægge et indholdsmæssigt loft over den kirkelige ligning, f.eks. i form af en maksimal skatteprocent for hele landet eller i form af indgreb over for enkelt-provstier med en efter ministerens opfattelse urimelig skatteprocent. En kompetence for ministeren til at pålægge provstiudvalgene at gennemføre indholdsmæssige ændringer i den kirkelige ligning ville imidlertid forudsætte, at ministeren i forvejen var i besiddelse af denne kompetence. Kompetencen følger ikke af et over/underordnelsesforhold mellem ministeren og provstiudvalgene, der derimod baserer deres virksomhed indirekte på menighedsrådsvalget. Og kompetencen følger heller ikke iøvrigt af ministerens funktion, da økonomiloven tydeligt placerer kompetencen til at fastlægge størrelsen af den kirkelige ligning i et samspil mellem menighedsråd og provstiudvalg. Den eneste mulighed er således, at økonomilovens § 24 stk. 6 tydeligt fraviger lovgivningens øvrige ordning, nemlig at den lokale kirkelige ligning demokratisk er baseret på valgene til menighedsrådet.

Økonomilovens § 24 stk. 6 blev omformuleret ved lovændringen i 1994. Den hidtidige regel lød »nærmere regler for provstiudvalgets virksomhed fastsættes af kirkeministeren«. Det ny er således sætningen »herunder beføjelser med hensyn til behandling og godkendelse af kirke- og præstegårdskassernes årlige budget«. I bemærkningerne til lovforslaget stod der alene, at »bestemmelsen, der svarer til § 24 stk. 4 i den gældende lov, er en sproglig præcisering af den gældende retstilstand«. Der er altså ikke i bemærkningerne oplysninger om, at ministeriet opfattede denne retstilstand sådan, at der skulle være hjemmel til at gribe ind over for folkevalgte råds fastlæggelse af størrelsen af udgiftsbudgettet.

I redegørelsen om Folkekirkens økonomi er det anført[29], at kirkeministeriet som hidtil vil kunne udsende et sparecirkulære, men at dette cirkulære fortsat kun vil være vejledende, og at fastsættelsen af kirkeskatten derfor vil ske efter samme principper som i dag. Redegørelsen fortsætter: »Kirkeministeren har i dag hjemmel til at gribe ind i den lokale budgetproces. Det kræver dog, at kirkeministeriet udarbejder en bekendtgørelse, der nærmere præciserer kirkeministerens mulighed for at gribe ind i forbindelse med fastsættelsen af de lokale ligningsbeløb.« Og lidt senere: ».. kirkeministeren

har mulighed for at anvende sin hjemmel til at gribe ind i budgetprocessen, før de samlede udgifter og skatteudskrivningen lægges endeligt fast ..«. Betænkningen kan imidlertid ikke udgøre et autoritativt fortolkningsbidrag til en lov, der er vedtaget tidligere, men alene redegøre for ministeriets opfattelse af denne lov.

Som nævnt er der ingen tvivl om, at økonomilovens § 24 stk. 6 giver kirkeministeren hjemmel til at gribe ind i budget*processen* - fastlægge tidsforløbet, komme med henstillinger om udgiftsniveau etc., og at disse indgreb tidsmæssigt vil kunne komme så sent som lige forud for, at de samlede udgifter fastlægges, dersom processen er tilrettelagt i bekendtgørelsesform. Indgreb i form af henstillinger sker idag med sparecirkulæret, og formen svarer til henstillinger til kommunalbestyrelserne på grundlag af forhandlinger mellem Kommunernes Landsforening, Amtsrådsforeningen og Finansministeriet.

Men et egentligt indholdsmæssigt indgreb, ikke alene i processen, men i *resultaterne* af den kirkelige budgetteringsproces kræver hjemmel i en bekendtgørelse, og kræver, at denne bekendtgørelse har utvivlsom hjemmel i lov. Og her er det vanskeligt sprogligt at lægge mere ind i økonomilovens § 24 stk. 6, end at kirkeministerens kompetence er begrænset til netop processen - ikke det indholdsmæssige resultat.

6.2. Andre indtægter og udgifter

Menighedsrådene kan endvidere disponere over rådighedsbeløbet (økonomilovens § 2a) og de beløb, der indsamles i kirkens bøsser til fremme af menighedsarbejdet (§ 2b). Det fremgår af de to bestemmelser, at kirkeministeren kan fastsætte nærmere regler herom, men disse kan formentlig alene have praktisk karakter og i hvert fald ikke indskrænke formålet ud over det, der følger af lovteksten: til fremme af det kirkelige liv/menighedsarbejdet.

I en normal-dansk situation er der her ikke tale om de helt store beløb - på landsplan formentlig under 5 mio. kr. om året. Der er dog sogne, der aflønner f.eks. en sognemedhjælper, evt. på deltid, for beløb, der indkommer ad denne vej, suppleret med fondstilskud mv.[30]

I den forbindelse bemærkes, at beløbene administreres af menighedsrådet *gennem* kirkekassen, men de *indgår ikke som en del af* kirkekassen med den virkning, at deres anvendelse bliver afgrænset til de udgifts*typer*, der er opregnet i Økl. § 2. Tværtimod - det er netop formålet med de to forskellige regler.

6.3. Økonomi og sognefuldmagt

I spørgsmålet om forholdet mellem økonomi og sognefuldmagt kan det således konkluderes, at menighedsråd og provstiudvalg tilsammen - inden for generelle rammer for processen, der måtte være fastlagt af kirkeministeriet - har kompetence til at fastlægge *størrelsen* af kirkeskatten. Efter hidtidig praksis kan provenuet dog alene anvendes til de *opgavetyper*, der direkte er opregnet i økonomilovens § 2. Med hensyn til opgavetyper er menighedsrådet frit stillet, når finansieringen sker over rådighedsbeløbet og de indsamlede midler. Her er alene en størrelsesmæssig begrænsning af rådighedsbeløbet. I kombinationen indsamlede midler og opgavetyper er menighedsrådet frit stillet såvel m.h.t. udgiftsbeløbets størrelse som m.h.t. opgavetyper indenfor begrebet »folkekirkelige opgaver«.

I den nævnte redegørelse om Folkekirkens økonomi er det i en mindretalsudtalelse fra Kommunernes Landsforenings repræsentant gjort gældende, at kommunalbestyrelserne »fastlægger den kirkelige ligningsprocent. Dette betyder, at kommunalbestyrelsen over for kommunens borgere fastlægger en skatteprocent med baggrund i en udgiftsudvikling og prioritering, som de reelt er uden indflydelse på ..«[31] Der er imidlertid alene tale om en rent teknisk sammenstilling af ligningsbeløb og skattegrundlag - ikke en politisk beslutning i kommunalbestyrelsen, der netop ikke har kompetence på dette område. Baggrunden for, at kompetencen til at fastlægge det lokale kirkelige budget ligger hos menighedsråd/provstiudvalg - og ikke hos kommunalbestyrelsen - er at den kirkelige ligningsprocent netop *ikke* er en beslutning, der har relation til samtlige kommunens borgere. De i gennemsnit på landsplan 13% af borgerne i kommunerne, der ikke er medlemmer af folkekirken fragår.

En meget væsentlig del af folkekirkens samlede økonomi - ca. 3/4 - budgetteres og lignes således efter beslutning hos lokale kirkelige myndigheder. Menighedsråd og provstiudvalg udgør tilsammen en lokal myndighed, som kan sætte budgetlægnings- og skatteudskrivningskompetence bag sognefuldmagten, også ud over rådighedsbeløbets grænser. Baggrunden er, at den ene del af denne lokale myndighed, menighedsrådet, skal møde sine vælgere hvert 4. år, og også sammensætningen af den anden, provstiudvalget, er et - ganske vist indirekte, men dog utvivlsomt - resultat af denne valghandling.

Ordningen stemmer med systemerne bag den offentlige skatteudskrivning i øvrigt: det er de folkevalgte råd, der på grundlag af direkte politisk ansvar over for vælgerne fastlægger udgiftsniveau og dermed lig-

ningsbeløb. Tilsvarende er det kommunalbestyrelsen og ikke borgmesteren, folketinget og ikke finansministeren, der fastlægger udgiftsniveau og ligningsbeløb til henholdsvis kommunale og statslige udgifter. Det ville på denne baggrund være en anomali, dersom kirkeministeren skulle have hjemmel til at pålægge menighedsråd og provstiudvalg indholdsmæssige grænser i den kirkelige ligning. Også af denne grund må hjemmelskravet til en sådan bestemmelse være noget højere end den sprogligt ikke umiddelbart indlysende fortolkning af økonomilovens § 24 stk. 6, der er diskuteret foran.

Noget andet er, om der i den nuværende udvikling i folkekirkens udgifter samlet set skønnes at være behov for at kunne sætte indholdsmæssige rammer om udgiftsniveauet. Det var hovedspørgsmålet for det udvalg, der afgav redegørelsen om folkekirkens økonomi. Her var konklusionen, at folkekirkens driftsudgifter i perioden 1988 til 1995 er steget med godt 6% - en periode, hvor de kommunale driftsudgifter er steget med godt 5%. Samtidig fremgår det, at stigningen i det lokale udgiftsniveau er på niveau med udviklingen i de kommunale driftsudgifter. Dvs. at hele den ekstra stigning i folkekirkens driftsudgifter ligger på fællesfonden, hvis udgiftsbudget efter lovgivningen netop fastlægges af kirkeministeren alene. Denne konklusion peger efter min opfattelse ikke umiddelbart på, at behovet er størst for at lægge rammer om de udgifter, der besluttes af folkevalgte råd med direkte politisk ansvar over for vælgerne. Snarere viser konklusionen, at det repræsentative demokrati i folkekirken fungerer - også i økonomisk sammenhæng.

7. Sognefuldmagt - en parallel til kommunalfuldmagt

I denne artikel diskuteres alene eksistensen af en sognefuldmagt for menighedsrådene på lovbestemt grundlag. En overvejelse af, hvorvidt indholdet i sognefuldmagten på lokalt plan i folkekirken kan suppleres på ulovbestemt grundlag svarende til begrebet kommunalfuldmagten[32] kræver yderligere undersøgelser, der falder uden for denne artikels rammer.

Af den foregående redegørelse ses, at man som bidrag til overvejelse af en parallel til kommunalfuldmagten kan anføre, *at* menighedsråd og provstiudvalg tilsammen har selvstændig budget- og skatteudskrivningskompetence parallelt til kommunalbestyrelsernes budget- og skatteudskrivningskompetence, *at* der må antages en ret fri adgang til at varetage folkekirkelige opgaver, men på den anden side *at* adgangen til at finansiere denne opgavevaretagelse af ligningsmidler formentlig er begrænset til be-

stemte typer af opgaver. Endelig kan peges på, *at* der er direkte valg til menighedsrådene efter samme model som det direkte valg til kommunalbestyrelserne.

8. Retlig karakteristik af folkekirken

Det har hidtil i kirkeretlig teori været konkluderet som »utvivlsomt, at folkekirken er et forvaltningsvæsen, altså en del af den *statslige* forvaltning. Det forhold, at en række forvaltningskompetencer er dekoncentreret eller decentraliseret til organer eller personer på stifts-, provsti- eller sogneplan, ændrer intet heri«[33] (min udhævning).

Det er utvivlsomt, at de statslige sider af folkekirkens forvaltningsvæsen eksisterer og indebærer en kompetenceudøvelse. I denne artikel er imidlertid redegjort for kompetencen på lokalt ikke-statsligt plan i folkekirken. På baggrund af den beskrevne sognefuldmagt for menighedsråd og provstiudvalg tilsammen er en karakteristik af folkekirkens forvaltningsmæssige side som *alene* statslig ikke dækkende. Lokale myndigheder, der tilsammen er baseret på direkte valg, og som tilsammen har en selvstændig budgetret og skatteudskrivningsret, bliver i statsretlig sammenhæng ikke karakteriseret som en del af det statslige forvaltningsvæsen. I den senest udkomne lærebog i statsret præciseres dette ved følgende beskrivelse af kommunernes plads i det samlede myndighedssystem: »Det særegne ved den kommunale myndighed er, at myndigheden afleder sin legitimation fra det lokale demokrati, som udfolder sig i kommunen«[34] - og dermed er de kommunale forvaltningsmyndigheder ikke en del af det *statslige* forvaltningsvæsen. Dette er iøvrigt også baggrunden for bogens titel - dansk *forfatningsret* - som en lærebog om reguleringen af de myndigheders forhold, som har betydning for erkendelsen og vurderingen af det danske politiske system. Og de er netop ikke alene statslige.[35]

Antagelsen af folkekirken som et statsligt forvaltningsvæsen har sammenhæng med en grundlæggende opfattelse af den udøvende magt som et *statsligt* hierarki, jfr. grundlovens § 3. Da folkekirken er en offentlig myndighed - og hverken har dømmende eller lovgivende kompetence - kunne umiddelbart drages den slutning, at folkekirken hører til den udøvende magt og som en helhed bliver et statsligt forvaltningsvæsen.

Et yderligere argument er, at magtfordelingen er baseret på »den parlamentariske styringskæde«.[36] Hermed menes, at den demokratiske legitimering af offentlig magt her i landet sker via stemmeafgivning ved folketingsvalget, hvorefter regeringen nedsættes uden at måtte være i strid med et

folketingsflertal, hvorefter den enkelte minister er leder af en del af det statslige forvaltningsvæsen, der i sin funktion er bundet af legalitetsprincippet, og hvis virke baserer sig på et internt hierarki, et over/underordnelsessystem. På dette grundlag bliver hvert led i et statsligt forvaltningsvæsen legitimeret af stemmeafgivningen ved folketingsvalg.

Men styringskæden ser ganske anderledes ud i forhold til folkekirkens lokale styrelse. Menighedsråd har - som også kommunerne, hjemmestyreordningerne og muligvis andre områder - deres egen demokratiske legitimation. Det forhold, at der er selvstændige, direkte valg til menighedsrådene medfører, at det politiske ansvar for menighedsrådenes arbejde ligger i forholdet direkte mellem vælgerne og de valgte. Det gælder også ansvaret for den skatteopkrævning - den kirkelige ligning - som menighedsråd og de derfra indirekte valgte provstiudvalg tilsammen har kompetencen til at fastsætte. Ligningen sker under politisk ansvar direkte over for vælgerne - ikke indirekte, ad tjenestevejen til ministeren, derefter via ministeransvarlighedsloven til folketinget og derfra til vælgerne.

Regering og folketing tilsammen har et overordnet ansvar for det generelle offentlige udgiftsniveau - men i forhold til menighedsrådene/provstiudvalgenes lokale skatteudskrivningskompetence må dette ansvar som det tilsvarende ansvar over for kommunerne varetages i samarbejdets form, da der ikke i gældende ret er grundlag for pålæg gennem et retligt hierarki. Formanden for Kommunernes Landsforening har da også i debatten efter fremkomsten af redegørelsen om folkekirkens økonomi understreget, at kommunernes ærinde alene er, at *den samlede* folkekirkelige økonomi, inklusive fællesfondens udgifter, indgår i en samlet offentlig prioritering. Ærindet er derimod ikke, at »den enkelte kommunalbestyrelse skal godkende eller få vetobeføjelser, når kirkebudgetter lægges«.[37] Der ligger heri en udfordring til de kirkelige myndigheder - og ikke mindst til Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer, der må overveje, om man vil indgå i forhandlinger som dem, Kommunernes Landsforening og Amtsrådsforeningen har med finansministeriet. Ønsker man ikke det, vil forhandlingspositionen være overladt til kirkeministeren - hvilket ville svare til, at indenrigsministeren forhandlede al kommunal økonomi!

Folketinget og regeringen er naturligvis lovgivningsmyndighed for menighedsrådenes forhold. Men da menighedsrådene først var etableret ved lov, blev denne del af det kirkelige styre en offentlig funktion med egen direkte legitimering. Virkningen er, at administrative indskrænkninger i menighedsrådenes opgavevaretagelse og finansiering skal have positiv lovhjemmel, og ikke kan baseres alene på eksistensen af det statslige

forvaltningshieraki.[38] Menighedsrådsloven er en udmøntning af grundlovens § 66 - ikke af dens § 4.

Til en generel retlig karakteristik af folkekirken hører således - udover eksistensen af statslige sider af forvaltningsvæsenet - også, at folkekirken rummer en selvstændig kompetenceudøvelse på lokalt plan.

9. Konklusion og retspolitiske overvejelser

På lokalt plan har kirkelige myndigheder med væsentlig repræsentation af lægfolket en generel fuldmagt til at varetage en koordinerende funktion for sognets anliggender. Sognefuldmagten er baseret på kompetence til budgetlægning og ret til skatteudskrivning, men typemæssigt begrænset bortset fra opgaver, der finansieres af rådighedsbeløbet og indsamlede midler. Menighedsrådet varetager den indholdsmæssige del af sognefuldmagten - økonomisk er kompetencen delt mellem menighedsråd og provstiudvalg. Sognefuldmagten er begrænset af lægfolkets ulovbestemte adgang til individuelt og kollektivt at tage fat i kirkelige opgaver i sognet uden at spørge om lov, samt af præsternes metodefrihed og ret til at fastlægge det individuelle, personlige og faglige indhold i udførelsen af embedsvirksomheden og vetoret over for indholdsmæssige opgaver, hvori præsten skal deltage i udførelsen. På dette grundlag må en generel retlig karakteristik af folkekirken udover eksistensen af de statslige sider af forvaltningsvæsenet tage højde for, at folkekirken på lokalt plan tillige rummer en selvstændig kompetenceudøvelse.

Det springer i øjnene, at lægfolk udover det lokale plan alene er involveret i folkekirkens styrelse i meget begrænset omfang. Bortset fra etableringen af mellemkirkelige stiftsudvalg og det mellemkirkelige råd, er lægfolk alene tillagt en mulighed for at blive orienteret om en del af stiftets økonomiske situation.[39] Der findes en række stiftsudvalg med orienterende og udviklende opgaver,[40] men de er nedsat på den enkelte biskops intiativ og uden nogen formalisering af hverken indhold eller sammensætning.

Den formelle beslutningskompetence i stiftet ligger således stort set alene hos biskoppen og stiftamtmanden med bistand fra stiftskontoret, hvoraf kun biskoppen kan siges at have et (ganske begrænset) mandat fra folkekirkens medlemmer som valgt, men uden at være på genvalg.[41]

Der er behov for at gennemtænke, hvilke opgaver det er naturligt at varetage på regionalt plan, om opgaverne skal varetages i en opgavefordeling med det lokale plan, som inspirationsfora eller i et hierarki, og hvordan de

regionale myndigheder i givet fald kan sammensættes på en måde, der naturligt hænger sammen med den omgivende virkelighed.

Tilsvarende overvejelser gør sig gældende for den centrale ledelse af folkekirken.

Menighedsrådene er indehavere af en indholdsmæssig sogne-fuldmagt. Set fra en systematisk vinkel virker det imidlertid uhensigtsmæssigt at fastholde udskillelsen af en (stor) del af den økonomiske kompetence fra de samme menighedsråd. Samtidig er mange provstier så store, at der nok er rigelig økonomisk bæredygtighed, men ikke megen naturlig sammenhæng og argumentation for en indbyrdes fordeling.

Det synes nødvendigt at overveje, hvad økonomisk og folkeligt bæredygtige enheder er i folkekirkelig sammenhæng. Og dermed, hvad der skal lægges i begrebet »bæredygtighed«. Det vil måske umiddelbart være en løsning at pege på tiltag i retning af kommunalreformen. På den anden side er menighedsråds-strukturen et af de mest decentrale og involverende demokratier, der findes i landet. Og det andet hensyn bag kommunalreformen, at en by og dens opland ikke måtte være opdelt på flere kommuner, gør sig næppe gældende med tilsvarende vægt i kirkeligt regi. Der er derfor behov for ny fantasi og kreativitet i konstruktion af fremtidige enheder i folkekirken.

Noter

1. Det er karakteristisk for funktionsmenighederne, at lægfolkets tilhørsforhold til menigheden afklares efter objektive kriterier på grundlag af funktion, mens husmenigheder og valgmenigheder er karakteriseret ved en subjektiv tilknytning, et valg fra den enkelte. Menighedsbegreberne i folkekirken er nærmere drøftet i min artikel »Lokalförsamling, kategorialförsamling och husförsamling«, trykt i »Kyrkosyn, Kyrkouppfattning och Kyrkoförfattning«, i: *Nordisk Ekumenisk Skriftserie nr. 25,* Nordiska Ekumeniska Rådet, Uppsala 1995.
2. Diskussionen af begrebet lægfolk i det følgende baserer sig bl.a. på en analyse, fremlagt af Hans Gammeltoft-Hansen i foredrag på årsmøde i Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer juni 1994 og i Kirkefondet, november 1994, det sidste refereret i *»Nyt fra Kirkefondet«,* januar 1995, s. 6-7. Begrebet »Almindeligt præstedømme« er diskuteret også sprogligt i Hans Raun Iversens artikel i denne bog.
3. Hans Gammeltoft-Hansen har ifølge referatet i *Nyt fra Kirkefondet 1/1995* s. 6 udtrykt overvejelsen på følgende måde: »..folketing, regering, kirkeminister, juridiske dommere ikke falder ind under lægmandsbegrebet. De kan naturligvis være lægfolk som enkeltpersoner, men ikke pr. definition, eftersom de ikke behøver at være medlemmer af folkekirken«.
4. Jfr. Preben Espersen, *Kirkeret, Almindelig Del,* Kbh. 1993 s. 148.

5. Det skal bemærkes, at folkekirkens gudstjenester er offentlige (Bekg. nr. 217 af 31 marts 1992 af lov om kirkers brug, § 16 stk. 1), så der er mht adgang til gudstjenesten ikke i den forstand tale om en rettighed, der alene er knyttet til medlemskabet.
6. Preben Espersen har i *Almindelig Del,* kapitel 14, og i kronikken »Kirke og frivilligt Arbejde« i *Kristeligt Dagblad* den 23. marts 1993 givet udtryk for det samme, begrundet i den eksisterende retlige og økonomiske integration.
7. *Kgl. Anordning nr. 49* af 21. januar 1921.
8. I den finanslovs-støttede »Pensionskassen af 1950 for forskellige private kirkelige institutioner«.
9. Jfr. fx. Leif Granes foredrag »Hvem er kirken?«, Dansk Kirketidende 1995, s. 340-345. Opfattelsen synes at være, at menighedsrådene ikke deltager i kirkens åndelige opgave.
10. Jfr. Preben Espersens beskrivelse af folkekirken som forvaltningsvæsen, trossamfund og evangelisk-luthersk kirke i *Kirkeret, Almindelig Del,* kapitel 5.
11. Det retlige menighedsbegreb er diskuterert i den i note 1 nævnte udgivelse: »Kyrkosyn, Kyrkouppfattning och Kyrkoförfattning«.
12. Mrl § 7 lyder: »På det konstituerende møde afgiver de nyvalgte medlemmer en erklæring på ære og samvittighed om at ville udføre det dem betroede hverv i troskab mod den danske evangelisk-lutherske folkekirke, så at den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst. Erklæringen skal kun afgives af medlemmer, der første gang indvælges i et menighedsråd.« Forståelsen af menighedsrådsløftet som grundlag for funktion har jeg præsenteret i flere foredrag i 1993/94 samt i en mindre artikel i *Nyt fra Kirkefondet nr. 2* - april 1994.
13. Preben Espersen i *Folkekirkens Styrelse,* Kbh. 1990, s. 75 samt flere andre steder.
14. Modsat Preben Espersen, der a.st. nævner, at »der vil på denne baggrund næppe kunne indlægges noget selvstændigt juridisk indhold i erklæringen« og i artikel i det nævnte nummer af *Nyt fra Kirkefondet* »løfter som de nævnte .. har .. ikke noget juridisk indhold, dvs. der stiftes ikke ved løftets afgivelse rettigheder eller pligter for den, der afgiver løftet.«
15. Mrl § 39 lyder: Menighedsrådet skal udtale sig om de spørgsmål, der forelægges det af de kirkelige tilsynsmyndigheder.

    Stk. 2. Forinden tilsynsmyndigheden træffer beslutning om spørgsmål, der særlig vedrører en menighedsrådskreds, indhentes en udtalelse fra vedkommende menighedsråd.

    Stk. 3. Menighedsrådet kan behandle spørgsmål vedrørende sognemenigheden og henvende sig herom til de kirkelige tilsynsmyndigheder.
16. Jfr. Preben Espersen, *Lov om Menighedsråd med kommentarer,* ad § 39 (s. 107).
17. Henrik Zahle, *Dansk Forfatningsret,* Kbh. 1989, s. 2:256.
18. Bl.a. Bent Christensen i *Forvaltningsret. Opgaver, hjemmel, organisation.* Kbh. 1991, og Jon Andersen i Gammeltoft-Hansen m.fl. *»Forvaltningsret«* kapitel 8.
19. Jfr. Jon Andersen, a.st. s. 214 f.

20. Jfr. bl.a. Erik Harder, *Dansk Kommunalforvaltning III*, Kbh. 1994, s. 46 og Jon Andersen, a.st. s. 214.
21. *Betænkning nr. 1182/1989* angående ansættelse i stillinger i folkekirken m.m. s. 12.
22. Efter Menighedsrådslovens § 34 stk. 4 er rådet forpligtet til, på det møde, hvor den endelige behandling af de kirkelige kassers årlige budget finder sted, at aflægge en mundtlig beretning om rådets virksomhed i det forløbne år samt til at orientere om den planlagte virksomhed i det kommende år.
23. Jfr. Preben Espersen i *Kirkeret, Almindelig del* s. 123.
24. *Økonomilovens* § 5.
25. *Økonomilovens* § 7 samt *bekendtgørelse nr. 838* af 20. oktober 1993 om provstiudvalgenes virksomhed, § 5.
26. *Økonomilovens* § 4.
27. *Økonomilovens* § 6.
28. Den i note 21 nævnte bekendtgørelse samt *cirkulære af 22. juli 1992 om kirkelige kassers budget, regnskab og revision mv.*, særligt pkt. 9.
29. *Folkekirkens økonomi*, maj 1995, redegørelse afgivet af Finansministeriet, Kirkeministeriet, Stiftsadministrationen, Danmarks Provsteforening, Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer og Kommunernes Landsforening, s. 147.
30. En anden - og måske i praksis mere tilgængelig - vej til opnåelse af disse formål er at anvende menighedsrådslovens § 43, der giver mulighed for i samarbejde mellem menighedsråd at få godkendelse i kirkeministeriet af en vedtægt, der bl.a. afviger bestemmelserne i økonomiloven om størrelse af rådighedsbeløb eller typer for anvendelse af den kirkelige ligning.
31. *Folkekirkens økonomi*, maj 1995, redegørelse afgivet af Finansministeriet, Kirkeministeriet, stiftsadministrationen, Danmarks Provsteforening, Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer og Kommunernes Landsforening, s. 159.
32. Jfr. min overvejelse af en sognefuldmagt parallelt til kommunalfuldmagten i *Kritisk Forum nr. 52*, juni 1993, s. 56 ff. og i kronik i *Kristeligt Dagblad* 30. juni 1993. Parallellen diskuteres af Espersen bl.a. i *Folkekirkens Styrelse* s. 50, *Almindelig Del* s. 123 og artiklen her s. 18f.
33. Preben Espersen i *Kirkeret, Almindelig Del*, s. 67.
34. Henrik Zahle, *Dansk Forfatningsret, bind 2*, s. 253.
35. Jfr. *Dansk forfatningsret bind 1*, s. 22.
36. Udtrykket ligger til grund for overvejelserne i Ove K. Pedersen m.fl.: *Demokratiets lette tilstand.* Kbh. 1994. Bogens statsretlige overvejelser er diskuteret af Henrik Zahle i en dobbeltkronik med titlen »Rettens mange centre«, *Information*, 13./14. og 15. august 1994. Eksistensen af én enkelt demokratisk styringskæde er tillige udgangspunktet for, men også problematiseret i den netop udkomne bog af Morten Madsen m.fl. (red).: *Demokratiets mangfoldighed: Tendenser i dansk politik.* Kbh. 1995.
37. *Jyllands-Posten*, 16. juli 1995.
38. Harder, *Dansk Kommunalforvaltning III*, s. 47 med yderligere henvisninger.

39. Efter økonomilovens § 23 stk. 2 nedsætter hvert stift et økonomiudvalg, der på menighedsrådenes vegne har indseende med stiftsøvrighedens forvaltning af kirkernes og præsteembedernes kapitaler. Udvalget har ikke kompetence i forhold til øvrige dele af stiftes økonomi og slet ikke i forhold til landskirkeskatten.
40. Samtlige stifter bortset fra Roskilde stift havde ved årsskiftet 1994/95 nedsat et eller flere sådanne rådgivende udvalg. Arbejdsområderne er inspiration til børne- og ungdomsarbejde, flygtningearbejde mv.
41. Jfr. Preben Espersens analyse af de kirkelige myndigheders demokratiske intensitet, ekstensitet og effektivitet i artiklen s. 20f.

Livet i evangeliets modtagelse

De døbtes præstedømme som menighedspleje og deltagelse i folkekirkens ledelse

Af Hans Raun Iversen

Én gang hørt forbliver evangeliet ikke uvirksomt. Én gang erfaret i sit frembrud åbner Gudsriget menneskers virkelighed på en ny måde. Én gang modtaget får syndernes forladelse og løftet om evigt liv for Jesu Kristi skyld alt liv til at se anderledes ud. Kristendommen - eller med Grundtvigs præcisere udtryk: *kristeligheden* - findes i form af livet i evangeliets modtagelse.

I urkirken som i Det nye Testamente er udgangspunktet, at det nye Guds folk, *laos theou*, lever livet i evangeliets modtagelse. I sin afhandling om lægfolket i urkirken 30-313 e. Kr. siger *G. H. Williams* sammenfattende:

> »...the laic in the ancient Church had (i dåben, HRI) an indelible »ordination« as priest, prophet and king, no longer in bondage to the world, but freed through Christ to know the truth in the illumination of the Spirit, to exercise sovereignty over the inner temple of self, to join the corporate thanksgiving of the redeemed, and to forgive the brethren in Christ's name.«[1]

I kirkens første to hundrede år tales der slet ikke om »lægfolk«, for det er, hvad alle kristne grundlæggende er, for så vidt de er døbte og lever i troen. Den klassiske, præstelige offertjeneste er afsluttet een gang for alle med Kristi offer. *De døbte må som det nye præsteskab tage vare på frugten af Kristi ypperstepræstelige offer gennem udøvelsen af de øvrige præstlige opgaver: lovsang, taksigelse, tekstlæsning og -udlægning, profeti, vidnesbyrd, modtagelse af skriftemål, undervisning, ledelse, bedømmelse af læren og om fornødent ekskommunikation fra fællesskabet.* Alt dette foregår i og ud fra menighedens midte. Således udfoldes livet i evangeliets modtagelse. Således fastholdes det, at hvad der er givet med Jesu offer og troen på ham, virkelig *er* givet, så det

gør en forskel. Samtidig fastholdes det, at menigheden må plejes. Når evangeliet er modtaget, er menighedens medlemmer gensidigt forpligtede på de troendes fællesliv. Det gælder indadtil, f.eks. i agapemåltidet og nadveren, eukaristien, der grundlæggende er fællesskabshandlinger. Og det gælder udadtil, når menigheden kræves til regnskab for sit håb (1 Pet 3,15).

De døbtes præstedømme kan karakteriseres som menighedspleje: det i enhver henseende at tage del i og ansvar for livet i evangeliets modtagelse. Uløseligt forbundet hermed er deltagelsen i evangeliets og sakramenternes distribution - gennem vidnesbyrd udadtil og gudstjenestefejring indadtil. Det gælder for alle som for Paulus: ve mig, hvis jeg ikke forkynder evangeliet, for så får jeg ikke selv del deri![2]

Der er mange træk i kirkens historie, der har bidraget til vanskelighederne med at fastholde livet i evangeliets modtagelse og dermed lægfolkets grundlæggende stilling i kirken. I Danmark er det især en statskirkelig og siden en sækulariseret kirkeforståelse, der har stillet sig i vejen for, at lægfolket har kunnet træde frem som kirke. Det er linierne omkring denne udvikling, der her skal trækkes frem og diskuteres i afsnit 3-5. Desforinden vil jeg fremhæve de terminologiske problemer ved at tale om lægfolket på dansk samt omtale den - korte - renæssance, som lægfolkets teologi fik i den økumeniske teologi i 1960'erne, hvor min egen interesse for sagen har sit teologiske udspring. På baggrund af en principiel stillingtagen til, i hvilken forstand kirkeordningen er et teologisk emne, slutter jeg med nogle overvejelser om, hvorfor og hvordan demokratiet er hensigtsmæssigt som styreform i kirken samt et forslag til opgaver for demokratisk valgte stiftsråd.

1. Den sproglige forlegenhed

Allerede sproget afslører os, når vi gennem generationer har anvendt en umulig sprogbrug om, hvad der skulle være en teologisk grundsag. Ordet *lægfolk* er i sig selv forvrøvlet, det betyder egentlig folke-folket (læg kommer af laos, der er græsk for folk).[3] Men værre er det, at vi umiddelbart kun forbinder noget negativt med forstavelsen læg: de læge er de ulærde og/eller de uindviede, modsat »præsteskabet«, af hvad slags det nu måtte være.[4] Lægfolk er altså dem, der ikke er lærde og indviede som præsterne. Eller mere kort sagt: lægfolk er dem, der ikke er præster. Positivt siger ordet lægfolk intet på dansk. Og ingen ønsker at defineres som en »is-not«, altså ved, hvad man ikke er.

De sproglige problemer omkring anvendelsen af udtrykket lægfolket går i høj grad igen med hensyn til det tilsvarende udtryk: *det almindelige*

præstedømme, som er det traditionelt anvendte i kirkelig og teologisk sammenhæng i Danmark.

For det første er udtrykket præstedømme åbenbart ikke længere forståeligt for enhver. En englænder med 20 års erfaringer fra dansk kirkeliv, oversatte for nogle år siden et manuskript, hvor udtrykket »det almindelige præstedømme« forekom. Oversættelsen lød: »the general priest power« - måske dog også grundet i, hvad den gode englænder havde erfaret i dansk kirkeliv! Stikprøver antyder, at danske jurister er tilbøjelige til at forstå begrebet på samme måde som udtryk for præsternes suverænitet.

For det andet er udtrykket »almindelig« gået ud af brug i ordsammenstillinger som »almindeligt hospital«, »almindelig valgret« og »almindelig værnepligt«. Idag tager vi det som en selvfølge, at disse ting er »almindelige«, d.v.s. for alle, så vi behøver ikke bruge den gamle betegnelse, som kun var aktuel, da man endnu kunne huske en tid, hvor hospitalsadgang, militærtjeneste og stemmeret var forbeholdt de særlige. Hvis det er nødvendigt at sige, at noget er »almindeligt«, kan det kun skyldes, at det er ualmindeligt og for så vidt suspekt.

For det tredje opfattes også udtrykket det almindelige præstedømme som negativt bestemt: Når noget fremhæves som »almindeligt« ligger det i udtrykket, at der nok er noget særligt og mere egentligt, som derfor også er det primære og rigtige. Det lyder med andre ord, som om lægfolket har fået delegeret (decentraliseret) en tynd fernisagtig status som »præster« fra de rigtige præster. Allerhøjst synes udtrykket »det almindelige præstedømme« at appellere til, at lægfolk kan fungere som »præstens medhjælpere« (stikkere og stik-i-rend-drenge), som det forudsættes i Danske Lov af 1683. At det tværtom er lægfolket, der er de primære præster, idet de ansatte præster kun er særlige ved at skulle koncentrere sig fuldtids om de fælles, offentlige præstelige opgaver, som de har fuldtids i kraft af deres kaldelse, som de har modtaget fra lægfolket, og deres ansættelse, der indebærer aflønning fra lægfolket, klinger ikke med i udtrykket.

Endelig *for det fjerde* høres den nordiske grundbetydning »*for alle mennesker*« ikke længere i »almindelig«, som snarere tolkes i retning af »almen«, »jævn« , »uinteressant« og måske »gemen«. Ikke mindst teologer hører det tyske »allgemein« med, altså det almene og således fælles, mens den nordiske pointe, at det er noget, der gældes alle *mennesker*, er forsvundet.

Et klart og positivt alternativ kunne lånes fra anglikansk teologi, hvor man ret konsekvent taler om »*the priesthood af all believers*«, altså »*alle troendes præstedømme*«. Det er præcist og det har også en brod, så det bliver

klart, at også de ordinerede præster og bisper må begynde her: Er man ikke medlem af alle troendes præstedømme, nytter ordination og embede ingenting. Selv om *alle troendes præstedømme* taler klart og teologisk om lægfolket, har udtrykket også sine problemer - ikke mindst i dansk sammenhæng: Det kan synes, at vægten lægges på det enkelte individ og dets tro, som måske sågar kan opfattes som en præstation.

Også denne betegnelse kan derfor tolkes negativt - som udtryk for, at der stadig er nogen, der har mere af præstedømmeriet end andre. Men problemet er jo, at vi hverken historisk eller sprogligt kan begynde på bar bund. Der går altid noget forud. Også en ny begyndelse som den kristne i Det ny Testamente måtte udtrykke sig i forhold til noget kendt - det er en nødvendig pointe i inkarnationen - jævnfør Peters første Brev, som definerer lægfolket som et nyt præsteskab - til afløsning af det gamle jødiske. Et alternativ *kunne* være, at man helt udelader betegnelsen og i stedet begynder at tale om det kristne liv i hverdagen. I hvert fald nytter det ikke meget med aldrig så god en teologi *om* lægfolket, hvis der ikke findes en teologi *for* lægfolket til brug i dagligdagen.

I Sverige er der en vis tradition for at tale om *»kyrkans folk«*, idet man her mener at have et udtryk, som er sagligt identisk med Guds folk eller Guds Riges folk, idet de sidste udtryk dog indregner også det ordinerede præsteskab.[5] I Danmark har der ofte fra tidehvervsgrundtvigsk hold været protesteret mod talen om kirkens folk eller »kirkefolket«, som endelig ikke må skilles ud fra folket i almindelighed. Gennem de senere år er der dog en almen tendens til også i Danmark at tale om alle på nogen måde kirkeligt involverede som *kirkefolket* - øjensynligt som en hædersbetegnelse i en situation, hvor en efterhånden markant del af befolkningen (13 procent på landsplan og 27 procent i Københavns Kommune pr. 1. jan. 1995) ikke er medlemmer af folkekirken. Det kan dog ikke benægtes, at udtrykket mere smager af sociologisk angivelse af en gruppe end af teologisk angivelse af et forhold til Gud og en opgave i forhold til andre mennesker.

Det er væsentligt på én gang at tale klart, positivt og teologisk om lægfolket. Derfor konkluderer jeg, at vi på dansk bør tale om *de døbtes præstedømme*. Udtrykket har i det mindste tre fordele: 1) det afgrænser klart, hvem det er, der er medlemmer af og subjekter for præstedømmet, 2) lige så klart siges det, i kraft af hvad de er det, og endelig 3) kan udtrykket fungere som en nyttig udfordring til folkekirkens dåbsteologi og -praksis: alle døbte er døbt til at være præster for hinanden og for alle, de møder.

En instruktiv illustration af de sproglige vanskeligheder og et inciterende forslag til sprogbrug fik jeg i en samtale med mine to ældste børn, da de var

4 og 6 år. Vi havde fået alle gudstjenestens aktører sat på plads og navngivet - og problemet var så, hvad vi skulle kalde alle dem nede i kirkebænkene. »Alle de andre, det er da patienterne«, forkyndte Majken på fire, som nyligt havde været på sit første hospitalsbesøg. Hakon på seks var højlydt forarget over denne kategorifejltagelse, men kom ikke meget bedre afsted, da han selv lidt efter fik en lys idé: »De andre, altså menigheden, det er de menige«. Et blik fra hans militærnægtende ophav var nok til, at han var klar over, at den var helt gal. »Men, kære Hakon, hvad kalder vi så de folk, der holder gudstjeneste?« Så var lyset der: »De er selvfølgelig *Guds tjenestefolk*«. Og bedre kan det vel egentlig ikke siges, skønt udtrykket desværre er lidt arkaiserende.

2. De døbtes præstedømme i den 20. århundredes økumeniske teologi

Den schweitziske teolog Hans-Ruedi Weber udtrykker det teologiske grundforhold mellem lægfolket og præsterne således: »The Laity are not helpers of the Clergy so that the clergy can do their job, but the clergy are the helpers of the whole people of God, so that the laity can be the Church«.[6]

Uanset dette grundforhold og uanset, hvordan lægfolket har fungeret - og det er sikkert oftest sket fortræffeligt i det stille helt uden kirkeledelsens og teologernes bevågenhed - så har kirkeledere og teologer, altid haft svært ved at sige noget teologisk positivt om lægfolket. Slår man op under *Laie* i den nye udgave af det berømte værk Die Religion in Geschichte und Gegenwart, bind V fra 1961, henvises man til »*Klerus und Laien*« for at kunne få noget at vide om lægfolket! At det allernyeste standardleksikon Evangelische Kirchenlexikon fra 1992 gentager fadæsen gør ikke sagen bedre. For sagen er, at teologer i praksis har været næsten ude af stand til at tænke lægfolket som andet end en afledning af præsten.

Klarest besked får - eller rettere fik - man i den katolske kirke, hvor *Pave Pius X* i *Vehementer Nos* fra 1906 slog fast: »Med hensyn til masserne, så har de ingen anden ret end den at lade sig lede og at følge deres præster som en føjelig flok«.[7] Det andet Vatikanerkoncil og udviklingen herefter balancerer i katolsk teologi på en knivsæg: dels understreges lægfolkets selvstændige apostolat - dels fremhæves det, at lægfolket, når det kommer til stykket, intet er uden forbindelsen til præsterne, som repræsenterer biskoppen, som igen repræsenterer paven.[8]

Situationen har reelt ikke været meget anderledes i dansk luthersk teologi, selv om der med forskellen i ordinationsteologien burde være en væsens- og ikke blot nogle gradsforskelle mellem luthersk og katolsk praksis. Instruktivt - og beskæmmende - er det i sammenhængen at studere præstevielsens historie og den aktuelle praksis med: Selv om vi er kommet lidt videre end til Kirkeritualets »klerikale Amen-liturgi« af 1685, hvor lægfolk helst skulle opholde sig i et tilstødende lokale, mens præsterne indviede den nye embedsbroder, så mangler vi endnu at se den biskop, der konsekvent lader lægfolk være med i processionen og under håndspålæggelsen ved præstevielse, for slet ikke at tale om bispevielse, sådan som der er åbnet mulighed for det i ritualerne af 1987.[9]

Genopdaget i reformationen spiller lægfolket kun for en stund en væsentlig rolle,[10] idet lægfolket dog atter træder frem i pietismen i det 18. og vækkelserne i det 19. århundrede. Ser vi på teologiens historie i international sammenhæng, bliver lægfolket først et fremtrædende tema i 1960'erne. Ikke mindst den Bonhoeffer-inspirerede sækularteologi (»den ikke-religiøse kristendomsinterpretation«), den politiske teologi (»kirke for andre« og »verden skriver kirkens dagsorden«) og den kirkekritiske missionsteologi (»lægfolkets apostolat«) satte lægfolkets teologi på dagsordenen.[11] Hvad der satsedes på, var at optø og aktivere lægfolket som »kirkens indefrosne kapital«, dens »insufficiently tapped reservoir of man-power« eller på 60'er dansk: dens intelligensreserve, som måtte mobiliseres efter sækulariseringens brud med Corpus Christianum.

I 1980'erne var det snarere menigheden samlet omkring præsten, der kom i centrum igen - i hvert fald i den praktiske teologi og missionsteologien. Hvor man endnu i 1960'erne mente, at man kunne dæmme op mod sækulariseringen ved at satse på lægfolkets tjeneste i verden, blev det håb nærmest opgivet i 1980'erne, hvor der i stedet satsedes på menighedsopbygning, d.v.s. fastholdelse og evt. genopbygning af det smuldrende menighedsliv. Ganske vist skal kirken længere ud, men det forestiller man sig skal ske ud fra kirken og præsten i den såkaldte *missionariske dobbeltstrategi*, hvor man på een gang vil styrke kærnemenigheden og udbygge kontakten til de kirkefremmede.[12] Det er muligvis en optimal strategi til folkekirkens vedligeholdelse, men noget dynamisk missionsperspektiv er der næppe i strategien.

Hvis målet er, at flere mennesker skal have mulighed for at tage den kristne tro til sig som en personlig sag, er der kun een hovedvej, nemlig vejen over de sociale netværk (familie, nabolag og arbejdsplads). Det viser al missionserfaring og -forskning. Hvordan kirken kan gå ind i en sådan

strategi, hvor lægfolket bliver de reelle præster (ministers) i dagligdagen, mens præsten primært koncentrerer sig om at være hyrde (pastor) for lægfolket under udøvelsen af de døbtes præstedømme i hverdagen, viser *Ray Bakke* i *Kristen i byen*, der omsider er kommet på dansk.[13] Selv om det endnu kun er svagt reflekteret i missionsteologien, ved missionsstrateger godt, at det er lægfolk med deres personlige relationer, der har de reelle muligheder for at blive evangeliets broer.

Lægfolkets fortrin i udøvelsen af det fælles embede er, at lægfolket, selv om det måske er lige så let at slå ned som firbenet, hele tiden - som firbenet - skal ud efter føde (firben kan man fange med hænderne, men de trænger helt ind i kongernes paladser hedder det i Ordsprogenes bog 30,28), mens præsten - som frøen - sidder og venter på, at føden skal komme til ham, jvf. den provstligt-folkekirkelige grundsætning: »Et sogn skal have en størrelse, så arbejdet naturligt kommer til præsten. Det er usundt, hvis en præst selv skal opsøge sit arbejde«. Senest kan man finde synspunktet bag de københavnske provsters »Oplæg til mulige ændringer i den kirkelige struktur i København og på Frederiksberg«, foråret 1993.

Også i den økumeniske bevægelse, der som nævnt var foran med at få lægfolket sat på dagsordenen i 1960'erne, har interessen for lægfolket været svag i 1980'erne. Ikke blot er den teologiske orientering blevet mere kirkelig og dermed embedsorienteret som en reaktion mod 1960'ernes sækularteologi, men bevægelsen og specielt de økumeniske samtaler er også blevet meget focuseret på kirkefællesskab og dermed gensidig anerkendelse af dåb og nadver og sidst men ikke mindst embeder, sådan som det igen opleves i Porvoodebatten, selv om kirkesynet i dette dokument er solidt forankret i forståelsen af de døbtes præstedømme.[14]

Bedst er den generelle situation, sådan som den på forskellig vis er udviklet i de fleste kirker verden over måske udtrykt således: »It seems a fair assumption ... that the clergy ... do not trust the laity, and if this be indeed so, then there is no strong reason why the laity should not return the compliment«.[15] Omtrent sådan ser den onde cirkel ud.

3. Lægfolkets præstedømme som menighedspleje

I urkirken opstår der efterhånden en arbejdsdeling mellem dem, der har ansvar for livet i evangliets modtagelse og dem, der har et præcisere ansvar for evangeliets og sakramenternes distribution. Udadtil er der tale om *apostle* (missionærer), som har ret til at få deres udkomme fra forkyndergerningen (I Kor 9,14 med par.), og indadtil dukker embederne som *episkopoi og*

diakonoi op. Biskoppen har som tilsynsperson for et større antal menigheder et overordnet ansvar for forkyndelsen og især sakramentforvaltningen. Biskoppen assisteres af diakonerne, der samtidigt har opgaver vedr. fordelingen af maden og det materielle gods i menigheden. I praksis fejrer menighederne ofte deres gudstjenester selv, f.eks. under ledelse af *presbyteroi*, lokale ældste, som primært står som ledere af menighedens liv i modtagelse af det evangelium, som menigheden for længst har hørt og omvendt sig til.

Da den kristne kirke bliver statskirke i 300-tallet, har staten behov for officialisering, formalisering, hierarkisering og territorialisering af kirkens struktur. I den proces glider diakonerne ud, og presbyterne bliver underordnet biskopperne. Samtidig professionaliseres og præsteliggøres presbyterembedet, så stillingen som leder af menighedens liv i evangliets modtagelse (menighedspleje) forskubbes i retning mod en særlig og til dels monopoliserende stilling som forvalter af evangeliet og sakramenterne. Tilmed indoptages der en række træk fra det før-kristne kultpræsteembede i det »præsteembede«, der kommer ud af transformationen af urkirkens presbyterembede.

Efterhånden forsvinder fornemmelsen for lægfolkets ansvar for kirkens ledelse. Kejseren, der er overordnet kleresiet og på een gang er en sakral person og kirkens overhoved, søger nemlig at inkorporere de døbtes præstedømme i sin person.[16] Det frugtbare spændingsforhold mellem *laos* og *kleros* træder i baggrunden, mens magtkampen mellem *stat* og *kirke*, d.v.s. *kejser/fyrste* og *kleresi*, kommer til at dominere billedet.

I den lutherske reformation vendes den teologiske forståelse af kirken med benene nedad igen. Udgangspunktet tages i forsamlingen af døbte og troende, der som sådan har direkte - præstlig - adgang til Gud. *Confessio Augustanas artikel V* om prædikeembedet kommer før artikel VII og VIII om kirken, da prædikeembedet er den nødvendige konsekvens af læren om retfærdiggørelse af tro, der omtales i artikel IV. Det indebærer imidlertid ikke, at embedet »kommer før« eller på anden måde er overordnet kirken som lægfolkets kirke. Prædikeembedet er tegn på, men ikke konstituerende for kirken, som om kirken først bliver til kirke, når præsten kommer til stede eller bestiger prædikestolen.[17] Tværtimod lægger Luther vægt på de døbtes præstedømme, som i praksis især må udøves i hjemmene, men som principielt også burde have plads i form af husmenighedslignende forsamlinger i kirken.[18] Også menighedsplejen fremhæver han, idet han forudsætter indsat diakoner eller fattigforstandere, der skal sørge for, at evangeliet ikke forbliver tomt i menighedens liv, hvor man er omgivet af syge og fattige.[19]

Historisk og sagligt er menighedsrådsinstitutionen udviklet i direkte forlængelse af en række organiseringsformer med sigte på menighedspleje og diakoni. Det gælder i det mindste i tre henseender:

1. I de fleste kirker i verden kaldes, hvad der svarer til menighedsrådsmedlemmer hos os, kirke-ældste. Uanset deres alder er der tale om folk, som har modtaget en leder-funktion af og i menigheden, fordi de nyder menighedens tillid: Ved siden af de særligt ordinerede ledere, som typisk forestår *uddelingen* af evangeliet og sakramenterne i kirken, har man også nogle ledere, der er »ordineret«, d.v.s. sat til side, til at medvirke ved *modtagelsen* af evangeliet og sakramenterne i gudstjenesten og i menighedens liv i det daglige. Denne tjeneste, som sigter på en bred indsats for menighedspleje ved menighedsledelse, kirketugt og fattighjælp, står i forlængelse af embedet som presbyter i urkirken. Hvad det drejer sig om, er en tjeneste for den fælles lydighed mod Kristus.

2. Sammenhængen til ansvaret for livet i evangeliets modtagelse findes også i den omstændighed, at den danske menighedsrådsinstitutions direkte forløber er embedet som »præstens medhjælpere« m.h.t. kirketugt og fattigpleje fra Danske Lov, der dannede forlæg for I. C. Christensens menighedsrådslov fra 1903.

3. Menighedsrådene overtog fra første begyndelse i 1903 forvaltningen af ansvaret for den reformatoriske tradition for kirkelige indsamlinger til fattigpleje. Vi vil gennemgå den retlige side af udviklingen på det punkt siden da. I § 20 i menighedsrådsloven af 1903 hedder det:

> »Til fremme af en fri, kirkelig Fattigpleje skal Menighedsraadet forvalte, hvad der indkommer i Kirkens Bøsser, Fattigtavler og Blok, hvilke Midler hidtil paa Landet og i Købstæderne have været henlagte til de ved Lov af 8. Marts 1856 oprettede »De fattiges Kasser«. For Anvendelsen af disse Midler tilligemed andre Indtægter, som Menighedsraadet maatte oppebære, fremlægges aarligt Regnskab for Menigheden, hvilket Regnskab fremlægges til offentligt Eftersyn i den første Halvdel af Februar Maaned efter foregaaende Bekendtgørelse fra Prædikestolen.«

I 1912-loven ændres indledningen til paragraffen (nu Økonomilovens § 2b[20]), idet der fra nu af i stedet for »fri, kirkelig Fattigpleje« tales om »Menighedspleje«. I øvrigt tilføjes følgende:

> »Hvor der i en Menighedsraadskreds findes en organiseret Menighedspleje uden for Menighedsraadet, kan Menighedsraadet bestemme, at

hvad der indkommer i Kirkens Bøsser, skal tilfalde denne. Kundgørelse herom sker fra Prædikestolen. En Beretning fra den frivillige Menighedspleje vedlægges Menighedsraadets aarlige Regnskab. En Valgmenighed kan ved sine Gudstjenester i Sognekirken have anbragt en Bøsse til sin egen frie kirkelige Fattigpleje.«

Hvorfor valgmenigheder fortsat skal nøjes med fattigpleje, mens sognemenighederne er gået over til menighedspleje, melder historien ikke noget om (fra 1953 står der dog menighedspleje begge steder). 1912-formuleringen går uændret over i 1922-loven. I 1962 tages der i loven højde for, at en række indsamlinger går til andre kirkelige formål end menighedspleje, der i Danmark traditionelt er blevet forstået snævert som menighedens sociale arbejde i sognet. Paragraffen (nu § 2b i Økonomiloven) ændres som følger:

»Til fremme af menighedsarbejdet, herunder menighedsplejen, forvalter menighedsrådet, hvad der indkommer i kirkens bøsser. Nærmere regler herom fastsættes af kirkeministeren.«

Reglerne blev fastsat i - i 1995 stadigt gældende - cirkulære af 8. Maj 1963 om indsamling i kirkerne. I paragraf 1 hedder det:

»I kirkerne vil der som hidtil være at foretage indsamling til fremme af menighedsplejen«. Denne indsamling omtales som »en stående indsamling«, og det understreges, at der ved de ordinære gudstjenester »altid bør være opsat mindst en bøsse til indsamling til menighedsplejen« (§§ 2 og 4).

I 1993 skulle der saneres regler. Kirkeministeriet foreslog og fik i 1994 vedtaget følgende formulering (nu § 27):

»Til fremme af menighedsarbejdet forvalter menighedsrådet gennem kirkekassen, hvad der indkommer ved indsamlinger i kirken. Nærmere regler herom fastsættes af kirkeministeren.«

Sådan forsvandt altså menighedsplejebegrebet fra den kirkelige lovgivning i Danmark, selv om både Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer og De Samvirkende Menighedsplejer forud havde protesteret over for ministeriet og folketingets kirkeudvalg. Ministeriet fandt det »utidssvarende« at have et »eksempelkatalog« som i 1962-loven, hvor der altså kun er nævnt et eksempel på, hvad menighedsarbejde er, nemlig menighedspleje,

og man bemærkede endvidere, at »der kun findes en organiseret menighedspleje i få menighedsrådskredse«. At der er flere i dag end nogensinde, og at menighedens behov for menighedspleje består uafhængigt af dens organisationsformer, var der ingen forståelse for. Ej heller var der forståelse for den brede betydning af ordet 'menighedspleje', som jeg argumenterer for her.

I Preben Espersens *Kirkeret* nævnes det, hvad sandt er, at præsten har pligt til at bede menighedsrådet om lov til at samle ind til Det danske Bibelselskab Nytårsdag.[21] Men der nævnes ikke noget om, at det - efter det stadigt gældende indsamlingscirkulære af 1963, der måske nu har tvivlsom lovhjemmel - er pligtigt, at der skal samles ind til menighedsplejen *hver* søndag.

Udtrykket menighedspleje er ikke utvetydigt godt. Det er (i det 19. århundredes tyske og danske sammenhæng) præget af at være udviklet som et udtryk for menighedens deltagelse i den lokale sygepleje og efterhånden i videre sammenhænge. Men selve sagen, almindelige kristnes personligt og/eller menighedsmæssigt formidlede omsorg for deres medmennesker i og uden for menighedsfællesskabet må fastholdes som grundlæggende i de døbtes præstedømme.

4. Lægfolket i folkekirkeordningen

I *Kirkeordinansen* 1537/39 optræder kongen som den store lægmand: kirkens fornemste medlem, troens beskytter og biskoppernes fader - og dermed som den, der i et og alt har ret og pligt til at føre kirkeregimente, d.v.s. styre kirken. Kongen kan - som tilfældet er i Ribeartiklerne af 1542 - anerkende andres medkompentence - eller han kan delegere sin magt efter enevælden af 1660. Men i princippet er kongen eneindehaver af de døbtes præstedømme, for så vidt angår kirkestyret, som andre kun kan tage del i efter overenskomst med eller delegation fra kongen.[22] Allerede i reformationen finder vi grundproblemet i forståelsen af de døbtes præstedømme i forhold til kirkens ledelse i Danmark: Når det er uklart, om vi har en kirke i anden betydning af ordet end kongens evangelisk-lutherske religionsvæsen, bliver det også uklart, om og i givet fald hvordan lægfolk kan være subjekter i denne kirkes ledelse.

I *Konventikelplakaten* af 1741 fastslås det, at lægfolk kun kan træde offentlig frem i Jesu navn efter tilladelse fra og under kontrol af den lokale sognepræst, som her optræder som kongens repræsentant til indgrænsning af de døbtes præstedømme.

Grundprincippet er det samme i *Danske Lov* af 1683: Lægfolket har ingen selvstændige muligheder for at udøve det almindelige præstedømme i offentlig form, men som af præsten dertil udpegede medhjælpere kan de medvirke i udøvelsen af præstens embede. I kultusminister Halls cirkulære fra 1856 til genoplivning af medhjælperinstitutionen i form af frivillige menighedsråd siges det meget tydeligt, at det vigtigste anliggende er »Menighedsraadets deltagelse i Forvaltningen af Sjælesørgerembedet og i Bestyrelsens af Menighedens indre religiøse Anliggender«. Samme linie fastholdes i I. C. Christensens menighedsrådsforslag af 1900 og menighedsrådsloven af 1903. Først da menighedsrådet skifter fra at være en slags rådgivende stænderforsamlinger i 1903 til at blive et organ med selvstændig, kirkelig kompetence i 1912, indføres dels menighedsrådsløftet dels paragraffen om præstens uafhængighed af menighedsrådet i embedsvirksomheden. Men desforinden er der gået kirkepolitisk ideologi i sagen:[23]

Grundtvig er grundlæggende uigennemtænkt, hvad angår lægfolket: »Selv bygger ånden kirke bedst, trænger så lidt til drot som præst, ordet kun helliger huset«.[24] Og det gør ånden, når og hvor menigheden låner mund til Herrens egne munds-ord (den apostolske trosbekendelse, fadervor og indstiftelsesordene), hvorved der skabes kristendommens livsudtryk (tro, håb og kærlighed), som igen giver sig udslag i livstegnene: bekendelse, forkyndelse og lovsang. Det *er* kirke - og dertil trænges hverken præst, degn eller kongelige anordninger.

Grundtvig mener dog ikke, at staten kan undvære kirken som moralsk rammeordning, hvorfor han reelt i 1839 går ind for, at statskirken omdannes til en slags religiøs fritidslov, som staten selvfølgelig har ret og pligt til at støtte efter egne interesser. Konsekvent nok går han imod, at det indføres i grundloven, at kirken skal være evangelisk-luthersk.

I praksis tænker Grundtvig i virkeligheden i tre lag: lægfolkets uorganiserede liturgiske fællesskab som det egentlige, hvortil kommer præster som han selv, som han ikke lægger stor vægt på, men dog går ud fra som en historisk selvfølge - og endelig så til sidst den upartiske statskirkelige ramme, som må give frihed til alle. Selv om Grundtvig så godt som nogen ved, at ånden kræver former at virke i, så tænker han aldrig de kirkelige former realistisk igennem. Da der f.eks. er brug for fattigpleje i Vartov lader han svigersønnen, hjælpepræsten Boisen, indsætte syv fattigforstandere (de udvikler sig i øvrigt senere til en slags menighedsråd, da der skal vælges ny præst), men Grundtvig har ikke selv sans for sammentænkningen af styrelsesform og teologi i kirken.

Kirkefondsteologen Henry Ussing genoptager tanken om de døbtes præstedømme i Luthers og især pietismens betydning som den almindelige værne- og vidnepligt. Ud fra analogien til tempelbygningen hører kun de bevidste og ansvarlige, d.v.s. de omvendte (da man kun i omvendelseserfaringen kan have nogen som helst form for kristelig vished,) med til præstedømmet. De uomvendte døbte færdes i forgården og må omvendes af »præsterne«, før de selv kan blive »præster«. På alle disse præster i de døbtes præstedømme må der bygges et kirkeligt regimente, men modsat Grundtvig forestiller Ussing sig principielt - i sin tid - en kirke helt frigjort fra statslige rammer. Hvor »Staten ved Tidens Ugunst er blevet Kirkens retlige Subjekt«,[25] må kirken nu som det almindelige præstedømme i forening med de ordinerede præster, hvis positioner Ussing forudsætter lige så uproblematisk som Grundtvig, træde ind som subjekt.

Da Ussings arvtagere efterhånden må affinde sig med menighedsrådene, overtager man, hvad der også er *Jakob Appels* intention, at rådene skal tage sig af »den ydre kirke«, mens menighedssamfundene tager sig af »den indre«,[26] idet man kun kan være medlemmer af de døbtes præstedømme, hvis man er omvendt efter vækkelsesmønsteret og lever »et helligt liv«.

Ussings tanker blev i praksis omsat i en meget stærk lægmandsbevægelse med deltagelse i alle dele af kirkens (læs: kirkefondsmenighedernes) liv, dog mest efter recepten trofasthed, arbejdsvillighed og offervilje - ikke altid så langt fra det engelske: pray, pay and obey.[27] Her er nok en del af rødderne til, at det ikke holdt så godt i længden: selv om menighedssamfundsrådene var selvstændigere end præstens medhjælpere efter danske lov, stod og skulle de stå under præsternes ledelse - og menighedssamfundene blev i det hele taget kun etableret, hvis præsterne ville gå foran.

Kirkestyremæssigt kom kirkefondssbevægelsen til at betyde et principielt vigtigt gennembrud, idet vi her for første gang for fuld udblæsning og med største betydning for hele Københavns kirkeliv - fik lavet »en frivillig (lægsfolksbaseret, HRI) bevægelse, ledet af kirkens primas, billiget og støttet af kirkestyrelsen«.[28] Ganske vist var der tale om »en konservativ revolution«, hvor kirken ville »slå de sunde sognebånd fast«, men reelt gennemførtes kirkesagen som en revolution fra neden fra lægfolket mod et endnu mere konservativt kirkestyre i den ledende gejstlighed og ministeriet - og i øvrigt med udfoldelse af allehånde begavede strategier i så hensende. Tilspidset sagt: som studenteroprøret fornyede universitetet ved at skaffe de yngre lærere til magten i stedet for professorerne, fornyede Kirkefondet kirken i København ved at skaffe de yngre præster til magten i stedet for de ældre.

Kirkesagen i København efter 1850 udlagde - med Kirkefondet i spidsen - udtrykket *folkekirke som en kirke, hvor den afgørende udvikling sker på de frivillige (lægfolksbaserede) bevægelsers initiativ.* - Det har siden været et hovedspor i dansk kirkeliv - og ved siden af menighedsrådene det afgørende udtryk for lægfolkets indirekte deltagelse i kirkestyret.

Med *J. H. Monrad* udvikles den grundtvigske tale om »den tålsomme folkekirke«, som primært er en præste(friheds)kirke, hvor staten styrer, idet den dog delegerer nogle af sine verdslige styrebeføjelser til menighedsrådene på lokalt plan. Antageligt er det her vi finder hovedinspirationen til formuleringerne i Appels menighedsrådslov af 1912. Præsterne får både i pose og sæk efter denne tankegang: sikkerhed for ansættelsen i en statslig evangelisk-luthersk præsteansættelsesanstalt, men udstrakt præstefrihed tillige. Monrads som Grundtvigs »egentlige fejlskøn ligger i overbevisningen om, at den bekendelsesløse stat kan opretholde en bekendelsesløs folkekirke - at statens egen religiøse neutralitet skulle betyde, at den heller ikke behøver at kræve nogen konfessionel forpligtelse af folkekirken. Det forholder sig tværtimod således, at selv en religiøst neutral stat for sin egen skyld er nødt til at vide, hvem den har at gøre med«.[29]

Tidehvervsgrundtvigianerne tager højde for denne indvending, idet de udvikler Monrads standpunkt med en luthersk forkyndelsesteologisk legitimering, hvor præstefriheden nu ikke længere hævdes som præsternes frihed, men som deres bundethed til forkyndelsens alvorlige opgave. Samtidig kan man trøste lægfolket med, at kun ved at præsterne varetager forkyndelsen, kan lægfolket få en chance for at fastholde det almindelige præstedømme i princippet[30] - og staten sikrer sig samtidig både borgerlig og bekendelsesmæssig orden foruden god forkyndelsesservice for hele folket.

Morten Pontoppidans udgangspunkt i sognemenighedernes folkekristne, som han kalder til at træde i karakter - eller melde sig ud af kirken - er øjensynligt den første ansats til at tage de døbtes præstedømme alvorligt i kraft af dåben og almindelig kirkegang alene. Det er her, der i dag bygges videre, når f.eks. Kirkefondet nu arbejder for en kirkelig ansvarlighed og et kirkestyre opbygget på de døbtes præstedømme og menighedsrådene, sådan som de er valgt ved almindelig valgret blandt alle døbte.[31]

Det er her, vi kan begynde med Gammeltoft-Hansen at skelne mellem »præster, lægfolk og andre folk«.[32] Et kirkestyre må bygge på et samvirke mellem præster og lægfolk, sådan som disse findes sammen i menighederne. Sålænge kirken er sammenvokset med staten, må der i styret endvidere

samvirkes med »andre folk«, d.v.s. ikke-medlemmer og medlemmer, der optræder som statens repræsentanter i kirkestyret.

5. Lægfolkets synliggørelse som kirke

Tabet af teologisk forståelse af lægfolket har sin baggrund i kirkens vanskeligheder med at finde frem til en forståelse af sig selv som kirke. Hertil er i sidste del af dette århundrede kommet en sækulariseret tids generelle tab af teologisk forståelse af tilværelsen, som ikke blot har ført til, at megen kirkelig lovgivning er gennemført uden teologisk reflektion, men også at de kirkelige omgangsformer i det hele taget ofte lever og udvikles uden hensyn til, at kirken er en teologisk størrelse. Lad os se på et par eksempler:

En ung ugift præst kommer til en mindre provinsby, hvor forgængeren med den dygtige kone har vænnet menigheden til, at der serveres frokost efter gudstjenesten mindst en gang om måneden. Menighedens modne medlemmer indser snart, at de sagtens på skift kan stå for frokostanretningen, idet præsten så kan koncentrere sig om at lede gudstjenesten. Alt går vel, til præsten en søndag må foretage et hastebesøg lige efter gudstjenesten. Præsten varskoer et par fra menigheden om, at de blot selv kan begynde på frokosten, idet præsten altså har et ærinde at forrette. Igen bliver alt rettet til på bedste måde, men da præsten kommer tilbage efter en halv time, står menighedens medlemmer samlet ved ta-selv-bordet - uden at nogen har begyndt at spise: I kirken må man da vente, til præsten siger Værs'go!

Det andet eksempel er mere tragisk end komisk: Hvad sker der, hvis præsten udebliver fra en gudstjeneste - eller når der ikke er præster nok til, at der kan holdes gudstjeneste det ønskelige antal steder? Indtil for ca. et halvt hundrede år siden var det almindeligt, at man satte degnen til at lede gudstjenesten i præstens fravær - eller menigheden fandt selv ud af at synge og læse i bibelen.[33] Men i de sidste årtier er det gledet ind i den almindelige bevidsthed, at det er præsten, der »holder gudstjenesten« (når der blot er kommet en og helst to kirkegængere) - og kommer præsten ikke, så er der altså ikke gudstjeneste. Hvad ville der ske med vores kirke, hvis alle præster blev internerede, som det skete med de 200 præster i den tyske, evangeliske kirke i Schlesien, da landet blev indlemmet i Polen? - I Schlesien overtog lægfolket den fulde ledelse af gudstjensten.[34]

Der er ingen tvivl om, at der i begge eksempler indgår træk af et nedarvet statskirkeligt-autoritært forhold mellem præst og menighed, hvor intet kan gøres rigtigt i kirken, når det ikke er præsten, der forestår det. Men antageligt indgår der fuldt så meget en moderne - sækulariseret - fornemmelse af, at

præsten er den serviceleverende ceremonimester, hvis erhvervsmæssige kompetence man ikke skal risikere at anfægte ved, at menigheden begynder selv at gøre ting, som præsten plejer at gøre. Og det så meget mere, som man ved, at præsten via kirkeskatten får sin gode løn for at levere en bestemt service overfor sognets beboere. Har kirken og teologien ikke formidlet en forståelse af, at kirken er andet og mere end en etat i staten, er det konsekvent nok, at folk opfatter den som et servicevæsen, for det er, hvad moderne etater er: de leverer service for staten, som f.eks. toldvæsenet, og/eller de leverer service for borgerne, som f.eks. postvæsenet.

Problemet i kirken som i teologien er, at de døbtes præstedømme er usynliggjort - med nogle undertrykkelsesmetoder, herunder selvundertrykkelse, og en fortielse, som jævnt hen kan ses som en parallel til dem, kvinder lever med i det mandsdominerede samfund. Der forestår med andre ord et stort oprydnings- og oplysningsarbejde, hvis vi skal komme tilbage til forståelsen af, at læren om de døbtes præstedømme indebærer det vigtigste, der at sige om kirken: *Kirken er de døbtes forsamling og udøvelse af de døbtes præstedømme.*

Ekskurs om kirkens synlighed

Kirken er de mennesker, der har fået nåde og kald til at være med som levende sten og medarbejdere i Guds hus. Kirken er mennesker, og de mennesker er akkurat lige så synlige som kirke, som de i øvrigt er som mennesker. Levi blev ikke usynlig, da han rejste sig fra toldboden og fulgte Jesus, der havde kaldt på ham. Den kristne gudstjenestemenighed er som forsamling af mennesker også aldeles synlig. Og menighedens medlemmer bliver heller ikke usynlige af at gå ud af kirken igen. Det er synlige mennesker, der er kirke og menighed også i hverdagen, selv om det er vanskeligere at genkende kirken som kirke i hverdagen af den simple grund, at vi ikke altid bærer kirkens klareste livstegn, forkyndelse, bekendelse og lovsang,[35] så meget til skue i hverdagen, som vi i fællesskab gør det ved søndagsgudstjenesten. Usynlige er vi imidlertid aldrig som menighed, selv om vi nok kan blive ukendelige (hvad vi vist just ikke skal rose os af). Den falske tro på, at vi som lægfolk blot kan dukke hovedet, for vi er alligevel ikke rigtigt kirke, i hvert fald ikke før præsten kommer, er en folkekirkelig grundskade.

Lige så lidt som et menneske kan løbe fra sin egen synlighed, kan kirken det. Det er tværtimod netop den synlige kirke, mennesker tager bestik af, i hvert fald i første omgang. Det er den synlige kirke, der ved sin synlighed -

sin fremtoning - sender det første signal til mennesker om, hvad kirke og kristendom er. Og mange når ikke meget længere end til at se det synlige - måske fordi de må tage afstand fra den skikkelse, vi har givet vores kirke, så de aldrig kommer så tæt på, at de kan høre det evangelium, kirken lever af.[36] På den måde er lægfolket altid et »forkyndelsens præsteskab« - om det vil det eller ej.

Ligesom det væsentligste, der er at sige om et menneske, egentlig er »usynligt« (selv om det på mange måder kan være afspejlet i menneskets fremtoning og i hvert fald i dets handlinger), sådan er det også med kirken. Det gælder tilmed noget så afgørende som kirkens grænser. I luthersk sammenhæng holder vi fast ved, at kirken består af dem, der er forenede ved dåb og tro. Men netop ved både dåb *og* tro. Derfor kan man ikke uden videre se på mennesker, hvem der hører til kirken. Det kan man kun få at vide af dem selv - og så må man i øvrigt tage dem på ordet. Om de taler sandt, eller om de er hyklere, ved kun Gud.

Netop fordi kirken som lægfolkets forsamling er synlig, er det en vigtig oplysning om kirken, at dens grænser er skjulte. Var kirken usynlig, var det forvrøvlet at sige, at dens grænser er skjulte! Noget, der er usynligt, kan ikke have skjulte egenskaber, det kan kun det synlige. Kirken kan for så vidt sammenlignes med et stjernebillede som Mælkevejen: En stjerneklar aften er Mælkevejen aldeles tydelig at se, men hvor den begynder, og hvor den holder op, er det umuligt at afgøre for os, der ser med det menneskelige øje.

Det er kirken som synlig forsamling af mennesker, der har fået overdraget såvel løftet om Kristi nærvær som den opgave at forkynde Kristus, til han kommer igen. At der så i denne sande, eneste gyldige, men stadigt synlige kirke, er megen ondskab i os alle, så der er mange utro tjenere i forsamlingen, ved vi jo af egen erfaring med os selv. Det er derfor, det giver mening, at kordegnen i den gamle kirkebøn siger, at vi er »kommet ind i dette dit hus for at høre, hvad du ... vil tale til os«, ligesom han på vore vegne - fortrøstningsfuldt - takker Gud, fordi Han har »lært os, hvad du vil, at vi skal gøre«: Af os selv bliver og forbliver vi ikke kirke! Det gør vi kun, hvor Gud nådigt handler med os. Søndag morgen i kirken og resten af ugens morgener, når »hver morgen i min skål en nåde uden mål til mig nedflyder«.[37] Kirken af synlige mennesker vil bestandig være der. Det har Gud lovet at sørge for. Samme bestandighed er der ikke i den enkeltes personlige forhold til den kristne tro og dermed til kirken. På det punkt er der meget at takke for - og bede om.

6. Kirkeordningens teologiske status

Det er klart, at kirkeinstitutionens ordning i luthersk sammenhæng er et teologisk adiaforon, for så vidt den hverken er snævert teologisk normerbar eller selv teologisk normsættende.[38] Men at menneskelige ordninger i kirken ikke har teologisk nødvendighed, betyder sandelig ikke, at de er teologisk ligegyldige. Her er jeg enig i de udførlige udredninger i *Anna Marie Aagaards* bog *Identifikation af kirken.* Kort sagt gælder det i praksis, som det gælder teologisk betragtet i følge Barmenerklæringens kap. 3, at *kirken* (i lige grad) *forkynder* (eller det modsatte) *gennem sin prædiken og sin ordning.* En kirke, der ikke tør stå teologisk inde for sin egen ordning - hvor lidt ordningen end kan udledes direkte af teologiske normer - er derfor teologisk set mangelfuld. Den har ikke gjort sit retsteologiske arbejde, men betragter kirken som en sækular størrelse.

Med den ovennævnte uklarhed i kirkens teologi og praksis omkring de døbtes præstedømme, kan det ikke undre, at der ikke har været taget synderlig hensyn til en retsteologisk forståelse af lægfolket i den kirkeretlige udformning af folkekirkens ordning. Det er imidlertid en presserende opgave, fordi muligheden for udfoldelse i praktisk liv og oparbejdelse af teologisk indsigt må gå hånd i hånd, hvis vi nogensinde skal komme fri af den præstekirkelige praksis.

Kristendommen skaber et nyt liv i det gamle liv, men den opbygger ikke en ny stat i den gamle stat. Det inkarnatoriske princip indebærer tværtimod, at de kristne må gå ind i de eksisterende former såvel i det daglige liv i kald og stand, som når det gælder livet i og omkring kirken. Jesus kaldte mennesker ud til et liv i tro og efterfølgelse, men han dikterede ikke en særlig organisationsform, som de kristne skulle indrette deres fællesskab efter. I praksis overtog urkirken formmæssig inspiration fra samtidens sociale institutioner, først og fremmest husstanden, de frie foreninger, de filosofiske og retoriske skoler samt jødernes tempel og synagoge. Målet, som sprang ud af Jesu budskab, var, at der skulle dannes et fælleskab, som på en gang var fast og åbent, socialiserende og grænsesprængende, omsorgsfuldt og dynamisk - af hensyn til den tjeneste, man stod med i verden. Derfor må vi forestille os, at urmenigheden - næsten uden at tænke over det - overtog de dele af samtidens socialformer, som syntes bedst at tjene det nye fælleskab og dets opgaver, selv om bl.a. Pauli breve vidner om, at man efterhånden måtte bevidstgøre og tage højde for de teologiske konsekvenser og signaler, som forskellige omgangsformer kunne indebære.[39]

På samme måde gælder det i dag om, at kirken må bruge de af samtidens former, som bedst fremmer kirkens fællesskab og opgaver. Det er ikke et teologisk gyldigt argument, at kirken absolut *ikke* skal gøre, som »verden« gør ved at »efterligne« eller tage ved lære af, hvad der nu måtte være oppe i tiden, eksempelvis i det sociale arbejde, hvor det i dag synes at være tidens løsning at lave besøgstjenester og selvhjælpsgrupper. Kirken er *i* verden, selv om den ikke er *af* verden og derfor ikke uden videre skal skikke sig lige med denne verden (Rom. 12,1-3). Den har en særlig - Gudgivet - oprindelse og opgave, men den må til enhver tid finde ud af at virke under de former, som er de bedst mulige under hensyn til tid og sted. Ingen former kan på forhånd udelukkes, men må med åbent sind underkastes teologisk prøvelse. På samme måde kan ingen former diviniseres - ophøjes, som om de var udtryk for Guds eget diktat. Når byfogeden eller »de syv fremmeste mænd« påtog sig eller blev pålagt at repræsentere lægfolkets præstedømme på det offentlige og husfaderen på det huslige plan i reformationstiden, så må denne udmøntning af de døbtes præstedømme formentlig teologisk anses for fuldt så optimal på den tid, som en repræsentationsform byggende på almindelig valgret må anses for at være det i dag.

7. De døbtes præstedømme og det kirkelige demokrati.

Idealet om en demokratisk arbejds- og ledelsesform, står stærkt i dansk tradition. De senere års storpolitiske udvikling har endog gjort det vanskeligt at argumentere seriøst for et andet troværdigt politisk ideal end det nok så vanskelige og skrøbelige demokrati. For en kirke, der tør være kirke i vor tid, springer det allerede derfor umiddelbart i øjnene, at demokratiet kunne være en oplagt kirkelig organisationsform, når det gælder udfoldelsen af de døbtes præstedømme. Hertil kommer, at begge tankegange er bygget på principper om egalitet og solidaritet. Det kan derfor undre, at der aldrig har været en solid og konstruktiv debat om demokratiet som kirkelig arbejds- og ledelsesform, selv om såvel grundlovens fader, *D. G. Monrad*, som menighedsrådenes ophavsmand, *I. C. Christensen*, sigtede mod opbygningen af et kirkeligt demokrati som parallel til det, der var indført i stat og kommune.

Gejstligheden og de kirkelige myndigheder har øjensynligt oftest associeret til egalitære og sværmeriske bevægelser i f.eks. reformationstiden, når talen har været om demokrati. Hertil kommer, at vi jo siden 1849 har en slags demokrati i folkekirken med folketinget som lovgivende instans og siden 1903 med menighedsrådene på sogneplan. Moderne teologer har ofte

anset det for tilstrækkeligt, således f.eks. *Hal Koch*, der end ikke nævner kirken i sin bog om demokratiet fra 1945. Dels var der mere presserende spørgsmål på dagsordenen dengang, dels var der ikke i samme grad som i dag bevidsthed om, at folketinget er valgt som organ for en religionsløs stat, der ganske vist »støtter« folkekirken, og ikke som kirkelig instans.

Endnu mere bemærkelsesværdig er det måske, at Hal Koch i sit indlæg om Demokrati og Religion i storværket Nordisk demokrati, red. af Hal Koch og Alf Ross, København 1949, kun taler om kristendommens idemæssige bidrag til demokratiets udvikling, og slet ikke om kirkeligt demokrati endsige om de døbtes præstedømme. I sit skelsættende oplæg om Folkereligion og kirke[40] understreger Koch - indirekte - stærkt, at folkereligiøsitet som forståelsesbaggrund for medlemmernes engagement i folkekirken umuliggør en aktiv deltagelse i kirkens ledelse fra disse medlemmers side. Også de, der sidder i menighedsrådet, forholder sig ofte på »den mærkeligste måde« til det, der foregår i kirken (s.401).

Konservative teologer har for deres del ofte mødt det kirkelige demokrati med voldsom polemik, nemlig når og hvor folketing og/eller menighedsråd har handlet mod deres teologi, så de mener, at »talmajestæten« har overvundet »sandheden« i demokratiets navn.[41] Bemærkelsesværdigt er det, at synodeoplægget i *Kirkens mund og mæle* ikke er funderet i en forståelse af lægfolkets præstedømme - men i en primært social-etisk vision om, hvad et udbygget kirkeligt demokrati kunne bruges til.[42]

Hal Koch giver følgende korte - principielle - definition af demokrati: »Demokratiets væsen er ikke bestemt ved afstemningen, men ved samtalen, forhandlingen, ved den gensidige respekt og forståelse og ved den deraf fremvoksende sans for helhedens interesse«.[43] Udviklingen af et kirkeligt demokrati på alle planer efter den opskrift forekommer mig at stå i samklang med teologien om lægfolkets præstedømme af i hvert fald følgende grunde:

For det første afspejler en demokratisk arbejds- og ledelsesform bedst muligt kirkens væsen. Afgørelser kan i kirken kun træffes ved afstemning eller diktat, når der af praktiske grunde *skal* findes en løsning. Ellers må kirkens egalitære og korporative væsen tilsige, at man længst muligt - og på alle planer - må søge fælles løsninger gennem samtale.

For det andet - og det ligger også i forlængelse af lægfolkets fundamentale rolle i kirken - er alles synspunkter principielt lige vigtige, fordi alle har lige adgang til at gøre erfaringer med lægfolkets virke i det daglige og til personlig teologisk besindelse på de kristnes eksistens og opgave i verden. Nogle, bl.a. teologer og præster, har uddannelse og opgaver, så de har særligt kendskab til kirkens arv og helhed, hvorfor deres indlæg selvfølgelig må have en særlig

plads i samtalen. Afgørende er det imidlertid, at vi undgår sektoriseringen, hvor samtalen kun føres inden for forskellige grupperinger af ansatte eller inden for de respektive kirkelige retninger, så samforståelsen i hele kirken tabes. Skal kirken virke som kirke, er det et givet vilkår, at alle med-lemmer må være med i samtalen for at sikre afgørelsernes kvalitet. Noget andet er, om man vil kræve kvalificeret flertal i den ene eller den anden gruppe eller i hele gruppen, før der kan træffes en afgørelse, sådan som man kender det utallige andre steder fra. En mulighed er også, at der skal være kvalificeret flertal i hver gruppe for sig, sådan som man f.eks. praktiserer det i den engelske kirkes generalsynode, hvor de tre huse for henholdsvis bisper, præster og lægfolk samvirker.

For det tredje gør selve det forhold, at kirkens opgaver kun kan løses, når alle i kirken virker sammen, at alle må være med i den besluttende samtale, for at der kan være det bedst mulige klima for samarbejdet. Der er - med rette - få eller ingen sanktionsmidler overfor med-lemmer i kirken, så også derfor kan kun den konstruktive samtale motivere til fælles indsigt og indsats.

Endelig forekommer det mig *for det fjerde*, at kirkens vigtigste bidrag til samfundets udvikling i dag er den at gå foran i fremelskning og praktisering af demokratiske virkeformer.[44] Ide- og holdningsdebatten er vigtig, men føres dog efterhånden mange steder. Nok så afgørende er derfor den praktiske udmøntning af demokratiske samarbejdsformer, hvor alle på forhånd er accepteret som med-lemmer på lige fod.

Sammenfattende sagt gælder det, at alt for mange opgaver er uløste og omtrent lige så mange muligheder er uudnyttede i folkekirken. Derfor er det nødvendigt at udvikle arbejds- og ledelsesformer, der fremmer gensidig information og inspiration, støtte og solidaritet i hele kirken - på alle planer og på tværs af alle planer, så vi får bedre udblik og indsigt, styrke og stabilitet, når det gælder opgavernes løsning på lokalt såvel som regionalt, nationalt og globalt plan.

Det hævdes ofte og måske med rette, at evangeliets distribution, forkyndelsen og sakramentforvaltningen, foregår på kvalificeret teologisk niveau i folkekirken. Folkekirkens problem ligger i koblingen mellem evangeliets distribution og dets modtagelse, der er hæmmet af, at distributionen foregår professionelt, til dels uafhængigt af livet i modtagelsen. En indsats for livet i evangeliets modtagelse forudsætter imidlertid en forståelse af de døbtes præstedømme, som må få konsekvenser for alle sider af kirkens liv, herunder dens ledelsesform.

8. Kirkepolitiske konsekvenser

Det er let nok at konkludere, at det folkekirkelige demokrati må udbygges og gennemføres til tops, men der er en del mellemregninger at gøre undervejs.

Med lige stemmeret til alle folkekirkens medlemmer er *intensiteten* allerede maximal ved menighedsrådsvalgene - med de problemer, det indebærer i form af muligheder for kupagtige valg på grund af den lave valgdeltagelse. Det direkte valg fra alle folkekirkens medlemmer kan næppe udstrækkes til også at omfatte stiftråd og kirkeråd uden store problemer m.h.t. lav stemmeprocent, lav indsigt og deraf følgende vilkårlighed i resultaterne, som let kan blive reelt mindre demokratiske end det »velordnede anarki«, vi kender i dag på stift- og landsplan.

Derimod forekommer det oplagt, at demokratiets *ekstensitet* kan udvides gennem besluttende stiftråd, valgt af menighedsrådene, ligesom en række sager vil kunne drøftes og afgøres på landsplan af et af stiftrådene valgt kirkeråd, enten efter modellen fra Det mellemkirkelige Råd eller ved sammentræde af stiftrådene i deres helhed.

Nok så vigtig er naturligvis *effektiviteten* i den demokratiske proces. Som vi nu igen kan se det f.eks. i Rusland, sikres demokratiet ikke gennem uddeling af et stort antal stemmesedler hvert 4. år. *Demokrati kræver traditioner, institutioner og ikke mindst identifikation med helheden.*[45] I alle tre henseender står vi svagt i folkekirken: Vi har kun svage traditioner for demokratisk deltagelse ud over sogneplanet. Vi har ingen kontinuerlig kirkepolitisk debat uden for kredsen af læsere af Kristeligt Dagblads oplag på 14.000 - og folkekirken opleves oftest som kongregationalistisk, hvor hver menighed har nok i sig selv, selv om den styringsmæssigt primært fungerer som en kirke på landsplan.

Min konklusion er, at *det folkekirkelige demokrati må udbygges gennem korporative beslutningsprocesser, idet en blot formel udbygning med uddelegering af beslutninger efter princippet hver mand sin stemme, hverken vil fremme deltagelsen eller fornemmelsen af, hvad kirke er.*

Hvor et folketingsvalg med almindelig valgret giver mening, for så vidt der ved møder og via medierne er informeret omkring valgtemaerne, og for så vidt der er partier, der står for visse sammenfattende holdninger, giver et kirkeligt valg til et fjernt organ, hvortil man ikke kender kandidaterne endsige problemstillingerne i de kommende beslutningssager, ikke megen mening. Kan en dertil valgt skare af folkekirkemedlemmer derimod formås til at komme sammen i et antal dage for i fællesskab at lade sig informere

og debattere problemerne, er der al grund til at forvente, at de i fællesskab vil kunne træffe bedre beslutninger, end det i dag sker via de eksisterende ordninger på stift- og landsplan.

Vi kan ikke fremtvinge demokratisk deltagelse gennem formelle demokratiske regler i forhold til en deltagelsesmæssig så svag størrelse som folkekirken. Vi får således næppe større valgdeltagelse til menighedsrådsvalg i kraft af de nu forordnede åbne møder etc., ligesom vi lettest får lavere deltagelse i bispevalgene efter, at valghandlingen nu er langt ud til postforsørgelse, mens den tidligere skete ved et menighedsrådsmøde. Ligeledes er der ikke nogen stor demokratisk gevinst i at fratage præsterne stemmeret i menighedsrådene, mens der kan være en korporativ gevinst ved at lade alle omkring bordet sidde med samme stemmeret og -pligt.

Det er væsentligt at undgå, at beslutninger reelt fremkommer på en måde, så man lige så godt kunne kaste lod i stedet! Den nye bispevalglov kan fremme den slags beslutninger, mens et bispevalg, der fremgår af drøftelser og en række prøveafstemninger i en stiftforsamling kunne fremme en proces, hvor stiftets folk i fællesskab finder frem til den kandidat, som man - når alle muligheder er undersøgt - må anse for at være den bedste fælles løsning.

Også omkring præsteansættelse kan man i dag se en formalisering, der kan resultere i vilkårlighed. Det gælder særligt ved præsteansættelse ved særlige kirker, hvor der kræves særlige evner af præsten. I stedet for her at stemme sig til rette om en rækkefølge blandt dem, der tilfældigvis har søgt, ville det ofte give et bedre resultat, hvis man forud drøftede og kaldte en kandidat eller i hvert fald opfordrede vedkommende til at søge.

Afgørende er det, at lægfolket og dets repræsentanter gengives fornemmelsen af, at de er kirke og har muligheder for at forvalte ansvaret for at være det. Vigtig er her menighedsrådslovens nye bestemmelser fra 1989 med udvidede dispositionsmuligheder i samarbejdsprojekter, der også kan involvere de frie kirkelige organisationer, der har store traditioner for lægfolksinitiativer, der kan være med til at forny kirken. Vigtigt er det også, at menighedsrådene og de øvrige valgte forsamlinger i kirken tillæges teologisk indholdsladede opgaver (f.eks. menighedspleje) og funktioner (f.eks. medvirken ved gudstjenester og ordinationer).

Så længe det kun er præsterne og enkelte kirkepolitikere, der har naturlig lejlighed til at træde frem og tage ansvar som kirke, bliver vi ved med at have en præstekirke.

9. Opgaver for demokratisk valgte stiftsråd

Preben Espersen efterlyser med rette konkrete overvejelser over, hvilke opgaver demokratisk valgte stiftråd kunne påtage sig i folkekirken - og evt. løse bedre og mere betryggende end biskoppen og stiftøvrigheden gør det i dag.[46] Et konkret forslag er fremsat af *Karsten Fledelius* på vegne af Distriktsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer i København og Frederiksberg.[47] Man forestiller sig her stiftråd, der primært skal løse de økonomiske og tilsynsmæssige opgaver, som i dag er henlagt til biskop og stiftøvrighed, bortset fra biskoppens sjælesørgeriske og læremæssige tilsynsopgaver.[48] Jeg finder, at der her er tale om et alt for snævert perspektiv, som det måske knapt nok er besværet værd at foranstalte demokratiske forsamlinger til varetagelse af. Samtidig falder en række meget vigtige opgaver under bordet.

Kort udtrykt vil jeg foreslå, at et demokratisk valgt stiftråd på stiftplan skal løse akkurat de samme opgaver, som menighedsrådene, skal eller kan løse på sogneplan.[49] Hvad vi har brug for er med andre ord *stiftsråd, der - på stiftniveau - kan arbejde for »menighedernes liv og vækst« - akkurat som menighedsrådene gør eller kan gøre det på sogneniveau.* Ud fra det synspunkt kan opgaverne samles under fire hovedoverskrifter:

1. Liv og lære

Stiftrådenes vigtigste opgave bør være arbejdet med kirkens liv og lære i stiftet. Man må her særligt fremme gudstjenestelivet, deltage i, evt. helt overtage biskoppens kompetence m.h.t. fastlæggelse af retningslinier og særordninger for gudstjenester efter ansøgning fra sognene, særgudstjenester og anvendelse af kirkerum til ikke-gudstjenestelige formål. Nok så vigtigt kan det være at arbejde med generel støtte og inspiration til sognenes liv, herunder f.eks. gennem en kampagne a la »Søndag er kirkedag« og promovering af skole-kirke-samarbejde, f.eks. via stiftcentraler for undervisningsmidler, kirkelige skoletjenester og samarbejde med skolevæsenet omkring mini- og maxikonfirmander. Rådene skal ligeledes have kompetence, f.eks. udtaleret- og pligt, i lærespørgsmål, ligesom de skal udvikle stiftets kirkelige profil, f.eks. m.h.t. nadverpraksis, velsigelse af registrerede par, liturgisk praksis ved kirkelige handlinger, kirkelige handlinger for ikke-medlemmer af folkekirken, praksis ved præste- og bispeordinationer (herunder lægfolks deltagelse) og evt. indvielse/indsættelse af f.eks. sognemedhjælpere, anvendelse af liturgiske klæder m.v. Endelig må der påregnes en løbende aktivitet med kurser for menighedsrådsmedlemmer, kirkelige medarbejdere og i det hele taget alle slags folk fra stiftet, ligesom det vil være

en vigtig opgave at sørge for kommunikationen i stiftet gennem udbygning af eksisterende ordninger med stiftsbrev, stiftsblad og årbog.

2. Økonomi, ressoucer og rammeordninger

Stiftsrådene skal bestyre alle stiftets økonomiske midler (fællesfond, stiftsfond og kapitaler). Man skal herunder særligt kanalisere midler til særlige opgaver, som det hidtil er sket via stiftsfonde, lånemuligheder og udligningsordninger. Rådenene skal forestå fordelingen af præstestillinger og fastlægge retningslinier for forudsætninger for oprettelse og normering af andre stillingskategorier (kirkefunktionærer og sognemedhjælpere). Endelig skal man fastlægge standarder for diverse udgifter, særligt vedr. byggeri og inventar og for priser m.v. på kirkegårdene samt tage stilling til stiftets opdeling i sogne og provstier samt de administrative rammer for disse - for så vidt de ikke er fastlagt i lovgivningen. Det er en naturlig forudsætning, at stiftsrådene vil/bør udvikle et samarbejdsorgan på landsplan, som kan tage debatten op med ministerium og folketing på diverse område.

3. Tværsognelige opgaver

Rådene skal koordinere og udvikle varetagelsen af en lang række tværsognelige opgaver såsom kirkeligt arbejde blandt døve, hørehæmmede, blinde, psykisk handicappede, flygtninge, indvandrere, socialt belastede, tilhængere af andre religioner og nye åndelige strømninger, børn og unge i særlige situationer (militærforlægninger, uddannelsesinstitutioner, gademiljøer etc.) samt på hospitaler og plejehjem - og i forhold til medierne.

4. Mellemkirkeligt arbejde

Rådene overtager de nuværende mellemkirkelige stiftsudvalgs opgaver.

En række eksisterende u- eller halvofficielle stiftsudvalg for f.eks. mission, undervisning og flygtningearbejde kan efter lokal aftale fortsætte som arbejdsvalg under eller i tilknytning til stiftsrådene eller deres funktioner kan indoptages i stiftsrådene og udvalg nedsat af disse, akkurat som man kender det fra arbejdet på sogneplan.

Funktionen som stiftamtmand nedlægges, mens biskop og stiftkontorchef deltager i stiftsrådenes arbejde. Uafhængigt af stiftsrådene (jvf. par. 37 i menighedsrådsloven) fortsætter biskoppen sit arbejde som præst på stiftsplan, herunder med sjælesørgerisk rettet tilsyn med menighedsråd og præster, ligesom kontorchefen og stiftsadministrationen fortsætter en række administrative funktioner samt juridisk rådgivningsvirksomhed i stiftet som hidtil.

Noter

1. G. H. Williams: »The Ancient Church AD 30-313«, i: S. C. Neill og H.-R. Weber (udg.): *The Layman in Christian History*, London 1963, s. 32.
2. Jvf. 1 Kor 9,16 og 23.
3. Der er naturligvis en efterrationalisering, hvis man udlægger udtrykket *lægfolket (folke-folket) som et folk i og af folket, altså Guds folk, sådan som det findes i det danske folk og i øvrigt i og på tværs af alle folk.* Det er god teologi, men det er for meget, hvis man forlanger, at alle skal tænke det med, når vi siger lægfolk.
4. Således *Gyldendals Fremmedordbog* og *Nudansk Ordbog.*
5. Jvf. Hans-Olof Hansson: »Kyrkans folk - uppdrag och ansvar«, *Tro och Tanke* 1994:3.
6. Her citeret efter J.A.T. Robinson: *The New Reformation*, London 1965.
7. Her citeret efter John H. R. Stott: *One People. Clergy and Laity in God's Church*, London 1969, s. 9. På protestantisk grund er lægfolkets opgave tilsvarende udtrykt som »to pray, to obey and to pay«.
8. Jvf. Synodus Episcoporum: *The Vocation and Mission of the Laity in the Church and in the World Twenty Years after the Second Vatican Council*, Instrumentum Laboris, Textus latinus-anglicus, E Civitate Vaticana, 1987. Se videre Hans-Martin Barth: *Einander Priester sein. Allgemeines Priestertum in ökumenischer Perspektive*, Göttingen 1990, s. 104ff.
9. Jvf. Lars Eckerdals indlæg i Hans Raun Iversen og Verner Tranholm-Mikkelsen (red.): *Under bøn og håndspålæggelse. Indvielse af missionærer, diakoner og præster*, København 1989.
10. Jvf. Anna Marie Aagaard s. 59 ff. Se også Jørgen Stenbæks indlæg i denne bog s.75ff.
11. Jvf. Y. Congar: *Lay People in the Church*, London 1957, Hendrik Kraemer: *A Theology of The Laity*, London 1958 (på dansk *Lægfolket og kirken*, oversat af Hakon Falcke, Credo 1960), C. Eastwood: *The Priesthood of all Believers*, London 1960, C. K. Ward: *Priest and People*, Liverpool 1961, S. G. Neill and H. R. Weber (eds.): *The Layman in Christian History*, London 1963, Mark Gibbs and Ralph Morton: *God's Frozen People*, London 1964, John A. T. Robinson: *The New Reformation*, London 1965, Helge Brattgård: *Gode husholdere*, København 1966, John R. W. Stott: *One People. Clergy and Laity in God's Church*, London 1969 og Ralph D. Bucy (ed.): *The New Laity, Between Church and World*, Waco, Texas 1978.
12. Jvf. Eberhard Harbsmeier: »Hvor står Kampen? Strategier og perspektiver i præstens arbejde«, *Præsteforeningens Blad* 1990/2, s. 20.
13. Lohse/DMS 1993, særligt kapitlerne 5-8.
14. Jvf. Anna Marie Aagaard: »Porvoo«, i: *Præsteforeningens Blad* 1995/4, s. 73-79.
15. Grubb: *A Layman Looks at The Church*, s. 112, citeret efter Stott s. 9.
16. Jvf. W. C. H. Frend i: Neill og Weber: *Anf. værk*, s. 81f. Jvf. videre Stenbæks indlæg her s. 79ff.
17. Jvf. Regin Prenter: *Kirkens lutherske bekendelse*, Fredericia 1978, s. 77ff.

18. Jvf. Martin Luther: »Den tyske messe«, i: *Luthers Skrifter i Udvalg, Bind 2*, København 1963, s. 79f.
19. Jvf. Martin Luther: »Til den kristne adel af den tyske nation om reformation af kristenheden«, *Luthers Skrifter i udvalg, bind IV*, København 1964 samt kapitlet »Kirke - lægfolk. Et tema i variationer« i: Anna Marie Aagaard: *Identifikation af kirken*, 1991. Jvf. om den danske reformation Martin Schwarz Lausten (udg.): *Kirkeordinansen 1537/39*, København 1989, s. 224f.
20. Lovbekendtgørelse nr. 627 af 4. juli 1994 om folkekirkens økonomi.
21. Preben Espersen: *Kirkeret. Almindelig del*, København 1993, s. 174.
22. Jvf. s. 137 og Stenbæk her s. 79ff.
23. Jvf. til det følgende: Jørgen Stenbæk: »Behøver folkekirken en formålsparagraf?«, *Dansk Kirketidende 12-13/1994* og Hans Raun Iversen: *Ånd og livsform*, København 1987.
24. Sidste vers af Kirken den er et gammelt hus, som det findes i *Folkehøjskolens Sangbog*, men ikke i *Den danske Salmebog*.
25. Henry Ussing: *Tanker til Overvejelse om Menighedsliv og Kirkeliv*, Kjøbenhavn 1890.
26. Således også daværende generalsekretær i KFUM Chr. Baun i »Lægfolk i Arbejde«, i: P. Nedergaard (red.): *Luthers Arv og Danmarks Kirke*, København 1936, s. 153. Appel ønskede i øvrigt at begrænse menighedsrådenes indflydelse dels gennem brug af menighedsmøder, dels gennem en særlig lov om præstevalg uden om menighedsrådet. Begge intentioner led skibbrud i praksis, jvf. Per Ingesman: »Kirkeforfatning, menighedsråd eller præstevalg. Alternativer i den folkekirkelige demokratiseringsproces 1901-22«, i: Helle Blomquist og Per Ingesman (red.): *Forvaltningshistorisk antologi*, København 1993, s. 222 f.
27. Jvf. et utrykt foredrag af daværende formand for Kirkefondet til 50-års jubilæet i 1940: Carl Rasmussen: *Kirkefondet og lægfolket.*
28. Således udtrykt af overretsprokurator Th. T.W. Steinthal, jvf. Kamma Struwe: Kirkerevolution i 1890'erne, København 1995, s. 288.
29. Th. C. Lyby: Grundtvigs tanker om præstefrihed - og grundtvigianernes, i: *Ordet, kirken og kulturen. Afhandlinger om kristendomshistorie tilegnet Jakob Balling*, Århus 1993, s. 227.
30. Således Leif Grane i kommentaren til CA V i *Confessio Augustana. Oversættelse med noter*, København 1970, s. 58.
31. Se f.eks. Kirkefondets pjece »Menighedsrådet *har* udspillet« til menighedsrådsvalget 1992.
32. Således f.eks. i et foredrag ved Kirkefondets repræsentantskabsmøde 12. november 1994 i Fredericia, jvf. Christoffersen her s. 104
33. På Færøerne arbejdes der endnu seriøst for gudstjenester uden præstlig medvirken, jvf. »Degnegudstjenester på Fæøerne«. Af provst Jákub Dahl med indledning af sognepræst Marjun Bæk, *Præsteforeningens Blad 1992/9.*
34. Jvf. Hendrik Kraemer: *Lægfolket og kirken*, Credo 1960, s. 28f.
35. Det er de tre kirkens livstegn, som Grundtvig fremhæver i Den kristelige Børnelærdom.

36. Det er veldokumenteret bl.a. af Inger-Marie Børgesen i *Folk og Folkekirke*, København 1991.
37. *Den Danske Salmebog* nr. 690,2.
38. Jvf. *Confessio Augustana* artikel VIII.
39. Jvf. Robert Banks: *Paul's Idea of Community. The Early House Churches in their Historical Setting*, Exeter 1980.
40. I Hal Koch (red.): *Et kirkeskifte*, København 1960.
41. Se f.eks. Viggo Berg: *Kirken og det moderne demokrati. Til spørgsmålet om kvindelige præster*, Århus 1962. Afvisningen af sammenknytning af de døbtes præstedømme og det kirkelige demokrati kan også ske af ren (?) uvidenhed, som når Johs. H. Christensen i *De vilde ånders trop*, København 1992, s. 63, identificerer lægfolkets præstedømme med livet i kald og stand luthersk forstået.
42. Udtrykket det almindelige præstedømme forekommer kun en enkelt gang i en historisk sammenhæng hos Margrethe Auken s. 65 i *Kirkens mund og mæle*, København 1992.
43. Hal Koch: *Hvad er demokrati?* København 1945, s. 20.
44. Jvf. hertil Reiner Strunk: *Vertrauen. Grundzüge einer Theologie des Gemeindeaufbaus*, Stuttgart 1985.
45. Jvf. Preben Espersen her s. 14f.
46. Jvf. Espersen her s. 21.
47. Jvf. Menighedsrådenes Blad, Juni 1995, s. 43.
48. Jvf. Espersens gennemgang af opgaverne s. 20f.
49. Jvf. Espersen her s. 18f. og Christoffersen her s. 106ff.

Kort emnedelt litteraturliste

Det almindelige præstedømme i urkirken

Campenhausen, Hans von: *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in der ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1993.

Dahl, N. A.: *Das Volk Gottes. Eine Untersuchung zum Kirchenbewusstsein des Urchristentums*, Oslo 1941.

Eastwood, C.: *The Royal Priesthood of the Faithful. An Investigation of the Doctrine from Biblical Times to Reformation*, London 1963.

Faivre, Alexander (red.): *The Emergence of the Laity in the Early Church*, New York 1990.

Käsemann, E.: Amt und Gemeinde im neuen Testament, i: *Exegetische Versuche und Besinnungen, I. Band*, Göttingen 1964, s. 109-134.

Schweitzer, E.: *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*, Zürich 1959.

Det almindelige præstedømme i luthersk tradition

Aagaard, Anna Marie: »Kirke - lægfolk. Et tema i variationer« i: *Identifikation af kirken*, 1991.

Brunotte, W.: *Das geistliche Amt bei Luther*, Berlin 1959.

Hansson, Hans-Olof: »Kyrkans folk - uppdrag och ansvar«, *Tro och Tanke* 1994:3.

Madsen, P.: *De Christnes aandelige Præstedømme*, København 1879.

Luther, Martin: Til den kristne adel af den tyske nation om reformation af kristenheden (1520), i: *Luthers skrifter i udvalg, Bind 4*, s. 42-119.

Martin Luther: »Hvorledes Skriften forklarer og beviser, at en en kristen forsamling eller menighed har magt eller ret til at bedømme enhver lære og til at kalde, indsætte og afsætte lærere« (1523), i: *Luthers skrifter i udvalg, Bind 2*, København 1963, s. 49-57.

Storch, H: *Das allgemeine Priestertum bei Luther*, Theologisches Existens Heute, Neue Folge 37, 1953.

Det almindelige præstedømme i den økumeniske debat

Barth, Hans Martin: *Einander Prister sein. Allgemenines Priestertum in ökumenischer Perspektive*, Göttingen 1990.

Brattgård, Helge: *Gode husholdere*, København 1966.

Bucy, Ralp D. (udg.): *The New Laity, Between Church and World*, Waco, Texas 1978.

Congar, Yves M. J.: *Lay People in the Church. A Study for a Theology of Laity*, London 1957.

Eastwood, C.: *The Priesthood of all Believers*, London 1960.

Gibbs, Gibs og Morton, Ralph: *God's Frozen People*, London 1964.

Kraemer, Hendrik: *A Theology of The Laity*, London 1958 (dansk udg.: *Lægfolket og kirken*, oversat af Hakon Falcke, Credo 1960).

Neill, S. G. og Weber, H. R. (udg.): *The Layman in Christian History*, London 1953.

Neuner, P.: *Der Laie und das Gottesvolk*, Frankfurt am Main 1988.

Robinson, John, A. T.: *The New Reformation*, London 1965.

Stott, John R. W.: *One People. Clergy and Laity in God's Church*, London 1969.

Ward, C. K.: *Priest and People*, Liverpool 1961.

Fremstillinger af dansk kirkeret

Espersen, Preben: *Folkekirkens styrelse*, København 1990.

Espersen Preben: *Kirkeret. Almindelig del*, København 1993.

E.F. Larsen: *Den danske Kirkeret, Første Bog. Det kirkelige Menighedsliv*, København 1901.

E. F. Larsen: *Den danske Kirkeret. Anden Bog. Sognekirker og Sognekald*, København 1908.

Lausten, Martin Schwarz: *Kirkeordinansen 1537/39. Tekstudgave med indledning og noter*, København 1989.

Lov om menighedsråd. Normalforretningsorden. Med kommentarer af Preben Espersen, København 1994.

Matzen, Henning og Timm, Johannes: *Haandbog i den danske Kirkeret*, København 1891.

Roesen, A.: *Dansk Kirkeret*, 3. udg. København, 1976.

Nyere kirkeretlig debat

Auken, Margrethe m. fl.: *Kirkens mund og mæle*, København 1992.

Gammeltoft-Hansen, Hans og Stenbæk, Jørgen (red.): *Kirkeretsantologi 1991*, Århus 1991.

Gammeltoft-Hansen, Hans og Stenbæk, Jørgen (red.): *Kirkeretsantologi 1994*, Århus 1994.

Kyrkosyn, Kyrkouppfattning och Kyrkoförfatning, Nordisk Ekumenisk Skriftserie nr. 25, Nordiske Ekumeniska Rådet, Uppsala 1995.

Fra den danske demokratidebat

Koch, Hal: *Hvad er demokrati?*, København 1945.

Koch, Hal og Roos, Alf (red.): *Nordisk demokrati*, København 1949.

Madsen, Morten m. fl. (red.): *Demokratiets mangfoldighed.* Tendenser i Dansk politik, København 1995.

Pedersen, Ove K. m. fl.: *Demokratiets lette tilstand*, København 1994.

Ross, Alf: *Hvorfor demkrati?*, København 1946.

Person- og stednavneregister

A

Aagaard, Anna Marie *39, 66, 147, 155-156*
Andersen, Jon *127-128*
Appel, Jakob *142-143, 156*
Auken, Margrethe *10, 40, 157*

B

Bak, Jens Torkild *37*
Bakke, Ray *136*
Balling, Jakob *156*
Banks, Robert *157*
Barth, Hans-Martin *7, 9, 66, 155*
Baun, Christian *156*
Berg, Viggo *157*
Blomquist, Helle *156*
Blume, Peter *40*
Bollmann, Kaj *10, 40*
Bonhoeffer, Dietrich *135*
Brattgård, Helge *155*
Brochmann, Jesper *92*
Brunotte, H. *100*
Bucy, Ralph D. *155*
Bugenhagen, Hans af Pommern *80, 81*
Bukdahl, Else Marie *10, 40*
Bæk, Marjun *156*
Børgesen, Inger-Marie *157*

C

Campenhausen, Alex Freiherr von *101*
Campenhausen, Hans von *65*
Christensen, Bent *127*
Christensen, I. C. *138, 141, 148*
Christensen, Johs. H. *157*
Christensen, Torben *65*
Christian III *68, 79-80*
Christoffersen, Lisbet *8-9, 39, 103, 156-157*
Clemen, Otto *100, 102*
Congar, Y. *155*

D

Dahl, Jakub *156*
Danmark *7, 11, 22, 32, 67, 72, 78-79, 82-83, 91, 95, 100, 107, 131-133, 139-140*
Drejer, Ralf *102*

E

Eastwood, C. *155*
Eckerdal, Lars *155*
Elert, Werner *66*
England *62*
Espersen, Preben *8-11, 39-40, 52, 57, 60-61, 63-64, 66, 126-128, 140, 153, 156, 157*

F

Falcke, Hakon *155*
Fledelius, Karsten *153*
Frederik I *79*
Frederiksberg *136, 153*
Frend, W. C. H. *155*

G

Gammeltoft-Hansen, Hans *40, 66, 126-128, 143*

Gerhard, Johan 90, 92, 102
Gibbs, Mark 155
Golgatha 77
Grane, Leif 102, 127, 156
Griffenfeld, Peder Schumacher 91
Grundmann, Siegfried 100
Grundtvig, N. F. S. 130, 141-143, 156-157

H

Hall, Carl Christian 141
Hansson, Hans-Olof 155
Harbsmeier, Eberhard 13, 38, 155
Harder, Erik 128,
Heckel, Johannes *100*
Holm, Lars *66, 102*

I

Ingesman, Per *156*
Iversen, Hans Raun *8, 9, 24, 39, 61, 130, 142, 155, 156*

J

Jørgensen, Theodor *8, 9, 24, 42*

K

Käsemann, E. *65*
Ketscher, Kirsten *40*
Koch, Hal *15, 38-39, 149, 157*
Kraemer, Hendrik *155-156*
København *136, 142-143, 153*

L

Lausten, Martin Schwartz *100-101, 156*
Luther, Martin *46-48, 52, 65-66, 69, 74-78, 80, 82-90, 92, 95-96, 99, 100-102, 137, 142, 156*
Lyby, Th. C. 156
Løgstrup, K. E. 13, 38

M

Madsen, Morten 128
Madsen, Peder 7, 9
Matthison-Hansen, Else 38
Melancthon, Philipp 100
Monrad, Ditlev Gothard 148
Monrad, J. H. 143
Morton, Ralph 155

N

Nedergaard, P. 156
Neill, S. C. *155*
Nielsen, Erik A. *10, 40*
Nielsen, Jens Christian *38*
Norge *62*

P

Paulus *45, 46, 66, 81, 87, 101, 131, 147*
Pedersen, Ove K. *128*
Pius X, Pave *134*
Polen *144*
Pontoppidan, Erik *84, 91, 101*
Pontoppidan, Morten *143*
Prenter, Regin *94-95, 155*

R

Rasmussen, Carl *156*
Robinson, J. A. T. *155*
Ross, Alf *8, 11, 12, 14-16, 33, 38-39, 41, 149*
Rusland *151*
Rønsholdt, Steen *40*
Rørdam, H. F. *101*

S

Schlesien *144*
Smend, Rudolf *100*
Smidt, Laue Traberg *10, 40*
Sohm, Rudolph *93, 102*
Steinthal *156*
Stefánsson, Finn *38*
Storch, H. *100*
Stenbæk, Jørgen *8-9, 37, 66-67, 155-156*
Stott, John H. R. *155*
Strunk, Reiner *157*
Struwe, Kamma *156*
Sverige *133*
Sørensen, Asger *38*

T

Tranholm-Mikkelsen, Verner *155*
Tröger, Gerhard *102*
Tyskland *78, 82, 95*

U

Ussing, Henry *142, 156*

W

Wandal, Johannes *92*
Ward, C. K. *155*
Weber, Hans-Ruedi *134, 155*
Williams, G. H. *130, 155*
Wolf, Ernst *100*

Z

Zahle, Henrik *127-128*

Sagregister

A

Adiaforon *147*
Afstemning *149*
Afstemningsvalg *18*
Aktindsigt *62*
Alle troendes præstedømme *133*
Almindeligt præstedømme/de døbtes præstedømme *7-9, 11, 35-36, 42-67, 130-159*
Almindelig værne- og vidnepligt *142*
Almindelig valgret *148*
Amtmand *24*
Amtsrådsforeningen *120, 124*
Anordningskompetence *23*
Anordningsmyndighed *39*
Anstaltskirke *92-94, 96*
Ansættelsesudvalgets betænkning *115*
Apostel *136*
Ausburgske Fred, den *78*

B

Balanceforhold *26, 57*
Barmenerklæringen *147*
Bekendelse *12, 13, 32, 51, 54*
Beskyttelse af mindretal *30, 31*
Besøgstjeneste *148*
Biskop *13, 20-22, 25, 26, 28, 29, 34, 49, 54, 59, 62, 77, 116, 125, 136, 150, 153, 154*
Biskoppeligt tilsyn *107*
Bispe
-dømmeråd *62*
-embede *24, 46*
-kollegium *13, 62, 63*
-møde *59*
-valg *152*
-valglov *59, 152*
-vielse *59, 135*
-vielsesritual *92*
Budget
-forslagsret *118*
-kompetence *18*
-samråd *58, 118*
Bæredygtig enhed *126*

C

Confessio Augustana *13*
-art. IV *137*
-art. V *54, 69, 137, 156*
-art. VII *137*
-art. VIII *137*
-art. XIV *55*
-art. XXVIII *49*
Ceremonimester *145*
Charakter indelebilis *46*
Cirkulære om kirkelige kassers budget, regnskab og revision *128*
Communio sanctorum *48, 51*
Corpus christianum *135*

D

Danske Bibelselskab, det *140*
Danske lov *92, 132, 138, 141, 142*
Degnegudstjeneste *156*
Delegation *140*

Demokrati *8, 11-41, 95-100*
-begreb *11-26, 33, 72*
-det folkekirkelige *7-9, 42-66, 148-154*
-direkte/umiddelbart *16*
-idealtype *8*
-repræsentativt *15, 18-25, 52, 97*
-samtale *15*
-virkeformer *150*
Diakon *137*
Diakoni *51, 53, 137*
Diskussionsideen *14*
Distriktsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer i København og Frederiksberg *153*
Dåb *43, 46, 51, 68, 70, 76, 104*

E

Effektivitet *16, 18-24, 35, 56, 58, 60, 62, 64, 151*
Egalitet *148, 149*
Ekstensitet *16, 18-24, 35, 53, 56, 58, 60, 62, 64, 151*
Eksternitet *48*
Enighed, se Konsensus
Embede *75*
Etat i staten *145*

F

Fattigforstander *137*
Fattigpleje *138-139, 141*
Finansministeriet *39, 120, 124*
Firben *136*
Flertal *97*
Flertals
-beslutning *8, 12-13, 36, 38*
-majorisering *98*
-princip *14, 52*
Folke
-kristen *143*
-religiøsitet *149*
-tinget *22-24, 28, 31, 62-65, 148*
-tingets kirkeudvalg *29*
Foreningskirke *92-94, 96*
Forholdstalsvalg *26, 30*
Forkyndelsens præsteskab *146*
Forkyndelsesservice *143*
Forkyndelsesteologisk legitimering *143*
Formålsbeskrivelse *110*
Formålsparagraf *109*
Forvaltningsret *72*
Forvaltningsvæsen *123*
Frie (folke)kirkelige organisationer *105, 152*
Frivillig bevægelse *142-143*
Frø *136*
Funktionsmenighed *103, 126*
Fællesfonden *21, 122*

G

Gejstlig læresag *20*
Gejstlig retspleje *25, 56*
Gejstligt tilsyn *61*
Generalklausul *22, 64*
Gennemsigtighed *27-30*
Grundloven *23, 30, 104, 148*
§ 3 *123*
§ 4 *22, 31, 32, 64, 68, 125*
§ 6 *32, 104*
§ 31 *39*
§ 41 *40*
§ 42 *40*
§ 49 *28*
§ 66 *31, 125*
§ 67 *32*
§ 68 *32*
§ 70 *32*

§ 73 *40*
Gudelig forsamling *91*
Guds tjenestefolk *134*

H

Handlingsrelation *84, 86, 96, 99*
Helhedens interesse *149*
Hensigtsmæssighedstilsyn *19*
Herredømme *13, 14*
Herredømmefrit samfund *13*
Højkirkelig embedsforståelse *93*
Husholdning *87, 101*
Husmenighed *103*

I

Idealtype *8, 16*
Identifikation med helheden *151*
Impulsbeslutning *17, 53*
Indsamlingscirkulære af 1963 *140*
Indre anliggende/»den indre kirke« *22, 32, 142*
Inkarnatorisk princip *147*
Institutionskritik *73*
Intensitet *16, 18, 20-24, 35, 53, 61-63, 151*
Ius humanum *49*

K

Kald og stand *84, 86, 87, 96, 147, 157*
Kancellistyre *82*
Kanon *8*
Kanonisk ret *87*
Kanonisk retsteori *99*
Kapital, kirkens og præsteembedets *21*
Katekese *51*
Katekismus, den store *85, 88, 102*
Kirke
-bøn *145*
-bøsse *139*
-folk *103, 104, 133*
-fondet *142-143, 156*
-fondsmenighed *142*
-gængerembede *105*
-kritik *76, 97*
-minister *19, 23-25, 31, 39, 61, 64, 119, 120, 124*
-ministeriet *21, 25, 39*
-møde *32, 33*
-politik *67, 141*
-ret *7, 67-70, 83*
-retspolitik *99*
-ritual *135*
-råd *32-33, 151*
-sagen *143*
-skat *105, 145*
-styre *76*
-ældste *138*
Kirkelige embede, det *48, 50, 51, 60, 62, 63 (se også præsteembedet)*
Kirkelig
-ligning *20, 118, 124*
-national *59*
-universal *59*
Kirkens
-grænser *146*
-liv og vækst *54*
-Mund og Mæle *7, 8, 32-37, 40*
-parlament *32, 36*
Kirkeordinansen af *1537/39 8, 67, 80, 83, 100-101, 140*
Klage-og ankemyndighed *20*
Kleros *137*
Kommunal
-bestyrelse *118, 121*
-fuldmagt *18, 122, 128*

-reform *126*
Kommunernes Landsforening *39, 120, 121, 124, 128*
Kommunikation *154*
Kompetence
-afledt *44*
-originær *44, 46*
-norm *110*
Koncilium *13*
Kongregationalisme *151*
Konsensus/Enighed *8, 12, 13, 15, 38*
Konservatisme *65*
Konservativ revolution *142*
Konsistoriestyre *91*
Konsistorium *78*
Konvenikelplakaten af 1741 *140*
Kordegn *144, 146*
Korporativ *8, 36, 149, 151*
Kristeligt Dagblad *151*
Kristus alene *52*
Kristustjeneste *48*
Københavnske reces af 30. okt. 1536 *79*

L

Landemoder, de udvidede *59*
Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer *28-29, 34, 39, 124, 128, 139*
Laos *137*
Legalitetsprincip *112-113*
Lagalitetstilsyn *21*
Legem-metafor *45*
Liturgi *18, 27, 106, 153*
Livs
-tegn *141, 145-146*
-udfoldelse *14*
-udtryk *141*
Lov og evangelium *68*
Lov, forvaltnings- *28, 31*
Lov
-om ansættelse i stillinger i folkekirken *30*
§ 11 *40*
-om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker
§ 8 *40*
§ 16 *69*
§ 18 *69*
-om folkekirkens økonomi *19, 107, 156*
§ 2 *117, 121*
§ 2a *120*
§ 2b *120, 139*
§ 4 *118, 128*
§ 5 *128*
§ 6 *118, 128*
§ 7 *128*
§ 23 stk. 2 *129*
§ 24 *39*
§ 24 stk. 4 *119*
§ 24 stk. 6 *20, 39, 118, 119, 122*
-om kommunale valg
kap. 8 *40*
-om kommunernes styrelse
§ 10 *39*
§ 25 *40*
-om kvinders adgang til præsteembedet *65*
-om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning
§ 1 *68*
§ 2 *56*
kap. 4 *40*
-om offentlighed i forvaltningen *28, 31, 39*

-om udnævnelse af biskopper og lov om stiftsbåndsløsning *59, 152*
§ 8 *25, 39*
-om valgmenigheder *31, 40, 107*
-om valg til menighedsråd *30*
§ 20 *40*
Læg
-folk *7, 11, 62, 103-105, 125-126, 130-131, 135, 140-146, 150, 155*
-mandsaktivitet *94, 95*
-mandsbevægelse *142*
Læresag *56*

M

Magt
-afbalancering *24*
-overdragelse *92*
-spredning *24*
-udfoldelse *14*
Magttomt rum *13*
Mater familias *85*
Medhjælperinstitution *141*
Medlemskab *69, 104, 106, 150*
Medlemstal *104*
Mellemkirkeligt råd *125*
Mellemkirkeligt stiftsudvalg *59, 125*
Menige, de *134*
Menighedens liv og vækst *57, 109, 114, 127, 153*
Menigheds
-arbejde *139*
-begreb *74*
-fuldmagt *111*
-fællesskab *12*
-møde *16-28, 31, 39, 53, 58, 61, 107*
-pleje *8, 130, 131, 136-140, 152*
-råd *17, 18, 21, 25-27, 32, 53-57, 100, 103, 104, 106-113, 127, 142, 143, 148*
-rådsloven *27-30, 39, 141, 152*
§ 1 *110, 116*
§ 1 stk. 1 *115*
§ 7 *108, 109, 127*
§ 20 *138*
§ 34 stk. 4 *128*
§ 35 *69*
§ 37 *25, 27, 54, 55, 57, 69, 100, 114, 116, 154*
§ 38 *54, 69*
§ 39 *54, 69, 110, 127*
§ 41 *16*
§ 43 *58*
§ 44 *58*
kap. 8 *19*
Menighedsrådsloven af 1984 *27*
Menighedsråds
-løfte *106, 108, 109, 127, 141*
-ordningen *8*
-valg *151*
Menighedssamfundsråd *142*
Mindretal *14, 97, 98*
Mini- og maxikonfirmander *153*
Ministeransvarlighedslov *124*
Ministerium *51, 76, 83, 94-95, 100*
Ministerium verbi publicum *92*
Missionariske dobbeltstrategi, den *135*
Missionsbefalingen *57*
Modmagt *36*
Munds-ord *141*

N

Nicænske trosbekendelse, den *13*

Nødssituation *76*

O

Oldkirkelige bekendelser, de *8*
Ordinans
-Guds *67, 81- 82*
-Jesu Kristi *100*
-kongens *67*
Ordination *152*
Ordolære *89*
Organisationsform *148*
Ortodoksi *90, 92, 99*
Over- og underordnelsesforhold *26*

P

Parlamentariske styringskæde, den *123*
Parlamentarisme *14*
Pater familias *85*
Pater patriae *85*
Patient *134*
Pietisme *99*
Politiske partier, de *65*
Porvoo-erklæringen *59, 61, 66, 75, 136*
Praecipium membrum ecclesiae *78*
Pray, pay and obey *142*
Prediger *77*
Priester *77*
Priesthood of all believers, the *132*
Provst *19, 26, 54*
Provsteforeningen *28-29, 39, 128*
Provsti *57-59*
-råd *58, 61*
-udvalg *19, 58, 103, 104, 111, 118, 121, 124*
Præst *25-29, 62, 150*
Præst, biskop og pave *46, 69*
Præste
-ansættelse *143, 152*
-dømme, det almindelige, se almindeligt præstedømme
-embedet *7, 17 (se også kirkeligt embede)*
-foreningen *28-29, 34*
-frihed *143*
-kirke *152*
-valg *18, 53*
-vielse *135*
Præstens medhjælpere *114, 132, 138, 142*
Præster, lægfolk og andre folk *143*
Præsters stemmeret i menighedsråd *26, 56, 152*

R

Reformationen *75-90, 135, 140, 148*
Reformatoriske syn, det *46-52*
Religionsløs stat *149*
Religiøs neutralitet *143*
Retfærdiggørelseslære *86*
Retfærdiggørelse ved tro *48, 137*
Religionsfrihed *32, 72, 97*
Rets
-dogmatik *70-75*
-historie *70-75*
-politik *70-75, 87*
-sikkerhed *24*
-teologi *7, 67-75, 83, 90, 96*
-videnskab *70-75*
Ribeartiklerne af 1542 *140*
Rådgivende organ *37*
Rådighedsbeløb *120, 125*

S

Sacerdos *77*

Sacerdotium *76, 83, 92, 94-95, 100*
Samarbejdsaftaler *19*
Samtale *14-15, 36, 50, 149-150*
Samvirkende Menighedsplejer, de *139*
Sektorisering *150*
Selvhjælpsgruppe *148*
Service *145*
Sjælesorg, den private *54*
Skatteudskrivningsret *18*
Skole-kirke-samarbejde *153*
Skoletjeneste *154*
Skriften alene *52*
Sociale netværk *155*
Socialetik *84, 89-90, 95*
Socialform *147*
Sogn *17*
Sogne
-båndsløsning *31, 113*
-fuldmagt *18, 110-122, 123, 125*
-medhjælper *120*
-menighed *103, 143*
Solidaritet *148*
Spørgeskemaundersøgelse *29*
Stand *75*
Stat og kirke *137*
Stats
-begreb *37*
-minister *23, 64*
-pietisme *91*
Statsligt hieraki *123*
Status ecclesiasticus *86, 89, 91-92, 96*
Status oeconomicus *89, 91-92, 96, 99*
Status politicus *86, 89, 91-92, 96*
Status spiritualis *89, 96*
Stemmeprocent *18, 24*
Stemmeret *27, 29, 56*
Stift *59-61*
Stiftamtmand *21, 60, 125, 154*
Stiftkontorchef *154*
Stifts
-administration *39*
-båndsløsning *25, 39*
-fond *21, 154*
-møde *61*
-råd *8, 32, 33, 61, 151, 153, 154*
-udvalg *21, 60, 104, 125*
-udvalg efter økonomiloven *22, 24*
-udvalg, u- eller halvofficielle *154*
-udvalg vedr. mellemkirkeligt arbejde *21, 24*
-øvrighed *20-21, 60, 129, 153*
Stænder
-forsamling *141*
-forsamlingsstruktur *34*
-samfund *83*
Summus episcopus *91*
Superattendent *79*
Superintendent *67, 101*
Suverænitetsideologi *91*
Sværmere og døbere *76*
Synlighed *144-146*
Synodal *22, 98*
Synodalråd *63*
Synode *31, 62, 63*
Sækularisering *135, 144*

T

Talmajestæten *149*
Tempelbygningen *142*
Teologi
-den politiske *135*
-dialektisk *99*
-missions *135*

-ordinations *135*
-professor *13*
-sækular *135*
Teologisk Fakultet *13, 33-34, 62*
Tidehvervsgrundtvigianisme *99, 143*
Tilsynsmyndighed *23, 127*
Tjenestemand *25*
Tjenestevej *124*
To-regimente-lære *68, 78*
Treenighedslære *73*
Trekant-struktur *51*
Trestandslære *84-90, 92, 95, 99*
Troen alene *52*
Tålsomme folkekirke, den *143*

U

Uddelegering *83*
Udvalgs-og kommisionsarbejde *61*
Umiddelbare Gudsforhold, det *44, 52, 77*
Urkirken *147*

V

Valg
-direkte *151*
-barhed *18, 22, 104*
-menighed *103*
-ret *18, 22, 104*
Vaticanum II *75, 134*
Verdslig regimente *87*
Vetoret *13*
Visitats *61*
Voldhøjsagen *98*
Vækkelsesbevægelse *99*

W

Weimarforfatningen *78*
Westfalske Fred, den *78*

Y

Ytringsfrihed *72*

Ø

Økonomi *117-122, 154*
Økumenik *8*

Å

Åbenbaringsreligion *12, 38*
Åbenhed *27-30, 57*

Skriftstedregister

Rom
6; *43*

1 Kor
3,5ff; *46*
9,14; *136*
12; *45*
12,3; *45*
12,11; *45*
12,13; *45*
12,31; *46*
13; *46*
14,12; *46*

Gal
4,7; *44*

Ef
4; *66*

Hebr; *43*

1 Pet; *43, 88, 133*
1,3; *43*
2,2; *43*
2,4ff; *44*
2,5ff; *42, 74*
2,9; *74*
3,15; *131*
3,21; *43*

1 Joh; *47*

Åb
1,6; *45*
5,10; *42, 45*